

TÓVÖLGYI TITUSZ
AZ ÚJ VILÁG

REGÉNY

A SOCZIALIZMUS ÉS KOMMUNIZMUS
TÁRSADALMÁBÓL
II. KÖTET

BUDAPEST

I.

A GYÁR.

AZ Ó-VILÁGBAN ritkaság volt a boldog ember, az új világban a boldogtalan. A csúnyák ügye is tele volt nagyítással. Akkor is megtalálta a maga foltját minden zsák. Ha Ilona Cserjési Illésbe bele nem szeret és reménytelen szerelme saját egyéni csúnyasága ellen fel nem lázad s a szépség előnyei felett gondolkozóba nem ejti őt, az emberiség csúnyább részének nyugalma meg lett volna kiméivé, de egy szellemdús nő szerelme, mintha kínpadra lett volna vonva, tövisek közt érezte magát a csúnya testben, míg a szépek szerelmét, a kéj rózsás ágyán látta heverni. A boldogságnak ezen nagy aránytalansága fellázította az alkotás ellen, s mint ember, éppen oly részt követelt magának, a milyen másnak jutott. Nem egyezett bele a természet eme játékába, mert nem

tehetett fel a teremtről, hogy az emberiség egy részét ártatlanul akarná büntetni. Példa volt előtte a régi világ, melyben a megkülönböztetések ezernyi neme gyötörte az emberiséget, amíg nem akadtak apostolok, kik e gyötrések ellen felszóltak és felvilágosították az emberi elmét, hogy minden megkülönböztetés jogtalan; hogy a társadalom egyenlenségét a vagyoni és nevelési egyenlenség okozza, a mely ha megszűnt, megszűnt az ok is, mely a megkülönböztetést létre hozta. Az egyenlő körülmények közt egyenlő nevelésben részesülő ember egyenlő lesz egymással. És a mint az emberiség ezt a tant elfogadta, az a számtalan és számtalan betegség, mely a megkülönböztetésekben csírázott, egyszerre talajt vesztett. A megkülönböztetésért folyó egymás elleni küzdelem megszűnt, az egymással szemben álló érdekek egymás mellé sorakoztak, s az emberiség egy táborra válva, csak egy célt ismert: az emberiség boldogságának útjában álló nehézségek leküzdését.

Így lett feltalálva a kulcs, mely az emberiség hivatásához vezető, elzárt sorompókat felnyitotta, és az egymás hátrára kapaszkodó, a sorompók előtt feltorlódó társadalmat, melynek minden tagja elsőbbségért tolakodott, a haladás tágas csarnokába bocsátotta.

Az előtt mindenki egymás ellen harczolt, most

egymás mellett harcolnak. Minden ember a másét támadta és minden ember a magáét védte: ez volt a rendezett társadalom. Az emberiség nagy és magasztos küzdelme helyett, az egymást felfaló férgek harcza.

És ha mind ez megváltozott, ha az ember és ember közötti számtalan válaszfal lehullhatott., miért ne lehetne segíteni a csúnyák sorsán? Az emberiségnek eme része, az ő saját hibáján kívül, miért lenne az embert illető s az ember számára alkotott boldogságból kiátkozva?

Nem a természet maga akarta-e, hogy ő, egy rút nő, egy szép férfiba bele szeressen és az ne viszonzza szerelmét? Hogy átérezze ez által a szép és a rút közötti különbséget, s a szép előnyét a rút felett? Nem a természet, maga az alkotás hívja-e őt, hogy emez elkövetett hibát jóvá tenni segítsen? Hiszen ezer és ezer ily alkotási hiba lett már kijavítva, elsimítva, átalakítva, hát miért ne lehetne ez is?

Ily gondolatokra vezette Ilonát az ő reménytelen szerelme, hogy az eddig nyugalomban élő, és sorsukat békén tűrő csúnyákat felzaklassa, hátrányos helyzetük felfogására, beismerésére ébreszsze. Hiszen ily elmélkedő fejek nélkül soha nem lett volna e földön reform, s az egymás ellen törő ősi butaság elkorcsosította volna az emberiséget. De az alkotás

nem vetkezett ki magából. A nagy eszmék megvalósíthatásának bérét most sem szabta olcsóra s nehéz küzdelemmel kellett megfizetni minden lépésnyi tért, melyet a haladó ember az ősi természettől elfoglalt. Aki, hogy vele szembeszálljon, arra a merészségre vállalkozott, az ellen éppen úgy fel tudta állítani a maga nehézségeit és akadályait, mint az előtt. És ha bár az emberi ész és haladás fejlődöttsége a gátak áttöréséhez sokkal hathatósabb eszközökkel rendelkezett, az ősi természet akadékoskodott folytonosan, nem adta meg magát. Ismerte az ember természetét, hogy ami nála könnyen jön, az könnyen megy, s hogy csak azt tudja megbecsülni, a minnek jól megfizette az árat. Minél nagyobb volt az eszme, annal több küzdelembe került a valósítása. Ha tetszett Ilonának, hogy a rútak elégedetlenségét fölkeltsse, s azokat egy nagyobb boldogság elnyerésére biztassa; ha tetszett neki vezérségre vállalkozni, s az ősi természet ellen megint egy újabb támadást szervezni, ám tudja meg, hogy a legbékéesebb háborúnak is megvan a maga veszedelme, és hogy nincs hatás visszhatás nélkül. Aki nem félt a mások nyugalmanak és boldogtalanságának felzaklatásától, ám állja ki a tűzpróbát és kezdje magán. Mint jó vezérhez illik, álljon a küzdelemben, sebesülésben, kitartásban legelől Krisztus maga. a legnagyobb reformátor sem volt képes arra, hogy eltávolíthassa

magától a keserű pohárt, mely minden reformátor számára készen áll.

Ilona csak egyszer volt asszony. A húsz éven felüli növendékek minden évben rendeznek bálokat, s egy ilyen bálon ismerkedett meg Ilona Százados Miklóssal. Ilona is, Százados Miklós is első tanulók voltak, s a mint mondják: hasonló hasonlóval hamar összebarátkozik. Fiatal, nagyralátó elmék, melyek azt becsülik másban, amit magukban éreznek. Mindketten csak az észet, a szellemi szépséget keresték s a lelket szerették meg egymásban. Csalódásukat csak akkor vették észre, mikor már férj és feleség voltak s egymástól egészen eltérő zsenik. Hona idealista, Miklós realista. Olaj és víz.

A házasság, a páros élet első föltétele, hogy a felek megértsék egymást, hogy a nézetekben ne legyenek örökös ellenfelek és ne álljanak hadi lábon. Az egymáshoz ragaszkodás alanya, az egyetértés; a választó víz, az ellenkezés. Ilona és Miklós nem voltak képesek az egymás nézetének meghódolni, sőt napról-napra élesebb lett. közöttük a harcz. Alig vártak, hogy leöröljék a két hónapot. Mikor elváltak, összeölelkeztek, elismerték összeférhetlenségüket, de a tisztelet megmaradt bennük egymás iránt, mint két erős ellenfélben, kik a nélkül válnak el, hogy le tudták volna győzni a másikat.

Mennyire dicső volt azaz újvilági törvény, mely az efféle ellentétes embereket nem sokáig kínoztatta egymással. Nem kellett bevárniok, hogy az ellentét gyűlöletté fajuljon, s úgy menjenek szét mint halálos ellenségek, kik két felé néznek, ha találkoznak egymással. Soha többé «egy fedél alatt» nem lehetnek, «egy levegőt» nem szívhatnak, úgy meggyűlölted őket egymással a társadalmi rendszer. A míg úgy válhatnak el mint barátok, addig nem ereszti szét őket, csak mikor már harapják egymást. Ez is egy neme az ellenségcsinálásnak, a mi aztán áthat rokonokra, barátokra, s a mily ellenség csinálási mód volt a régi világban száz meg száz, a nélkül, hogy a társadalom csak gondolkozott volna róla, hogy megszüntesse.

Megnyugodott a feltevésben: hogy annak úgy kell tanni.

Ilona, mint az elmélkedő és gondolkodó emberek legtöbbje, inkább a szellemi mint a testi gyönyörökben keresett élvezetet. Reá nézve a plátói szerelem boldogítóbb volt az érzékinél s szívesebben ringott képzelt szerelmese mint a valóság emberének ölében. Négy év óta szerette Illést, az agyvelejével, a nélkül, hogy érzékileg is vágyta volna, de az örülésig szenvedett, ha amannak ellenszenvét tapasztalta. Nincs erősebb támasza az emberi léleknek mint az idealizmusban rejlő éltető erő, de rettentő veszély,

ha arról győz meg, hogy nemcsak az anyagi ember fordul el tőlünk, de maga a képzelt tökély is, a kinek szereteteért rajongtunk. Egy ily ideált alkotott magának Cserjési Illésben a szépek által lenézett Ilona. Abban a Cserjési Illésben, a ki egyszer szeretetteljesen nézett reá. S a mely nézés átjárta a rút asszony szívét mint egy csók, melyet felfogott és bezárult utána, mint egy frigyszekrény. Ez a nézés vált benne hitté, vallássá, és nem kívánt Illéstől mást, minthogy e hitében és vallásában hagyja meg őt.

Sokan ismerték Ilonának e szerelmét és tréfálkoztak Illéssel, ki unni kezdte a tréfálkozást. Ki akarta józanítani Ilonát és mártírrá, apostollá tette. Meggyújtotta benne az eszmét: hogy miért kelljen a rútaknak a szebbek zsarnokságát tűrniök? S ez eszme kinőtte magát társadalmi kérdéssé. Így szórja el olykor a véletlen az óriási átalakulások magvát.

Két alakja volt az emberiségnek, a kiért rajongott e nő: Illés és gyermeke. Kit szerelmi kék nélkül hozott a világra s talán azért szeretett olyan forrón, mert csak a buja szenvedély szülötte iránt lehet érzéketlen az anyai szív, magzat iránt, kit egy öntudatlan pillanatban, zavart és mámoros fejvel fogad el. Csak e kettőért rajongott Ilona, s mind a kettőt ugyanabban a perczben vesztette el, melyben a púpost

mint rossz szellemet, hozzávezette a nemezis. Ez kíméletlen célzással ölte ki agyvelejéből az ábrándot, s hogy meg ne örüljön, szívébe fecskendezte az anyai kétségbeesés kínját: hadd ellensúlyozza egyik hatás a másikat. A meghasított szív fájdalma az agyvelő fájdalmát, melyet az abban gyökeret vert ideal kitépése okozott.

Mint ki vesztett csata után két rettentő sebből vérzik, magánkívül s öntudatlanul heverte át a szerencsétlen asszony az éjszakát, csak mikor a hajnal pirkadt, tért eszméltre és gyermeke atyjához kívánkozott.

Gyermeke atyjához? S miért? Mit tudta ő. Kergette a fájdalom, melynek nagyságát arról lehetett megítélni, hogy nem hagyta pihenni áldozatát. Vergődött kínjában és helyet kívánt változtatni. Egyik sarokból a másikba. Azt hitte, ha ide megy jobb lesz, ha oda megy jobb lesz, de a fájdalom csak nem hagyta el. Hát most gyermeke atyjához kívánkozott, a ki talán nyújt neki vigasztalást, vagy megosztja vele a szenvedést. S mert abban a pillanatban, melyben ártatlansága kiderült, szabad volt, mehetett akárhová.

Százados Miklós gépészmérnök volt a légveloczipéd-gyárban és férje Kádár Emiliának, a légveloczipéd feltalálójának, kivel jelenleg a vízi veloczipéd tervén dolgozott, a mely veloczipéd széles kerekei-

nek éppen úgy kellett futni a víz tetején, mint a száraz földön. Óriási jövedelemmel bírtak. A légveloczipéd kizárólagos szabadalma a Kadar Emíliáé volt és a tiszta haszonból tíz százalék. Húsz az államé, hetven a munkásoké. Számos ily veloczipédgyár működött a földtekén, s alig bírt a megrendeléseknek eleget tenni.

Mit szóltak volna a régi világban, ha egy férjé-
től elvált asszony akkor tért volna vissza az elha-
gyott férjhez, mikor az egy más feleséggel mar-
boldogan élt? S hogy fogadta volna ezt a vissza-
térő asszonyt a más feleség?

Reggel volt. Éppen az az időpont, mikor leg-
élénkebbek az utcák, mikor munkára siet a társa-
dalom. Ilona beburkolta arcát és úgy lépett ki a
fogházból. Nyüzsgő hangyabolyhoz hasonlítottak
az utcák, a sok ember látása megkápráztatta a
szemet, ki figyelt volna egy beburkolt arcú nőre,
kinek talán a foga fáj. Jobbra és balra hullámzott
a nép, kelepeltek az egymást érő helyi vonatok,
sziszegtek a gőzvonatú vágánynélküli társaskocsik,
robogtak a villámfutók és a járművek számtalan,
nemei. Ebben a nagy zshivajban, sürgölődés és for-
golódásban, ismerősök találkozásában, a «jó reggelt»
kívánások záporában, integetések, parolázások köze-
pett, ki figyelt volna a beburkolt fejű nőre, a ki
rejtegetve vitte mély sebeit, melyet ha hittak volna,

megborzadtak volna az emberek. Hány és hány, ily sebekkel borított egyén járkált a régi világban! Egy-egy társaskocsin hány sebesült! A vörös-keresztes szekerekre borzadva tekintett az ember, pedig azt a veres keresztet ki lehetett volna tűzni mindenhová. Azok fölé a láthatatlan sebhelyek fölé, melyeket titokban viseltek a sebzett szívűek vagy kedélyűek százezrei.

A járványos lelki sebek eme betegségét az új világ levegője nem tűrte meg. Miazmák, bacillusok, ázalogok nem találtak benne tenyészetre, egyes betegségek a nélkül enyésztek el, hogy megfertőztették volna a légáramot.

Ilona felkapott egy helyi vonatra, mely a légveloczipéd-gyárral közlekedett s mely csakhamar megtelt elegáns nőkkel, férfiakkal, kiknek legtöbbször a gyárba igyekezett. Talán valami küldöttség? – kérdezték volna a régi világban. Nem fért volna az akkori élők fejébe, hogy ennyi úri ember és úri dáma mit akarhat egy gyárban? Lehet, hogy kéj-utazók, kik egynek-másnak a megtekintésére csoportosan járnak. S a vonatok jöttek egymásután, valamennyi egy-egy újabb csoport ilyen kéj-utazóval, a kik összebeszélhettek. Vígán, tréfás enyelgések közt szálltak le ama nagyszerű palota előtt, mely a központi légveloczipéd-gyárat képviselte. Járásuk

könnyed volt és ruganyos, alakjuk daliás, arczaikról lemosolygott az önbizalom és az erő.

Nem beteges, meghajlott testű, nehéz járású és mozdulatú gyári munkások voltak ők, kiket megnyomorított a dolog, mely nem a testalkat erejéhez volt mérve. Csakis a testi erő kiválasztottjait képezték nehezebb munkára, kik aczélizmaikkal már gyermekkorukban kiváltak a többi közül, kik erejük öntudatában választották a kézimunkát, könnyebbnek érezvén a gyalut és a kalapácsot a könyvek tartalmánál. A növendék csak tizennyolczadik évében lépett a neki való pályára, alkalma levén eddig a választásban, s hogy tanáraival felismertesse hajiamat.

Az a nehéz, esetlen járás, az a nehéz, esetlen mozgás, mely a munkára kényszerített, de nem arra született testnek megerőltetéséből, a folytonos erőntúli munkának kényszeréből származott, nem volt észlelhető. Az emberi erőt nemcsak hogy nem hajtották, de nem is engedték a megerőltetésig működni. Arra valók voltak a gépek. Többet észszel mint erővel!

A múlt időkben gúnykép emlegették a «könnyen élést», mely az új világban társadalmi elvet képezett. Hiszen már a régi epikureusok azt tartották: «Ki nem tud jól élni, szűnjék meg rosszul élni». S ha nem voltak képesek hozzá jutni a jó élethez,

megmérgezték magukat. Ösztönük sugallta, hogy az ember jó életre született, s hogy az életnek csak akkor van értéke, ha nem teher: ha nem ólom, hanem gyémánt.

Tudták ezt különben a XIX-dik századbéliek is, csakhogy kevésnek jutott ki belőle, s mert a könnyű és jó életnek közössé tételében nem hittek, bele nyugodtak abba, hogy a «szerencsésebbektől» irigyelhették, s azzal vigasztalhatták magukat: hogy a könnyen élés nem erény. S a könnyen élők, a nehéz élet erényét gúnymosolyok közti dobták oda a vigasztalódott társadalomnak.

A gyár emeletére széles, szárnyas lépcső vezetett, szobordíszítésekkel karjain, melyek a munkát jelezték. Az új világ majd minden épülete bővelkedett ily szobrokkal, a jelvényes művészet remekeivel, melyek az épület testekben a lelket képviselték. Rideg, a szeretet, a figyelem és Istentől elhagyatott helynek tűnt fel az olyan, melybe ha beléptél, nem fogadott mosolyogva egy vagy több ily szobor, az épület szelleme, a házi úr. A ki be szokta magát mutatni, a mint épületének előcsarnokába léptél, «ciceroned» lévén, a míg benn időztél, mert az előcsarnokban nyert benyomás kísért mindenüvé. Hiszen a művészet terjesztése az ihletnek, a milyen volt a katolikus templomokban a levegő, hogy megérezted benne a vallás lehet, és a milyen rideg

volt e művészet varázsa nélkül a reformátusok ima-háza, üres, mint a melyből kihurczolkodott az Isten. A régi világ elválasztotta a lelket a testtől, az anyagit a művésztől, hogy külön-külön elválva, külön célzt képezzenek. S ezzel erőszakot követett el az alkotáson, mely e kettőt egymásnak teremtette, mert egy egészet csak úgy képezhet, termékeny csak úgy lehet. A művészet a hímpor, mely nélkül az anyag nem termékeny. A művészet képezi a meleget és világosságot, mely nélkül sem nem tenyészhet, sem nem virulhat az élet. Az új világban, karöltve jártak mindenütt, a gyárakban éppen úgy mint a templomokban.

A gyár lépcsőcsarnokát domborművekkel ékített magas aranyozott kupola fedte, melynek széles ablakaiból a falakat borító freskókra ragyogó világosság ömlött. A kupola homlokzatának nyílt derűje, az ablakok vidám tekintete, megnyerő összhangot képezett a lépcsőcsarnok vonásaival, melyeken mosoly lebegett, az a szíves vendéglátó mosoly, mely jól esett az érkezőnek és jellemezte az egész épületet. Nem az a leverő, mogorva hangulat, mely a régi gyárak poros, pókhálós, töredezett ablaküvegein keresztül sandított feléd s megdöbbsentett, a mint sötét, nyirkos kapuján beléptél, és a félhomály, mint valami kényszerzubbony reád borult. A mint a szűk és kormos folyosók az inkvizíciók

és börtönök rejtekeire emlékeztettek, melyeken egy-egy zsíros félszemű ablak pislogott végig, mint valami sibirri vagy hóhérlegény. A bejáratokat elálló szemét, a falakra rakodott por s piszok, az ajtók kilincseit és a kilincsek környezetét bőrréteggént borító mézgas, ragadós szenny, hirdetője annak a művészet nélküli anyagnak, mely az embereket összekeveri a gépekkel, a verejtéket a gépolajjal, eszköznek tekintvén egyiket úgy mint a másikat, ci mely szaporítja a tőkét és hajtja a hasznot, mint a hogy húzza a vetőgépet a ló, és a jármot az ökör.

És az első lépéstől az utolsóig mindenütt egy a benyomás: kérlelhetetlenség, szívtelenség és kegyetlenség. A befogott ember kicserzése, a befogott emberi erő kihasználása, annak az életnek a nyomoráért, melynek csak hulladékait ismerik és salakjában fetrengenek.

A ronda és szűk csigalépcsők, a fojtó, gőzös sikátorok, az emberzsírtól búzló műhelyek, a zsörtölődve duzmogó és zakatoló gépek, a szitkozódó és káromkodó kalapácsok, rikácsoló fűrészek, sikoltozó reszelők, átégett, pöfögő tűzhelyek és kemenczék, melyeknek kínlódva tátongó szájam át a gyomrukba látsz, a hol a gyehenna ég, inkább elhitetik veled, hogy a pokolban jársz, mint oly helyen, melyen az emberiség egy része, maga és családja számára a boldogságot keresi.

És a mint ezeken a «munkatermeken», a szanaszét heverő szerszámokon, az útba dobált tárgyakon, a gyárok ezen bosszús összevisszaságán átgázoltál, megérezted a levegőben azt a keserűséget, melyet az elfojtott indulat és elégedetlenség lehellt. Úgy érzed magadat, mint valami oroszlán és tigris kalitban, melyben vadul forgó tekintetekkel találkozol, a mely tekintetek úgy néznek reád, mint párduczok az állatkerti látogatókra, hogy mikor finom szabású kabátodban, illatos nyakkendőd csókra felett léhán mosolyogsz, szeretnének beléd harapni.

Mily lelket vidító különbség, mikor ezekből az ó-világi kazamatákból, borzalmasságban a szibériai ólombányáig fokozott kínpadoktól az új világ gyárainak lépcsőcsarnokaiba lépünk, s a művészet bájától, a tisztaság pezsgésétől ragyogó, magas boltzatok mosolyával találkozunk. A hol a széles lépcsőkön puha szőnyegek vezetnek fel, melyek pázsitos gyepébe nesztelenül süppedeznek az érkező munkások lábai. Mint a hogy a minisztériumok lépcsőzetén a miniszteri hivatalnokok, a parlamentek lépcsőzetén a képviselők, az akadémiák lépcsőzetén a tudósok, finom szivarokat szíva, vidáman társalogva, ízléssel öltözködve haladnak fölfelé a gyárok lépcsőzetén az államok «iparos hivatalnokai».

Hivatalnok: hivatalnok; ember: ember! Az Isten senkinek se mostoha apja. És miért legyen egyik

hivatal különb a másiknál? Ide is, oda is tanulmányok árán lehet bejutni, s a tanulmányt nem az akarat határozza meg, hanem a hajlam. És az a testvér, a ki tudományokra vagy művészetre született, mi joggal nézhetné le azt a testvért, a ki iparra született? A társadalomnak olyan szükséges az egyik, mint a másik, s egyik mint a másik a vele született hivatásnak felel meg. Nem a hajlam avagy a tehetség, nem a pálya vagy a működési kör az érdem: hanem a tehetségnek megfelelő igyekezet, és a hely, melyet valamely pályán kiküzdöttünk. Ezt jutalmazta az új társadalom. Neki mindegy volt a tehetség vágyba pálya: az eredmény volt irányadó. Hiszen éppen az volt a régi világ legnagyobb tévedése, hogy az emberiséget a pálya szerint és nem a pályán szerzett, érdem szerint osztályozta. A különben nevetséges címeket a születésnek és a pályának adományozta. Ugyan mi volt ebben az észszerű? Hogy mindenki a címek pályájára tolkodott és koplalt a rangért. A címnélküli pályák hivatottjai ott hagyták a diadalokat, melyeket a címtelen küzdelmek útján arathattak volna, s dicsőségüket feláldozták a hiúságért, tehetségüket a látzatért, jólétüket a címért. A társadalmat eláraszítottak mihaszna tagokkal és megfosztották a hasznosaktól. Azaz hogy a tarsadalonī fosztotta meg

magát, ő volt mestere a rendszernek, a kézimunkát szégyenlő «hosszú köröm rendszerének».

Az a három vagy négy egyén, kikkel az érkező munkások a gyár lépcsőcsarnokában találkoztak, s a kik még akkor is sepergettek, tisztogattak, nem egyebek voltak, mint a gyár igazgatója, pénztárnoka, ellenőre stb. Ezekre volt bízva a gyár vezetése és gondozása, s a mi dolgot maguk elvégezhettek, azt nem bízták másokra. A házkisegítő államhivatalnokok nem voltak olcsóbbak, mint az igazgatók és titkárok, sőt a legtöbb esetben ezek vállalkoztak az igazgatói, titkári, pénztárnoki stb. állásokra. Könyveléshez, számoláshoz értő tanult ember volt valamennyi.

Széles, világos, magas folyosók képezték a gyárakban a közlekedési utakat. Az ablakok mélyedéseiben pamlagokkal, karos-székekkel. A lépcsőcsarnokból nyíló folyosók képezték az épület első részét, a társalgó termekkel és öltözőkődő páholyokkal. Mindenik munkásnak volt egy ilyen páholya. Minden páholyban egy pamlag, egy ruha- és egy mosdószele. Ezek a páholyok a társalgó termekbe, a társalgó termek egy oldalról a műhelyek, más oldalról a fürdőszobák folyosóira nyíltak.

A mily vidám zaj és kaczagás folyt a társalgó termekben és műhelyekben, oly csend uralkodott az épület fürdő részletében. A mint a lárma és ko-

pácsolásból a fürdők vastag szőnyegű folyosóinak, párától átizzadt hangtalanságába léptél, a mint lépteid zaját nem hallottad, s a gummisarkokon forgó ajtók néma ünnepélyessége fogott körül, mint valami ihletszerűséget érzed magadban a pihenés utáni vágyat, melyet csak fokozott a zuhanyok halk moraja, s a fürdőszobák lágymeleg lehének érintése.

Ezeken a folyosókon voltak a fodrásztermek. A munkás munka után megfürödhetett, rendbe szedhette magát, s a gyárból mehetett egyenesen a kaszinóba, színházba, operaházba, avagy a nők csarnokába, látogatást tenni.

Ilona, mint kinek a foga faj, kezét beburkolt arczán tartva, feltűnés nélkül haladt a munkások és munkásnők sűrű sorai közt a lépcsőzeten fölfelé. Az első emelet baloldali folyosóján, mint a minisztériumokban az osztályfőnökök külön helyiségei, a nagy vigyázatot igénylő munkák, és a kiváló, legügyesebb munkások külön szobái álltak, hol figyel-mükben és működésükben nem zavartatva dolgozhattak. Ilona, a folyosó szőnyegén végig sietve, egy ajtó előtt alít meg, mely felett e szavak voltak olvashatók:

Kádár Emi iának,
mint a légveloczipéd feltalálójának, és társának:

Százados Miklós
gépészmérnöknek, elkülönített munkatermei.

A költészet az: Úr által kegyelt, a kétségbeesés: a bukott zsenié! Egyik éppen úgy elragadja az embert, mint a másik. A kétségbeesett ember éppen annyit tud magáról, mint a költő, kit a Pegazus szárnya röpít hegyen-völgyön, tüskön-bokron keresztül, hirdetve a hitet és az eszmét, a mely lelkéből felbuzog. Mennyországgépes, és szabad bejárója van az istenséghez, a honnan a másik ki van tiltva: a kétségbeesés! Ez versenyezni akar repülésben a költészettel: erő nélkül és szárnyak nélkül. A kit megragad, nem emeli, de hurczolja köveken, göröngyökön, kősziklákon, tüzeken és vizeken át, összevissza. Ha belefáradt a hurczolásba, maga előtt űzi töviseken, hegyszakadásokon, véres fejjel, véres lábbal. Felkapja és leejti, megszedíti, megvakítja, és ha a szabadító angyal ezen örült munkájában utól nem éri, bele kergeti áldozatát a haliba.

Így hurczolta Ilonát a Százados Miklós ajtaja elé, hogy az asszony, az anya, talán nem is tudott magáról. Zavaros tekintettel nézte a címet az ajtó felett és ott látta Kádár Emiliát. Nem azt, a kit keresett. És bámult, mint a hajós, a ki sötétségen, ködön keresztül, viharúzóttan, hullámhányottan, ismeretlen révbe kerül: Hol is vagyok? . . .

És feltekintett a címre ismét, és ismét látta a Kádár Emília nevét. Most már sötéten, mint hegy-

lánczot, melynek minden betűje előre düled, mint egy-egy szirt. Alatta pedig ingott a talaj, mozgott a hullám: hát tengeren volt-e csakugyan? Hogy inogtak a falak is körülötte és a hajó ablakai, melyeken át bekékellett a fehér tajtékos tengerár, csak-hogy felül volt és nem alul. A hajó árboczának lefelé kellett állni véggel.

– Ah, mint szédülök! – kiáltá halkan és megragadta az ajtó kilincsét. Ekkor magához tért. Az ajtó be volt zárva, s egy hang a háttérből így szól¹ hozzá:

– Elmentek gyermeket keresni.

Ilona összerezcent és a kendőt leejtette arczáról. Hátra nézett, egy ismeretlen embert látott, a ki szintén nem látszott ismerni őt:

– Gyermeket mentek keresni? – kérdé Ilona öntudatlanul.

– Nos, igen. A Százados gyermekét. Hiszen arról beszél az egész város.

– A Százados gyermekét?

– És te nem tudsz róla?

– Igen ... Az Árkosi Ilona gyermekéről ...

– Ki az atyja? – kérdé az ember nevetve, a mint Ilona reá meredt, de azonnal komolylyá lőn, mert látta, hogy a nő rosszul lehet, ki csakhamar összeszedte magát s támolyogva a lépcső felé botorkált.

II. AZ ISKOLA.

ILONA már abban a stádiumban volt, melyben a kétségbeesés maga előtt úzi áldozatát.

Nem találja otthon gyermeke atyját. Ez volt az esés! A reménytelen emberek bele kapaszkodnak minden fűbe, fába. Mikor az egyik kiszakad tövéből, a másikba, s minél több fűszál szakad, annál inkább fokozódik bennük a kétségbeesés. Es a reménytelen helyzet nem igen nyújt erős kapaszkodókat. A hí-nárt arról ismerheted fel, hogy befelé vezet. Hiába igyekszel kifelé, a talaj mindig alább süllyed; s ha csak véletlenségből szilárd tárgyra nem akadtál, veszve vagy.

Ilona előtt nem úgy nézett ki a vidék, hogy szilárd tárgyra akadhasson. Mit segíthetett volna ő rajta gyermekének atyja? De hát fűszál volt. És

mit segíthet rajta fivére, ez a másik fűszál. Most ez tűnt fel lelki szemei előtt: Vértés Gerő, a kivel édes anyjáról volt testvér.

– Nos hát előre! – kiáltott rá a kétségbeesés és végig vágott rabszolgáján. Ilona sebes lépésekkel haladt ki a gyárból, mint a kit kergetnek és menekülni akar. Úgy susogott utána a ruha fodra, mint a sarkában levő üldöző lihegése. Se látott, se hallott, csak ösztöne vezette: «Gerőhöz! Gerőhöz!» Mint azelőtt: «Miklóshoz! Miklóshoz!» És majd Gerőtől tovább a harmadik, a negyedik fűszálhoz. De mennie kellett! Futnia! Hiszen az örülés is nyomában volt. Olykor kaczagását is hallotta mal-es a tapsot, a mint ujjongott a diadalnak. «Köd előttem, köd utánam!» Egy pillanat alatt ott szeretett volna lenni Gerőnél, keblére borulni és kiáltani: «Ments meg! Ments meg!» ... Te második fűszál! És a szegény fűszál nem tud egyebet tenni: mint kiszakad . . . Hanem azért csak előre, előre! rikácsolja a kétségbeesés, és korbácsolja áldozatát . . .

Gerő a «türelem» tanára volt. A VIII. számú egyetem nagy, mint egy kis város, mintegy fél-óránnyira a gyártól. Ilona felkapott egy helyi vonatra, s a vonat gurult az_ iskola felé, egy új világi iskola felé, hogy meg ne sértsük, ha úgy nevezzük, mint a régit, ama gyermek- és növendék-kínzót, melyben a tudvágy szomját a paedagogok aszalt

tankönyvekből száraz előadásokkal oltották haladván az ó-kor systemájának tévesztőjében, akár a társadalom. És nevelték a tudományok szélhámosait rakásra, elv levén: «Tanulni minél többet, és tudni minél kevesebbet». Tudakos nagyzókkal árasz-tani el a társadalmat, a kik az enciklopédiát csak úgy foghegyről szórják a világ szeme közé. A kik úgy beszélnek a tudományokról, mint az úri asz-taloknál megfordult kotnyeletek a «menü»-kről-Henczegnek az ínycsészséggel is, megtömnek idegen szavak madrigaljával, holott konyhájok üres, még rántanivalójuk sincs elég. Francia szakácskönyv az olyanok számára is, kik vastag ételeknél s egyszerű sülteknél egyébre sohasem számíthattak; tudákossági nagyravagyás ott, hol a gyakorlati élet mindennapi kenyérére lenne szükség.

Pedig hát uram Isten! Mily kicsiny pocsolya a tudás Oczeánja mellett az a habarcs, melyet a régi világ scholastikusai, doktrinairjei és pedánsai, az iskolák számára, ama hitben kotyvasztottak össze? hogy ott meg van ízleltetője mindennek. A sok mártásnak, a sok «szósz»-nak, harapni való nélkül. Csupa mellékételek kenyér nélkül, a mibe belecsömörlött, beleundorott a tanulóság; avagy kiszáradt ódonságok, melyek megfeküdték a gyomrot s nem bírta megemészteni a legtöbb. Ezekből tett érettségi vizsgát a gyakorlati élet számára egészen tudatlan

fiatalság. Aztán kiteszítették a megélhetés nyílt tengerére: Most már légy matróz és kezd elülről!

S kezdenie kellett elülről. Tanulmányozni a vezér és szerencse csillagokat, a szél járását, az ár folyását, a felhő állását, az iránytűt és a megélhetés módját: mindezt a saját számlájára és a maga kárán. Drágán fizetve a tapasztalásnak minden egyes morzsáját s többet menve hátra, mint előre. Magára hagyatva az élet nagy sötétében és egyedüliségében, scyllák és caribdisek közt, világító torony nélkül: feledve a nagy küzdelemben a tanulmányok összevisszaságát, melyeknek alig vehette némi hasznát, s élete végéig sem bírván megszerezni azt a tudást, melyet tanulni kellett volna. Tévesztett utakon bolyongott a leggyakrabban; célta nem ért csak a legritkábban; küzdött folytonosan; szenvedett mindig; s megtalálta, a mit nem keresett: a sírt!

Ez volt a régi világ tanítási rendszerének eredménye, kiindulva abból a hitből, hogy: «Az ember gyötrelemre születette; megaláztatására amaz isteni célznak, mely «az embert boldogságra teremtette». Hanem egyik nemzedék föl egészen a világ kezdetéig, mindig elhitte a másoknak, hogy jó nyomon járt, s így mentünk mindig hátra felé. A találmányok, az istenség eme kisugárzásai előre ragadtak, de a szokások és a régiek bölcseségébe fektetett hit, megint hátra vittek, s hogy az ókori emberiség fel-

fogásának békóitól az új emberiség meg ne szabadulhasson: kötelező tantárggyá tették a görög és a latin nyelvet.

Az «új világ» előkészítő nyolcz osztályának főbb tantárgyai: 1. Türelemtan. 2. Önismerettan. 3. Mérséklettan. 4. Egészségtan. 5. Emberismerettan. 6. Modortan és tapintattan. 7. Figyelemtan. 8. Gondolkozástan. 9. Emlékeztetan. 10. Erkölcstan. 11. Kegyelettan. 12. Szeretettan.

Az úgynevezett «szaktudományok» a délutáni játszás és szórakozás óráira lettek fentartva. Felnyíltak a tantermek ajtai és ki lettek bocsátva a növendékek, mint a hogy kibocsátják a galambokat, a méheket, a lepéket a búzaföldekre, a rétekre, a kertekbe: hogy keressenek az ő hajlamuk és tehetségük számára mézet, táplálékot. S a növendékek, az ő felügyelőik vezetése alatt elárasztották a szaktudományok termeit, kiállításait, felszereléseit, a mely termekben szaktanárok által fogadtattak. Ásványtani, növénytani, állattani, természettani, erőműtani, mértani, számtani, történettani, földtani, boncztani, gyógytani stb. termek. Aztán az ipari szakosztályok. Gazdasági szakosztályok. Kereskedelmi szakosztályok és a többi. S döngicséltek, röpködtek a növendékek, teremről-teremre, csarnokokból csarnokokba keresve a nekik való virágok. Meg-megállva itt-ott, a mint figyelmüket megra-

gadta valami s a tanárok azonnal ott voltak magyarázataikkal.

De csak az első években ment ez a futkosás, a míg a szem el nem telt látással, a szellem megfigyeléssel és ismerettel, mikor aztán kezdtek kiválni a hajlamok a tehetségek. Mikor az egyes szaktermek rendes látogatókkal kezdtek megtelni, a kik már nemcsak úgy futólagosan tekintettek be, hanem tanulmány tárgygyá tették a látottakat. Ezeket meg a tanárok figyelték meg és tanulmányozták, bírálták és kutatták, hogy mire a nyolczadik előkészítő osztály be lett fejezve, már tisztában voltak minden növendékkel. Ezt a régi gimnáziumok lelket gyilkoló kényszer tanulási rendszerével, rideg s a legtöbb esetben megérthetetlen elméleti oktatásaival, sohasem lehetett elérni. Kellett, nem kellett, vette, vagy nem vette be természete a tanulónak, belecsömöszölték, belekényszerítették a tudományok egész tömkelegét, megterhelték, erőltették az agyvelőt, a mely nem volt képes megemészteni. Szerencsére keresztül ment rajta a zagyvalék, s csak annak lehetett köszönni, hogy nem fúlt meg tőle. Hiszen nem lúdgyomor az emberi agy, hogy tömni lehessen, és nem hizlalási rendszer az oktatás. A fejlődő testet és szellemet táplálni kell, de nem megerőltetni és túlterhelni.

Az «új világ» előkészítő osztályaiból kikerült nő-

vendek aztán olyan volt, a ki szállni tudott; a ki érezte szárnyainak erejét és képességét; a ki előtt ismert volt az élet minden útja, mint az utazó előtt, ki a térképet agyvelejében hordja. S mikor le tette az érettségit az «életbölcsestől», akkor hozza állították a szaktudományhoz avagy szakmához, a melyikre született, és lett belőle szaktudós vagy olyan szakember, ki a tehetségéhez, hajlamához való pályán, alkotásra volt hivatva.

Nyilvános volt az előadás. A tantermek karzatokkal voltak körülvéve, a karzatok magas rácsozattal s a rácsozat bevonva finom hálósövettel, hogy a látogatók láthatatlanok legyenek. A vastag és puha szőnyegek nem hallatszottak a lépések, a kautschuk sarkakon forgó ajtók nem nyikorogtak, a zárok a kautschuk perselyekben nem zörögtek, a vastag posztóval bevont ajtófélfák nem koppantak, s a terem akusztikája a susogás neszt nem engedte lehetni a karzatokról. A látogatók nem zavarták az előadást, jöttek és mentek észrevétlenül mint a szellemek, s mert a tanár soha sem tudta, ki figyelheti: ellenőrizve volt folytonosan

Ellenőrzés?! Mi megsértése a tanári méltóságnak! A pápai, az orvosi és a tanári csalhatatlanság! Ez a három méltóság volt a régi világban a méltóságok «nyerüljhozzám» virága. Hogy honnan kapták utóbbi urak ezt a nagy méltóságot, nincs fel-

jegyezve a zsinatok krónikájában, de a mint hogy a pápák, ők is csalhatatlanságot s feltétlen bizalmat vindikáltak maguknak. S míg a társadalom a pápa ezen arroganciáját, habár az nem ártott vele senkinek, igen-igen rossz néven vette, az orvosok és tanárok arroganciáját oly valami természetesnek találta, hogy a feltétlen bizalmat, a csalhatatlanságot, minden gondolkozás nélkül megadta nekik. A gyermekek hiába panaszkodtak, a halottak pedig nem sírtak vissza. Hány gyermek lett a lelkiismeretlen tanár és hány beteg a lelkiismeretlen orvos áldozata? Arról nem vezettek statisztikát. Elkezdve a hajdútól fel a koronás főig, mindenkit ellenőriztek, még a pápákat is, csak az orvosokat és tanárokat nem. Ezeknek a lelkiismeretlenségére vagy butaságára azt mondták: «Diplomája van! Passzirt!» Ez a diploma volt a palladium, a sérthetetlenség. Szabadalom a szellemnyomorításra és a testgyilkolásra. «Kollegialiter». A társadalom felfegyverezte őket s a «fakultás» azt mondta nekik: Meeehett!! S kezükbe adták az emberiséget!

Az «új világ» társadalma meg kivette a kezükből. Igaz ugyan, hogy az új világi tanárkodás nem kenyérkereset volt, de" hivatás, és csak az lett e pályára bocsátva, a kit maga az alkotás rendelt oda, mindazonáltal, emberi és nem istenségi «diplomával» lettek felruházva, és sem az orvosi, sem a ta-

nári kart nem tartották mennyeinek. Egyik ember erre van alkotva, a másik meg amarra, egyik szakma betöltéséről éppen úgy gondoskodott a teremtés, mint a másikról, a kézi munkásról, mint a fej-
munkásról, az ügyes, mint a gondolkozó észről, de egyik tehetség tulajdonosának sem adta ki napi parancsba, hogy: Te különb ember vagy a másiknál. Hát mi joggal arrogálhatták a régi világ orvosai és tanárai a csalhatatlanságot és a sérthetetlenséget? Talán: mert az ő tévedésük volt a legéletbevágóbb tévedés? Hát ezért kellett reájok bízni: hogy csak tévedjenek? Avagy arra a sok hivatatlanra nézve, ki az orvosi és tanári pályára tolakodott, lehetlenné tették volna a megélhetést? Attól féltek, úgy ki keilend tisztítani Augias istállóját, hogy alig marad benne valaki? S honnan veszik a hivatottat? Hiszen ezeknek a felkutatására nem volt rendszer! Hát azért kellett hivatlanoknak dobni oda az emberiség nevelését és gyógyítását!

Oh, az a régi, tanári vaskalaposság! A tanári despotaság! A nagyképűsködésben keresett tekintély, és a megkövetelt, kierőszakolt tisztelet! Hová tűntetek az éji homályban? Ti szellemi inquisitorok és generálisok, a kik kemény nyakkal, hátra vetett fejjel sétáltatok az utcákon és megköveteltétek tanítványaitok szülőitől a kalapemelést, különben ... A kiknek szeszélyét tűrni, természetét tanulmá-

nyozni, haragját rettegni kellett. A kik befolyásoltatták magukat a rokon- vagy ellenszenvtől. A kik apa, anya, testvér vagy rokon miatt, a tanítványon álltak bosszút. A kik hivatlanságukért, szellemtelenségükért, modortalanságukért a tanítványokat okozták. A kik hibázhatlanok valának és a szülőknek gyermekök panaszát meghallgatni nem volt szabad; hogy a tanuló nem tudott hova menekülni, ha üldöztek. Ugyan hogy üldözhetne egy tanár?! Pedig üldözött olykor a kétségbeesésig, a halálig!

Boldog tanári kara az «új világnak», mely nemcsak kiállta, de megkívánta az ellenőrzést, mint a növény a világosságot, és a nyilvánosságot az, a ki nem kerüli az emberek tekintetét, és szemébe szeret nézni a közvéleménynek. A ki tudja, érzi, hogy ő van a növendékek miatt és nem a növendékek ő miatta., A ki néni saját személyét, hanem tanít"ványait helyezi az előtérbe. A kinek tekintélyét egyéni tulajdonai adják meg, melyeket nagy képpel akarni megszerezni, haszontalan erőlködés. A ki hivatlanságáért és tehetetlenségeért nem tölti buszúját a tanítványokon, kik nem tudják magukat tiszteletre erőltetni az iránt, kiben a tiszteletreméltóság nincs meg. A kik nem képesek felelni oly magyarázatra, a mely magyarázat érthetetlen, és figyelni oly előadásra, mely előadás nem köti le a figyelmet! A méh sem tapad meg az oly virágon,

a melyikben nincs méz. S a régi világ pedagógjai ezt nem akarták elhinni. Nem a tanári képtelenség volt előttük a baj forrása, hanem a tanítvány, nem a farkastól folyt a víz a bárányhoz, hanem a báránytól a farkashoz; hát a bárányt kellett hibáztatni, szidni, koplaltatni, ütni, csapni, és végre, a tudományok forrásától elzárni!! S ez évszázadokig volt így! így szédítheti meg a legokosabb fejeket a régi nyom, a régi felfogás, egy chaotikus ódon rendszer labirintje, melyből kigázolni vajmi nehéz!

S az új világ társadalma, még az ő tanáraiban sem lelt elég biztosítékot arra, hogy a gyermekekkel, a szülék legdrágább kincseivel, a mely kincs annál drágább volt akkor, mert abban összpontosult minden bírvágy: négy fal közé ketreczezzék, reájuk bizza feltétlenül. Hogy a tanár teljhatalommal felruházottnak képzelvén magát, úgy bánják a drága csemetéikkel, mint a mások tulajdonaival bánni szoktak. Semmiféle törvényekben, körülírt rendszabályokban, szigorú felügyeletben nem talált annyi garanciát a szülői féltékenység, mint a nyilvánosságban: úgy figyelni meg tanárt és gyermeket, hogy azok ne tudjanak róla semmit.

A mint Ilona az iskola falai közé lépett, s az előcsarnokban kifüggesztett tanrendből azt olvasta ki, hogy Gerőnek éppen órája van. A nélkül, hogy gondolkozott volna, a negyedik osztály karzatára

sietett fel, ott leült egy sarokban mint az üldözött vad, mely meghúzza magát, míg füleiben az üldözők rivalgása zeng, és idegei remegnek. A karzaton levők nem igen figyeltek reá. Gerőnek a »türelemtanból« tartott előadását nagy érdekléssel hallgattak.

A bizonyos szakmára született valódi szakembernek az az ismertető jele, hogy kisír belőle a szenvedély, hogy halaiig szerelmes pályájába, s önmagáról megfélekezetten védelmezi azt minden megtámadtatással szemben. Ebben nem ismer tréfát, s ha zaklatják, oroszlánná válik a legszelídebb kedély, mert minden vérparánya át van hatva a meggyőződéstől, hogy az ő pályája minden pályák közt a legdicsőbb. Ennek a hitnek révén válik pályája imádójává, és rajong érte mint ideáljáért az elcsábíthatlan szerető. Élethalálra készen ragaszkodik hozzá mint zászlójához az egykori hős, mint a hogy Hugo Viktor leírta a francia gárdát. S mert az új világ szakmái mellett ily hősök harczoltak egytől-egyik, lépésről-lépésre követte őket a diadal. Szenvédélylyel és nem kényszerűségből keresték a kenyeret; mulattatta őket a dolog, mely lelkük forrásából buzogott, s hajtotta a malmot, mint a szakadó áram, szivárványszín gyöngyöket szórva, a miket verejteknek hívtak az előtt. Ilyen pályaszerető tanár volt az Ilona testvére is. Nem az előadás órájának kongása vitte őt tanítványai közé,

hanem szíve dobbanása, melynek izgatott verése jelezte az időt, s megadhatta volna az órának a jelt, mint egykor Patti a zenekarnak a vezérhangot. Mikor tanítványai közé lépett, pezsgett érében a vér, s szemei talán már előre kibeszélték, a mit mondani akart. S ez a villanyos alak, kinek egész megjelenéséből kisugárzott a szenvedély, felvillanyozta a növendékek sorát már mikor belépett, előadásával pedig fellelkesítette a hallgatásra és figyelemre.

– Te Vámos Béla te! – kiáltott oda egyik növendéknek, kinek szórakozott arcza magara vont a figyelmét s lecsapott reá, mint a sas: – Ugyan mond el, hogy miről beszéltem?

– Nem tudom. Nem figyeltem oda, – válaszoló a fiú.

Ah! Mily borzasztó lett volna e felelet a régi világ tanárai előtt. Mit?! – kiáltottak volna hűledezve, – s ezt még szemünkbe mered mondani. Tanár szemébe! . . . Szent szakramentum! . . .

Mert hát a tanári tekintély szentségének megőrzéseért hazudni kellett. A ki ilyenkor igazat mondott, annak betörött a feje, avagy a számlájára róttak három «négyes»-t. így hozta magával a társadalmi igény, a mely inkább a jól eső ravaszsághoz, simogató hízelgéshez vagy «megengedhető», «szükséges» hazugsághoz, mint a nem mindig jól eső őszinteséghez volt szokva. Hogy esnék jól egy

tanárnak, ha előadására nem figyelnek, pláne ha unalmas, rossz, száraz és érthetetlen az előadás. Hiszen «chik»-ből éppen erre kellene reá fogni az érdekest. A mint hogy úgy szemben reá is hazudtak a szegény fiúk, hogy annál jobban kigúnyolhassák és kaczaghassák háta megett: a tekintélyét. S így szerepelt az iskolák öntudatlanul felvett tantárgyai közt: a hazugság. Aztán a képmutatás, hízélgés, ravaszság, alázatosság és az alávalóságának még igen sok árnyalata.

– Tehát *türelmetlenkedtél*, – jegyzé meg a tanuló vallomására Gerő. – S vájjon mire gondoltál? Mond meg csak.

– A forrást jelképező szoborra az új kútnál. Úgy gondolom, hogy a karja nem eléggé szabad. A könyöke ...

– Ebből szobrász lesz, – susogá társa fülébe, a karzat egyik látogatója. S habár a hajlam ily önkéntelen kisugárzását, mint mikor a «pénz felveti magát» az éjjeli sötétben; a rejtett éreznek e fellobbanó villanyos tüzét a régi világban is ismerték, de nem vették figyelembe. Hiszen a régi világban a gazdák sem azt nézték, hogy miféle vegyi részekkel bír a talaj, hanem a piacot, a piacra való terményt. Azzal kínozták a földet, akár teremte, akár nem. Pedig minden termény piacra való, habár nem természetes alakjában. Átgyártva, átalakítva

mint a szellem kincse, mely a kőből szobrot, a fésztől mennyországot varázsol; szövetet az aczélból, házat az üvegből és befogja a villámot: csak a talajt, a hajlamot kell felismerni.

Gerő feljegyezte a fiú választát, aztán így szólt:

– Ne türelmetlenkedjél, kis fiam. Most nem a szobrokról tartunk előadást. Annak a szobornak a karja azért nincs jól, mert a szobrász elhamarkodta, türelmetlenkedett. Türelem nélkül szobrot sem lehet faragni. Minden, de minden pályának az első feltétele: a türelem. Bármilyen léssz e földön, csak türelemmel viheted sokra. Ha szobrász akarsz lenni, bármilyen akarsz lenni: türelem az első kellék, mert, s ezt jól jegyezd meg: a türelmetlenség soha sincs egyedül. Mint az éhes czápa a hajót, a fenevad a vérszapot, a légy a sebet, úgy követi a türelmetlenséget a kár és a veszedelem.

A tanár többi tanítványaihoz fordult:

– Figyeljete csak. Valamit mondom Bélának, a mi titeket is érdekelni fog. – Ugyan Béla: hogy gondolod magadnak a kárt, mely éppen most tanúsított türelmetlenséged nyomán halad. Beszéltem már én ezekről sokat, csak elsajátítottál beszédeimből valamit?

– Úgy gondolom, – válaszolt a fiú rövid szünet után, hogy mert nem figyeltem, azt, a mit ez alatt magyaráztál, nem tudom. Ez a kár.

– Helyes. S most kevesebbet tudsz társaidnál. Mi annak a következése?

– Utána kell pótolnom.

– Úgy van. Egyszer-kétszer még csak utána lehet pótolni, de a kár, az idővesztés meg van, ha pedig a pótolni való nagyon felszaporodik, feltorlódik, nos? ..

– Elzárja előlem az utat, és a míg nem végzek vele, lehetetlenné teszi reám nézve a haladást.

– Mert?

– Mert a mit a tanár magyaráz, az oly tudni való, a melynek tudása nélkül, mint az igazolvány nélkül, nem bocsátanak tovább.

– Úgy van. Es mire a mulasztottakkal készen vagy, iskola avagy útitársaid már messze előre haladtak, és széttekintve, oly utasokat látsz magad mellett, kik messze a hátad mögött voltak. És ha ismét türelmetlenkedel, ha a tanórákon ismét mással és nem azzal foglalkozol, amit a tanító magyaráz, ismét mulasztasz, mulasztásodat ismét pótolnod kell, ismét elmaradsz, s azt látod, hogy társaid, kikkel pályafutásodat megkezdted s akik türelemmel kitarítottak, már a siker gyümölcseit szedik, aratnak, szüretelnek, míg a te földeid és szőlőskerteid terméketlen kopárak. Tudod, kis fiam, hogy ki készítette az új kútnak azt a szobrát?

– Káldi Lajos.

– Lássátok, édes fiaim, Káldi Lajos szobrász, ki a kérdéses szobrot készítette, Istentől megáldott nagy tehetség, de a «türelemtanra» nem sokat adott. Azt hitte, a türelemtan és a szobrászat ellehetnek egymás nélkül. Velem járt iskolába. A «türelemtani» előadáson mindig szórakozott volt, mint Béla most. Gyakran figyelmeztettem, ő haraggal utasított el. És mire vitte? Arra, hogy sokkal kisebb tehetségek túlszárnyalták. A Káldi műveiről az az általános vélemény, hogy remek vonásokkal bővelkednek, de kivitelük mindig el van nagyolva. Magukon viselik a türelmetlenség nyomát, melyen lihegve halad a kár. És mert türelmetlenségét ifjú korában nem küzdte le, az most már oly erős, hogy nem bír vele. Olykor kétségbeesve ismeri el hibáját, felteszi magában, hogy máskor nagyobb türelemmel figyel, s mikor azt hinné, hogy műve pompás, a szakértők rámutatnak az át nem gondok és ki nem dolgozott részletekre. Ilyenkor majdnem őrjöng, szidja magát, s igen gyakran emleget engem, aki figyelmeztettem őt erre. Íme Béla fiam, elmondtam ezt tanulságul, hogy mikor a türelemtant magyarázzák előtted, várd be, a míg vége lesz. Türelemmel figyelj, és szenvedélyedet is tanítsd meg a türelemre, tudjon sorára várni, hogy majd ama nagy küzdelemben, melynek okvetlen részese lesz, el ne hagyja őt a kitartás, a mely kitartás Káldiban ha

megvan, egyetlen műve több sikert hoz neki, mint hozott valamennyi, s amily sikert most már nem ér el soha. És nincs köztetek egyetlen egy, haladjon bármely pályán, de haladásának első feltételét, kiindulási pontját és küzdelmeiben legerősebb támogatóját, kit ha egyszer magához szoktatott, nem hagyja cserben soha: a «türelemtan»-ban fogja feltalálni. Ez lesz vigasztalója a balsorsban, enyhítő gyógyszere a fájdalomban, ereje a kétségbeesésben: mert aki tűrni tud, az megtöri még a sorsot is! A türelmetlenkedés és elmaradás, a türelem és a haladás, karöltve járnak.

Ilona csak egyes szavakat fogott fel az előadásból, de minden egyes szó úgy hullt lelki sebére, mint a balzsam, mint az a szemrehányás, a mely biztat, korhol, de reményt nyújt; mint a büntetés, amelyből kiérezni a szeretetet. Őt is a türelmetlenség vitte idáig, a «türelemtan» törvényeinek figyelmen kívül hagyása. «Oh Istenem! Ha jóvá teszem az én bűneimet, nyerhet-e még irgalmat a te szolgád?» – És mintha e kérdést vigasztaló sugallat permetezése követte volna, enyhülni érzé kétségbeesését: «És mert te vagy az igazság, a részrehajlatlanság s az emberi szívek legméltányosabb bírálója, történjék aminthogy történni kell: mindeneknek a te akaratod szerint!» – emelkedett föl lelkéből ez imádság.

Gerő az előadás után magányt keresett, amikor mes; szokta ismételni és bírálni előadását, kitörülni abból, ami nem oda való és hozzátenni még, amit kifejejtett, hogy más alkalommal fölhasználja. Úgy tett, mint mindenki, a ki pályájának él s minél tökéletesebbet akar alkotni. A ki nem sajnálja az idő alkalmazását, mint a hogy a költséget nem sajnálja az, akit szenvedélye vezényel. Ott, ahol maradandót akarunk alkotni, nem szabad fősvénykednünk sem idővel, sem fejtöréssel, sem verejtkhullatással. Sem a szellemi, sem az anyagi téren nem lehet nagyot és dicsőt teremteni, ha a megtakarítás szempontjából indulunk ki. Az új világban el volt dobva ez a szempont, ott a tökélyesbülés és nem a kufárság volt a cél. Ott a kitűnő tanárt kitűnően fizették, a rosszat pedig nem túrték meg és nem szabadították fel arra, hogy átkot gyártson. Hogy a rossz; tankönyvek istenverését terjeszsze és jég-esőként verje le azokkal a fiatal csemeték egészséges hajtását. Hogy ne az oktatás jelessége, hanem a rossz tankönyvek kiizzadt betűbacillusainak bejótása legyen a tanár feladata, s elgörvélyesítése, gümösítése egy egész nemzedéknek, mely magába szedvén a megerőltetett észnek beteg és satnya magvetését, gazt arasson. A közoktatásügyi minisztérium hivatalnokai nem voltak egyszersmint szabadalmazott tankönyv írók is, sem a tankönyv

nem volt gomba, melynek még az egészséges is jobban mérgezett, mint táplált. A tankönyvírás martalóczkodásának a szülék erszénye nem dobatott zsákmányul, az iskola nem adóztatta meg az embert még jobban mint az állam, s végrehajtási rendszere nem ment át a tanári kar tehetségtelen könyvgyártóinak táplálásába. \

Az iskola parkjának egyik félreesőbb részébe sietett Gerő, a hol hosszú és sűrű lugasok sétányokat képeztek, s gyengéd légvonatként suhanta át a szellő szárnya. A tanárok ide jártak üdülni, elsétálgatván a tekervényes árnyas ligetben a nélkül, hogy zavarva lettek volna. Gondolataikat összegyűjthették etetni mint a galambokat, melyek aztán felszedeggették az eszméket, a megfigyeléseket, a tapasztalásokat, békeségben, s hogy konzerválják, visszatértek fészkeikbe. És elmélyedve a lombok eme sötétében oda, a hova nem követte napsugár, érezve az egyedüliség szabadságát és könnyűséget, mint mikor lehull az emberről a feszély mint egy nehéz köpeny, s a megfigyeletlenség tudata édes kényelemmel ölel magához, – kezdte élvezni helyzetét Gerő, mikor szokatlanul, lépések nyikorogtak a porondon. És összerezzen, mint a felriasztott álmodozó.

– Oh! – kiáltá a mint felismerte Ilonát: Hol jársz te itt?

– Hát csak eljöttem, – rebege az, s felemelve tekintetét, halvány arcától megijedt az eszmélő tanár.

Szótlanul álltak egymás előtt, mint a ki vár s mint a ki adni akar valamit, de aprópénz nélkül érzi magát. Az Ilona tekintete kérő, a Gerőé könyörülő volt, de mikor az egyik olyat kért, a minék a másik nem volt birtokában.

– Segítenék rajtad, hidd el. – kiáltá ez, nővére tekintetét megértve, aztán szívére ölelte őt, hogy csókot hintsen forró homlokára. Ilona pedig magához szorítá Gerőt, görcsösen, mint vélt segélyt a vízbe fúló és hangos zokogásba tört ki. A rémes jelenet után most sírt először és patakzott a köny, mint a hogy felsugárzik a vér, ha eret vágnak a lázas testen. Mert csak most talált először, igazán résztvevő kebelre, s a rokonszív érintésétől felnyíltak a fájdalom csatornái.

Csak sírj, csak sírj, – gondola Gerő, a mint szenvedő testvérét szívére öleken tárta: olyan ez a köny, mint az olvasztó kohóban felolvadt érez, csak hadd zubogjon és folyjon tova, vigye az égető anyagot magával. És Ilonának jól esett a sírás, jól esett neki, a mint eltikkadt fejét, mint puha párnán testvére keblén pihentette, és a hűs szellő, mely homloka forróságát enyhítette. Körültük elmélázott a csendesség, mint indulásra kész vonat, mely néma

várakozással tűri, a míg az élet utasai enyhülést szereznek maguknak. Csak perczek múlva csendült meg a park telefonának nagy tölcseré mögött a jelző, mint mozdony fűtve, jelentvén, hogy a szünidő lejárt. Erős, az egész parkban szétáradó hang hirdette, hogy a csúnyák ügye a közös parlamentben egy óra múlva tárgyalás alá kerül. Páholyok még kaphatók.

– Hogyan? – kérdé Ilona hirtelen felkapva fejét, mint kinek vitorláját egy ellenkező szélroham, a nélkül hogy a gondolkozásra időt engedett volna, hirtelen és egészen más irányba fordította, hogy a kormányos kezéből kisiklott a kormánykerék: – A csúnyák ügye? . . .

– Igen, – válaszolá Gerő, ösztönszerűleg ragadva meg a kisiklott kereket, hogy megadhassa az új irányt, – egy óra múlva tárgyalja a parlament. Páholyok még kaphatók.

– Menjünk, – monda Ilona.

III.

ILONA ARCZKÉPE A PARLAMENT ELŐTT.

Egy volt a haza: a föld; egy volt a nemzetiség: az emberiség. Egyetlen egy törzsállamot képezett Európa, a tövéből kivágott régi odvas fának életteljes, erős és izmos új hajtását. Bölcsen gondozott, tisztogatott, nyesegetett államóriás, melynek ágait bogait a kikerekített régi államok képezték. Egyesült államok mint Amerikában, de újabb parlamenti rendszerrel. Minden egyes állam külön-külön parlamenttel és ezen parlamentek küldötteiből egy közös parlament, mely minden évben más-más államban székelt. Ez évben Budapesten, csak a napokban ült össze, még nem volt kitzúzve napirend. A csúnyák ügye felvetette magát, mint egy láva, közösügye volt az emberiségnek és a helyzetnél fogva, a melyet teremtett, igen sürgősnek bizonyult. Valamennyi államból jött a tudó-

sítás, hogy megindult a mozgalom itt is, ott is, melynél fogva a közös parlament elhatározta, hogy tárgyalás alá veszi, halasztás nélkül.

Mint egy felzavart hangyaboly, mozgott, zsongott az egész város. A széles tágas utczákon nyüzsgött a közönség, mintha megindult volna a föld és fejekkel lenne kikövezve az utca. A közös parlament épülete felé folyt az áram s tengerré szélesült a roppant téren, melynek közepéből mint valami gránitsziget hegylángja magaslott fel az épület rengeteg, ragyogó kupolájának verőfényben égő «Glecs-cser»-ével.

A tért ama vendéglők környezték, melyekben a szövetséges államok képviselői voltak szállásolva rendesen lakott középületek, de most kiürítve s a külállamok képviselőinek rendelkezésére bocsátva: de nem ingyen. Ingyenes vendégekre, reklámért etetett itatott idegenekre, a kikkel ma ölelkezünk, holnap háborúzunk, nem volt szükség. A kik eljönnek hozzánk toasztozni, szembe dicsérni, haladásunkat bámulni, s egy év múlva elhosszabbítják, hogy a felmagasztalt vendéglátó nemzet titáni erőfeszítéséből kikerült kártyadicsőséget ha csak tehetik, elsöpörjék a földszínéről. Hát ilyen pénzen, boron, pástétomon vett magasztalókra és ellenségekre nem volt szükség. Budapest új nemzedéke ingyenes vendégeit, s ezek révén a város atyáit, a potya ban-

kettek terítékénél ömledező hasbeszélőit, nem fűröstötte «sampáner»-ben.

Nem olyan vendégek voltak azok, kiket az állam vagy város költségén elszállásoltak, etettek és itattak egyetemben a tisztviselők seregével és a kiváltságolt meghívottakkal: lapok útján hirdetvén az evés-ivást fizető népnek, hogy mit méltóztattak enni-inni! Hogy milyen volt a «menü», a pezsgő és a csemege; hogy mint hizlalták és delektáltak magukat a város urai, az ingyen lakmározó nagy praktikusok, a kik úgy benne vannak már a pezsgő ivásban, mint gyógyforrás vizének fogyasztásában a fürdőzők, hogy fokról-fokra, minél többet.

Hirdetik a lapok a polgármester úr sablon-szerű toasztját, mert ha már kifizeti a közönség az ebédszámlát, hát legalább mint az egyszeri katona hírért akarja hallani a kávénak, és ringatni magát amaz édes csalódásban: hogy a polgármester úr, ő helyette eszik iszik és toasztol, gyakorolja a város méltóságát és a tisztességtudást, a mi nélkül nincs civilizáció! El van ragadtatva a nyárspolgár és végtelenül hízeleg neki a jóltartott vendégek dicsérete, kikkel a lelkiismeretesen mulatozó hatóság nyitott hintókban az utczákon is megjelen. Duzzadó gyomorral, a vérében szökdécselő pezsgő hatásától kipirult arczczal, s a mámor lelkesedésének egész pathoszával hordozza a nagy vendéget,

ki a város nevezetességeit keresztben álló szemekkel nézegeti, s laposakat pislantva, a mint a haladó kocsik előtt csirkelábakon forgó épületsorokat szemléli, nehéz fejfel bólintja a dicséretet. Affektálja a komoly józanságot, mint azt minden «berúgott nagyság», a közönség pedig adja a berúgottat, mint azt minden «józan közönség» tenni szokta. Ordít, éljenez. Rázza a kalapját és a zsebkendőjét csak azért is. Felvillanyozza és neki tüzeli magát. Hát még csak ne is mulasson, mikor ő fizet, s még csak be se rúgjon, mikor a hon- és városatyák helyette isznak?! Neki fohászkodik és kárpótolja magát, a mellette elhaladó hintóba majd bele dobja a kalapját fejével együtt: mintha az volna ama kád, melyben megtelhetik mulatsággal, a mi után folyton szomjúhozik.

Es a piros vendégek az eszét vesztett sokaságnak kegyesen integetnek, míg a mellettük ülő városatyái elvégre is kimerülve átadják magukat az emésztés nyugalmanak, hátradőlnek a hintó párnájára, hagyván mulatni a maga pénzeért a publikumot is, a minthogy mindig azt illeti meg a gyönyörök és élvezetek utóíze.

Az új világban nem volt szükség arra, hogy a nemzetek eb-klaszifikációba soroztassanak s a kis nemzet a nagy nemzet előtt meglapulva, vinnyogással és farkcsóválással keresse pártfogását. Csak

emberről volt szó, nemzetről semmi, s egyik ember olyan emberszámba lett véve, mint a másik. «Kegy», «protekció» stb. ki volt törölve a szótárból, s az ember mérlegelése csak érték szerint történt, ez az érték adta meg a súlyt, s nem az az étel, ital, a mit a lakmározók magukba szedtek, s melynek hatása megemésztetett és elpárolgott. Az e féle úton szerzett protekció nem élte túl a mánort és a jóllakás tartósságát.

A parlamentet körítő téren hullámzó közönség izgatott volt és kíváncsi. A tárgy, mely szőnyegen forgott, egyaránt érdekelte az emberiséget s a megoldás mikéntje fölött ezernyi volt a vélemény. A parlamenti épület karzatai már tömve voltak, a páholyok is, melyekért fizetni kellett. A ki nagyobb kényelmet igényelt mint más, nem adták meg neki ingyen. És a mily zshivaj bűgött odakinn, oly csendesség volt benn. A parlamenti légkör, mely tele volt nagy dolgokkal, mely a nagy elmék és tehetségeknek mintegy cziszternáját képezte, ünnepélyes érzéssel töké meg a bennlevőket Csak a helyezkedések, nyüzsgések, tipegések és susogások nesze volt hallható, az a sajátságos templomi mozgás, mely fokozza az ájtatosságot. A lárma, a fenhargon való beszélgetés, a zshivásárok köznapiassága és piacziassága ki volt zárva, a börzeszerűség színezete ki volt kerülve, szentély volt e hely, melyből az új

emberiséget megváltó szellem kiverte a régi kufárság zsidongó hadát.

És a mint a karzatokon, & páholyokban, a képviselői körönd földszintjén el lettek foglalva a helyek, mindinkább elhalt a nesz, a mozgás, előkerültek a kettős látcsövek, mintegy jelezve a csendes szemlélődésbe átmenő izgalom megszűnését. A legtöbb látcső a külállamok képviselői felé irányult, azok felé az alakok felé, kik a világrész emberiségének kivonatát «extractum»-át képezték, kiket milliók kritikája kitűnőségeknek ismert el s egy művelt társadalom kalásztengeréből mint szemenszedett magvak lettek kiválasztva.

És ki ne lelkesednék egy ily parlament látásától? Ez aztán az «elite»! Férfia és nője egyaránt, az ész, a tudomány és szellem ihlettségének dicsfényével halántéka körül, bevonva a jellem áthatatlan zománczával, és beragyogva a tekintetek tiszteletet sugárzó özönével. A kik nem magukat czimezik, hanem a kiket egy világrész választott ki «elite»-nek: predikátum nélkül, csak ezt az egyedüli szócskát fűzve nevükhöz: érdem! És ezek a szócskák, jel nélkül, kereszt, korona és csillag nélkül, rang nélkül és czímer nélkül, nagyobb tisztelet varázsába fűrészték, mint a régi világ meg-aranyozott bábuait a fejedelmek dekorációi fűrésztették.

Parlament, a melyben csak egy érdek van képviselve: az emberiségé! A hol nincs befolyás sem alulról sem felülről; a hol bizonyos légkörök nem okoznak légvonatot és hatnak a képviselőnek hol a fogára, hol a fülére, hol a nyelvére; a hol nincsenek külföldi szempontok, nemzetiségi érdekek, állami és társadalmi felfogások s mindezek közt tojástan czot járó szónokok; a hol nincs legmagasabb óhajítás és-a lelkesedés lehűtésére készen tartott zuhany; a hol a béke és háború kérdőjele nem függ a légben Damokles-pallos gyanánt; a hol pártkérdés, osztálykérdés, egyéni kérdés nem létezik; a hol nincs pecsovics vagy royalista, monarchista, republikánus vagy anarchista, szocialista, kommunista: csak ember! Mindig csak ember, ember és ember! Ez képvisel a földön minden hatalmat és érdeket, mint az égben a szentháromság: egygyé nem olvadva, külön nem válva, egymástól meg nem különböztetve, mint egységes cím és fogalom: emberiség!

Aztán más képviselői arcok voltak ezek, olyanok, a melyek nem akarták magukat fitogtatni; képviselők, a kik nem hiúságból választatták meg magukat, hanem a bizalom választotta meg őket; a kik nem a karzatok hölgyeit és látogatóit, hanem küldöik érdekeit tartották szemek előtt. Kaczérság nélküli arcok, melyek nem szerelmet, hanem tiszteletet

igényeltek s az az öntudat, melylyel helyüket elfoglalták, leolvasható volt homlokaikról. Ha választójával találkozott, nem sütötte le szemét, programra szegésért nem gyötörte lelkiismerete; nem hordta a pártédek kényszerzubbonyát, nem elvet vallott, hanem becsületet és meggyőződést. Hízlgő avagy álnok mosoly nem lebegett ajkán, mert nem volt kinek és nem volt miért. – Kisebb vagy nagyobb úr nem lehetett, keresetképességén felül jövedelmet nem húzhatott, szabadalmakra nem számíthatott, ha akarta volna sem adhatta volna el magát: mert nem volt a ki megvegye.

Mikor az elnök, a képviselők legöregebbike, elfoglalta helyét, a *becsületben* megöszült fej előtt meghajtotta magát az egész gyülekezet, az volt az a szentség, melyet minden ember úgy őrzött keblében, mint egy részét az istenségnek és leborult szimbóluma előtt. A választók kritikáját kiálló egy-egy ily szimbólumnak tekinthettek minden képviselőt, koronának az elnöki főt: ezért volt templom a parlamenti épület tanácsterme.

Az elnök megnyitotta az ülést, felolvastattak a jelentések, befejeztettek a szokásos előleges teendők és be lett jelentve a napirend: a csúnyák ügye.

Az a nyugtalanság, mely a nagy érdeklődésnek mintegy delejes kifejezése szokott lenni, végig bor-

zongatta a parlament testét, önkéntelen mozdulatot tett minden ember. Aztán mély csend lett egyszerre, a mozgás egy nagy lélekzetvételbe ment át, mintha az egész terem, az óriási épületnek ez a nagy tüdeje kitágult volna; még egy hosszú sóhaj, melytől az ablakok függönyei lassú lendülettel imbolyogtak, s a jegyző kikiáltotta az első szónok nevét: *Slarcsevics Árpád!* – ki az egykoron hírhedt horvát nemzeti-ségi izgatónak dédunokája lehetett.

Mint valami vezényszóra, egy csillanás cikázta körül a parlamentet, a látcsövek villogó üvegei fordultak a szónok felé. Az üvegkupolának égszín fátyollal bevont mennyezetén átszűrődött a verőfényes vilá-gosság, bűvös színpompában fűrösztve a terem pazar aranyozását, a műreemekek gazdag csoportjait, a freskókat, a páholyok mélyedéséből előtekintő arczokat s a karzatok emberkoszorúját.

Mikor a képviselő megszólalt, lágy és sima hangja csodálatosan töltötte be a terem óriás akusztikáját, mintha beszéltek volna a falak is, a távoli hang-rezgésnek, a légben felolvadt ama finomsága, mint a milyen az illat, kellemes és megható; hát még a tudat: hogy szónok nem akar csürni-csavarni s nem beszél, a mit maga nem hisz. Hogy ez a beszéd nem pancs, nem a szofizma vegyészeteivel össze-kevert habarék, hanem a meggyőződés gerezdjéből fakadó tiszta nektár, hogy nem hajhász népszerű-

séget avagy kegyet, nem akar hízelegni a tömegnek vagy a hatalomnak. Irigység, hatalomvágy, pártoskodás, vádaskodás, rágalalmazás, mentegetőzés, a régi parlamenti élet ezen undokságai nem adtak a szónoklatnak rothadt szagot, a milyen Dániában bűzlött Shakespeare szerint. Nem az erkölcsi kloakák levegője volt ez, hanem a lélektisztaság ózона, a mit be lehetett szívni undor nélkül, és üdített mint az erdő lehe. Egyik párt nem sírt, a másik nem nevetett; a pártszínezet nélküli hallgatóság nem érezte az ő nézetét valló képviselőnek osztogatott arcúlcsapást, az ellenségeskedésnek és sértegetéseknek fullánkját, mely kisistergett a szónoklatból és lövöldözéssé tette a tanácskozást, háborúvá az értekezést. Itt az eszmék viaskodtak egymással és nem az érdekek, a drága időt nem a pártcélok molochja emészté, hanem a haladás számára lett az feldolgozva. A szónoklat nagy célja csak egy volt, hogy megértesse magát!

Starcevics elismerte, hogy a csúnyák ügye jogosan igényli a társadalom nagy többségének figyelmét, és hogy megoldásra váró fontos társadalmi kérdés. Az emberiségnek egy része ártatlanul, önhibáján kívül van megfosztva, a kinézés megnyerő vagy hódító hatásának élvezésétől, háttérbe van szorítva, bizonyos fokig szerencsétlenné, boldogtalanlanná van téve. Az új társadalom elve: «Nem az

egymás rovására, hanem egymásért élni», s ez elvben van letéve az emberiség boldogsága, becsületessége. E mellett az elv mellett a becstelenség ki van zárva, mint a hogy a régi társadalomban az «egymás rovására» való élés elve, mellett ki volt zárva a becsületesség. A ki élni, létezni akart, az nem lehetett becsületes. A ki a más helyét, állását, vagyonát, jövedelmét, hivatalát ha elfoglalhatta, el nem foglalta, a kinek lelkiismerete, becsülete nem engedte meg, hogy a más kárából hasznot húzzon, az, ha önmagát meg nem ölte, a nyomor által öletett meg. Az új társadalomban senki sem foglalhatja el, csak a maga helyét, csak a maga jövedelmét; senki sem húzhat hasznot más kárából: annál inkább jogos tehát a csúnyák követelése, kik bizonyos tekintetben, a szebbeknek, helyet, élvezetet, boldogságot átengedni kénytelenek, s annál inkább elvárható a szebbek becsületétől, hogy a csúnyák rovására sem élvezni, sem boldogulni nem akarnak. Hiszen nincsenek rá szorulva. Társadalmi szervezetünk kinek-kinek megadja a maga részét a nélkül, hogy másoktól kellene azt elvennie.

Sok ezer év kellett, hogy a társadalom a tőkély mai fokát elérje, de hogy egészen tökéletes legyen: vájjon megadatik-e az embernek? Íme a csúnyák helyzete, mely a tökéletességgel nem fér össze. De ki gondolt erre azelőtt, mikor a tőkély-

letlenségek egy chaoszából állt az emberi lét? Csak mióta a chaosz tisztul, mióta a köd oszlik, merülnek fel láthatárainkon ama szirtek, melyek társadalmi életünk hajójára veszélyesek, s az emberiség érdeke eltávolításukat követeli. Íme egynek ismét itt van ez a szirt, mely el volt merülve a chaoszban, mint a többi, de a mely most felbukkan, mint a hogy fel fog még bukkanni ki tudja hány. Ész, igazság, méltányosság eltávolítását követeli, a követelésnek az összes emberiség helyet ad. (Úgy van.) De hiszen ez egy új eszme! S az emberiség tapasztalása bizonyítja, hogy míg egy-egy nagyobb eszme kiviteléhez megtaláltatott az az igaz kulcs, melyet az alkotás minden életrevaló eszmének a zárjához saját kezeivel készített és sorba rakott, – ahhoz nagy idők voltak szükségesek. Kezdetben minden eszme egy hieroglif, azt pedig tudjuk, hogy minden hieroglifnek kulcsa volt, a mely kulcs a hieroglif felfedezése után olykor ezer év múlva lett megtalálva. Korunk előhaladottsága, a már kitisztított talaj, sokkal rövidebb időt kivan, de idő mégis kell, s ezt az időt tekinteten kívül hagyni egy józan társadalom felfogásához nem lenne méltó. (Helyeslés.) Meg vagyok róla győződve, hogy a csúnyák ügye, egész földgömbünkön megbeszélés tárgyát képezi, s hogy jelen tanácskozásunkat sok száz millió füllel hallgatja az emberiség. Az egész világ

elismeréssel tartozik a kezdeményezőnek (mozgás) és az államnak, mely az ügyet felkarolta s a cselekvésben tényleg már benne is van, de éppen azért, mert benne van, nagy óvatossággal kell mozognia, nehogy a szirt eltávolításával más utakat zárjon el, s még veszélyesebb összeütközéseket hozzon létre.

Barátim! Ennek a hieroglifnek kulcsa szerintem nem az, hogy a csúnyák különválásával egy, még nem régen kihevert nagy betegséget hozunk vissza, s habár más alakban, de oly vizzálykodásnak nyisunk tért, mely az óriási küzdelmek árán beszűntetett nemzetiségi vizzálykodásnak második kiadása lenne. (Igaz! Úgy van! Éljenzés. Nagy zaj.)

Barátim! Ha volt az emberiségnek valaha egy nagy átka, mely tüzzel, gyilokkal tombolta keresztül a siralmas multat, mely embertársával szemben vad illattá tette az embert, mely borzalmas vérfürdőbe fojtotta az egyetértést, kegyetlen marczona kézzel dúlta fel a családi fészket, pokoli találmányokkal kovácsolt fegyvert, ölve egymást rakásra; gyilkolásra gyakoroltatta az emberiség legerőteljesebb részét, s odaadta eszköznek zsarnokok kezébe ön-maga ellen: hát ez az átok, az emberiségnek nemzetekre való szétmállása vala! (Éljenzés és taps.) A legnagyobb istenverés, mely rettentő hosszú időn át mártogatta gyilkát szíveinkbe. A mi ellenségévé tett egymásnak, a mely ellenségeskedés átszármazott

a társadalomba, a magánéletbe és folyt a harc a nemzetek közt nagyban, a családok közt kicsinyben: mert elkülönítette érdekeinket. Ezeknek az elkülönített érdekeknek vezérei kerültek, kik a nemzeti érdeket lassan-lassan, észrevétlenül saját érdekeikkel cserélték fel, s ezen egyéni érdekek eszköze gyanánt harcoltatták az emberiséget, gyilkoltatták egymással a nemzeteket ezer éveken át, a nélkül, hogy a nemzetek észrevették volna magukat. Ha két uralkodónak érdeke összeütközött, nagy birtoka, birodalma, a mit kizárólagos tulajdonának tekintett, veszélyben forgott, ha birtoklásának határait szélesíteni akarta, az ő nemzeteit mint «hű népeit», tulajdonait, reá uszította a másik uralkodó nemzeteire, «hű népeire», tulajdonaira, és azoknak tépni, marczangolni kellett egymást, mint a szelindekeknek: a hazáért, mely nem volt az övék, s a nemzeti érdekért, mely az uralkodó érdeke volt.

Így ölte egymást az emberiség rengeteg időközön keresztül, egészen bele nyugodva ama megalázó szolgaságba, mely egyesek érdekében a gyilkolás eszközévé alacsonyította őt. Hitt e borzalmas szónak: «Erősebbé az igazság!» Ezért hullatta véré, verejtékét, ezért fegyverkezett egész életén át. Erőszakoskodás egymáson és az istenségen a boldogságért, mely ott hevert előttük az egyetértés burkában, de eltaposták. A helyett versengtek, har-

czoltak, nagyzottak és hurczolták a fejedelmek lobogóit, mint szimbólumot. Panaszkodtak, hogy boldogtalanok és folyton háborúban álltak a boldogsággal. Elkülönített nyelven, elkülönített érdekekben könyörögtek, a végzethez, de az csak egy nyelvet és érdeket ismert, az emberiség nyelvét, érdekéi, és nem tudta őket megérteni. Bele akarták vonni viszálykodásaikba az Istent, és kérték, hogy gyilkos fegyvereiket áldja meg: az Isten eltaszította őket magától. Hanem akadtak földi istenek, kik felhasználták gyűlölködéseiket, versengéseiket, és találtak okot, anyagot, hogy az ne szűnjék meg soha, de égjen és lángoljon minél magasabbra. Hát ezeket az időket hoznók vissza? Az emberiség egy részének külön válásával újabb villongások csiráját akarók elhinteni? (Igaz! Úgy van! Zaj. Halljuk!)

Hazudott okok, hazudott indokok, magukat a nemzeteket nem érintő érdekek, hatalmi vágyak, hazafias ámításokkal lettek kiszínezve, kifestve; nem létező veszélynek lettek feltüntetve, hirdetve: hogy ki ne békülhessen egymással az emberiség. Táplálták a nemzetiségi hiúságot, fanatizmust, veszélyben lenni állították a hazát, a mint magukkal hozták a rejtett czélok. Pedig a haza veszélye csak «urat cserélés» lehetett.

A haza nem tulajdonjog volt, csak fogalom, a tulajdonjog az uralkodót illette. Mikor a nemzet

valódi érdeke forgott koczán, mikor saját magát kellett védelmeznie, nem talált támogatóra: még a saját pénze, vére, a hadsereg is ellene fordult. Szövetségesekre csak az uralkodók tehettek szert, a nemzetek soha! Ezek zselléreknek tekintettek. És az ő vérüket zsellérségükért ontották, életüket zsellérségükért áldozták. Ezeket az időket hozzuk vissza? (Soha! Soha!)

Miért nem ismerünk most ellenséget? Miért nem ismerünk háborút? A haladásnak, a versenynek miért nincs most semmi akadálya? Mert ez verseny és nem versengés; nem a külön nemzetiségek széthúzása, hanem az erők együttes alkalmazása a tökélyesbülés célja felé. Miért nem ingerel most bennünket a nemzetiségi ellenszenv, miért nem vagyunk háborgatva munkálkodásunkban és miért vagyunk boldogabbak a szeretetben, mint voltunk a gyűlöletben? Kit boldogtalan/t a tudat, hogy ő nem egyes nemzetnek, hanem az emberiségnek tagja? Ki érzi szabadságát megszorítva azért, mert nincsen határ, mert övé az egész világ? Közlekedés, kereskedés, érintkezés, a testvéri és baráti összeköttetés korlátozottabb-e, mint a vámsorompók idejében? Aránytalanabbul van-e megosztva a földteke kincse? Miféle nagy bajt látunk abban, hogy egyik-nemzet nem szívja, zsarolja, öli, gyilkolja a másikat? Hogy egyikünk sincs elnyomva s a szabadság közös?

Hogy nyomorult tartományok, elnyomott nemzetek, elzüllött nemzetiségek nincsenek, emberszeretetünket bántja talán? Mert a vér az emberiség ereiben szabadon, fennakadás, lekötés és eltorlaszolás nélkül patakzik, egyenlően táplálva az egész testet, egészségteleenebbek vagyunk? Es mert nincs nemzetiségi lázunk, rosszabbul érezzük magunkat? Ne csodáljátok tehát, ha a kísértettől, mely egy eltemetett szomorú korszak sírjából, ha bár mint árny közelít felénk, megborzadok. Ha a csúnyák különválásában az elvonult átoknak rejtett magvára ismerek és lelkem egész erejéből kiáltom, hogy: el vele! Vigyétek szemeink elől! Távolítsátok el új társadalmunk talajától, hogy csirát ne fogjon, hogy ki ne keljen belőle az a méreg fa, melynek lehetői megbódulhatunk ismét, mint a hogy az öregek megbódultak Babylonnál! Hirdessetek pályázatot, ígérjetez kincseket annak, a ki boldogabb megoldási módot talál ki, de ettől óvjon meg az ég, minket és unokáinkat, kiknek ismét egy felfordult világ jutna örökségül. – A külön válás ellen szavazok!

Frenetikus éljenbe tört ki a ház. Azt a hűrt, melyet szónok pengetett, szívében érezte az egész társadalom. Starcsevics úgy játszott a billentyűkön mint egy zongorán, s előcsalta a hangokat, melyek megteremtették a hatást.

Ilona, észrevétlenül húzódott a páholyok egyikének sarkába, s feledte e pillanatban gyermekét. Egész tervének bukása hangzott felé a szónoklatból, s úgy hatott különben is elcsigázott lényére, mint halálharang kongása. Hol megrázkódott, hol megrendült, amint az érvek villámcsapása erősebben érte, végre lecsüggeszté fejét, mint tört koronáját a lesújtott fa. Gerő némán szemlélte őt és nem akarta háborgatni. Csak hadd gyűrje le, vagy egyenlítse ki egyik érzés a másikat, ne engedjen tért a reformátor az anyának, inkább birkózzanak, mintsem összeesküdjenek s kétségbeesésbe ragadják az áldozatot.

– Kőszáli Elemér! – Kiáltá a jegyző hangja.

Megmozdult a parlament. Mint mikor követ dobnak a vízbe, a Kőszáli Elemér neve fölcsapta maga körül a hullámot, lyukat fűrt abba a víztükörbe, mely eddig mozdulatlan volt nevezhető, s a gyűrűzet a központból szétterjedt a falakig. A mozgás, melyet előidézett, hasonlított a kikötő hajó telepének mozgásához, melyet valami megérkezett nagy fregatt himbál meg és súrol össze. Ő volt a kíváncsiság tulajdonképeni tárgya. Híre ment, hogy titokban készült, hihetőleg egyik legremekebb festményét leplezi le, és hatni akar vele az Egedi érvei mellett. Senki sem tudta, hogy a festmény mit ábrázol, mit jelképez, mit képvisel, az alkotó

művész szemein kívül más ember szeme nem látta még.

Abban a korban, melyben a pályákra hivatottak özönlöttek; mikor tehetség mellett állt, mint az erdőben tölgy tölgy mellett, fényű fényű mellett, nehezebb volt kitűnni, mint ama rendszeretlen időkben, mikor a tévesztett talajban tévesztett csemeték senyvedő törpeségei közül egy-egy oda való hatalmas növésű fa merészen emelte ki büszke koronáját. Most a hasonló talajban hasonló növények díszlettek mindenfelé, szebbnél szebb, dúsabbnál dúsabb hajtásokkal, hat a ki egy fejjel volt magasabb társainál és kivált mint a régi idők ezred dobosa a banda előtt, annak aztán nagyinak kellett lenni csakugyan. És kora ilyennek tartotta Elemért. Társai képviselőnek választották, ő volt a festő művészet szóvivője, és most a közös parlamentbe is beválasztva.

Magas alak. Csinos szőke férfi, fekete szemekkel; melyek mint arany foglalatú fekete gyémántok, feltűnő sötéten égtek szőke szempillái alatt. Mindazonáltal nyíltan mosolygó tekintet, szelíd de merész arczéllal s a lángésznek ama ihletével, mely láthatatlan, mint a lélek, s halál után ragyog jel, mint valami síri csillag. Nem szép volt, de több annál: megnyerő; nem palota kinézésű mint a régi világ arisztokratái valának, hanem mint az édes otthon,

mire önkéntelenül rámondja a szemlélő: vonzó! Szinte otthon érzi magát az ember mellette. Már első tekintetre bizalmat keltő ismerős, a kitől nem lehet *rosszat* várni.

A mint felállt és tekintetét körül horda, tapsoltak neki. Jelensége megérintette a közönség rokonszenvét, mint valami csengetyűt, és az bele zendült, hogy csakúgy harsogott. Maga se tudta, kinek tapsol, a festőnek-e vagy a szónoknak, de annál jobban csattogtatta a tenyerét, talán hogy mind a kettőnek jusson elég. És mikor Elemér meghajtotta magát, valóságos vihar zúdult a nyaka közé, vihar, mely csak egy embernek szokott dörögni s néha ok nélkül kerekedik fel, magától tombol mint az önnön magát felhúzó gépezet. Mások évekig elgebekednek egy elismerő hangért, s a közönség fukar, mint az uzsorás, csak nagy kamatra indul meg; míg ha egyszer valaki megnyerte, annak egy prüsszentésére is félreveri a harangot.

Sok másodperczig ugrándozott az óra perczmutatója, míg a közönség megelégelte a dicsőség-szórást, azt a bűvös esőt, melynek nincs értéke, de azért nincs gazdagság, melyen meg lehetne vásárolni.

Ez az a kincs, mely csak akkor ér valamit, ha valódi, még is oly gyakran hamisították a régi világban; csak úgy érdekes, ha nincs megfizetve, még is annyit költöttek reá: igazi aranyat talmi

dicsőségért. Mint mikor anyatej helyett rebarbarával táplálják a csecsemőt, a társadalom önkéntes elismerése helyett érdemkeresztekkel csitították a síró ambíciót.

A mint a tapsnak, éljenzésnek vége lett, mi alatt az utóakkordok elhangzottak, Elemér kiköszörülte torkát s hangjának tiszta zengzetességével szólalt meg. Mint a legtöbb szónoklatnak, az övének is volt «nyitánya», bevezetés a zenedarabhoz, az úgynevezett fülszoktató. Lejtős átmenet egyik hangulatból a másikba, hogy ne kelljen egyszerre belezuhanni a hallgatónak. Elmondott tehát egyetmást, ezt amazt, reflektált «előtte szóló» megjegyzéseire, véleményeket pengetett, mondatokat idézett, szóval átvezette a hangulatot a maga területére. Bókolt neki szíves vendéglátással, leültette, rágyújtatott vele, s mire az otthoniasság nyugalma észlelhető lett s az új előadás levegője meg lett szokva, az ismeretség bizalmának rokonszenves nyíltságával tárta fel keblét, elmondva őszintén a maga hitét, meggyőződését, tanulmányát és megfigyeléseit a csúnyák ügyében, mely íme: «Egy új feladat megoldására serkenti az emberiséget».

«Ez is haladás mindenesetre! Ki gondolt ezelőtt arra, hogy az emberiség ezen részének háttérbe szoríttatása ugyancsak egy társadalmi betegség, s ha gyógyszert tudunk találni a legtöbbhöz, mely-

nek mindenike gyógyíthatatlannak tartatott, miért ne találhatnánk ehhez is. Hiszen első tekintetre minden betegség úgy tűnik föl, mint alkotási csapás, melynek jóvátétele felülmúlja az emberi erőt, s lassan-lassan még is csak találunk gyógyszert, ha nem mindig a teljes beszüntetéshez, de az enyhítéshez minden esetben. De hogy a társadalom eme betegsége, az emberiség egy részének kedvezőtlen fejlettsége és alakzata, az elkülönítés által lenne gyógyítható: a mint ez az eszme felmerült, azonnal ellenzékre talált bennem, – noha indítványozóját nagyrebecsülöm s nem akarom tőle elvitatni a kezdeményezés nagy érdemét».

Halvány pirosság futotta végig az Elemér arczát, nem tudta, hogy Ilona jelen van, de mintha érezné, önkéntelenül horda körül tekintetét. Nem láthatta a kit keresett, mert az még jobban behúzta magát a páholy sötétjébe.

«A nemzetiségi kérdés fejtegetésébe nem bocsátkozom, csupán abból a szempontból akarom megvitatni ez ügyet: Vájjon az elkülönítés gyógyítás-e? (Mozgás.) Avagy csak vesztegzár, mely hogy örök időkhig tarthasson, nem bírom elképzelni. Érdemes-e óriási mozgalmat és világfelfordulást idézni elő, bizonytalan irányban? Hiszen ez az eszme még csira, s vajjon fel lehet-e növelni, meg lehet-e érlelni napok alatt? Habár a tettek korát éljük s a

felett, a min segíteni kell, nem alkudozunk évekig, azért megköveteli az eszélyesség ma is, hogy mielőtt ismeretlen talajon örök időkre szóló épület emeléséhez fognánk, vizsgáljuk meg az alapot, tegyünk kísérleteket és pedig annyi irányban, a hányban szükségesnek mutatkozik. Én nem ellenzem, különítsünk el néhány száz, vagy ha kell néhány ezer csúnyát és figyeljük meg, hogy mit fognak művelni magukban. (Derültség.) Tegyünk eleget ennek az indítványnak is, mely legelső volt e téren, de tegyünk eleget ama másoknak is, melyet Egedi hozott szőnyegre s a melynek én is egyik hive vagyok: a nevelés általi gyógyításnak. (Mozgás.)

Barátim! Minden nagy eszmének az a tulajdonsága, hogy tanulmány nélkül nem lehet megérteni. Olyan az, mint egy új világrész, melynek létezését tagadjuk, s azt hiszszük, pusztán az illetőnek agyában él. Galilei és Kolumbus előtt az efélékéért megégették az embereket, a tapasztalás azonban kivívta, hogy mikor valamely eszme vagy állítás elítéléséről van szó, csínján kell bánni a máglyával. Én tanulmányoztam az Egedi tanát s hive vagyok, ha ihlettségem volna hozzá, apostola tudnék lenni. Oly egyszerű, tiszta és átlátszó az, mint a gyémánt.

Nézzétek csak meg az emberi koponyákat. Az ahhoz értő már magáról a koponya idomáról megmondja: csúnya volt-e az illető avagy szép? Ren-

desen kifejlődött, korrekt alakú koponyának alig lehet rút a tulajdonosa, mert ez képezi az izomlerakodásnak alaprajzát. És a koponyaalakulás sok mindennek van alávetve, belső és külső behatásoknak egyaránt. A csecsemő fejletlen lágy csontja a külső erőszaknak könnyen enged, a benső alakulást pedig az agyvelőfejlődés rendezi be magának, mint egy fészket. Ha a külső és belső hatás szabályos, e fejlődés rendes menetű s az izom lerakodás is az leszen. Szenvedély és betegség, szellemi vagy testi túlnyomás, vagy túltengés egyaránt veszélyes a fejlődésre, s a nevelési gondnak, figyelemnek nem lehet szünetet tartani egy pillanatig sem. A hivatott gyermek-kertész figyelmét nem kerülheti ki a legcsekélyebb mozzanat sem, a mint egyik vagy másik tulajdon veszélyes túlkapását észleli, azonnal alkalmaznia kell a tudományok módszereit, ama tudományokéit, melyeket a tapasztalás fog megalkotni. Én, hogy magamat gyakorlatilag győzzem meg, elővettem egy csúnyának ismert nő hüen fényképezett arczképét, s tanulmányozni kezdtem azt. A fej idomának legcsekélyebb részleteit, a vonásoknak legjelentéktelenebb árnyalatait, s arra a meggyőződésre jöttem, hogy ez a nő azért rút, mert minden erény és lelakiszéség: túlságosan, eszményiesen van benne kifejlődve. Hogy ez a nő, szépen és nemesben tökélyesíteni akarta magát, hogy

gyermekkorai nevelése így kezdődött és hatott már, s oly erős gyökeret vert benne a szellemi tökély után való törekvés, hogy az arcz izomzatának fejlődése, csak mint alárendelt másod- avagy harmadfokú egyéni tulajdon működhetett. Ennek a nőnek lelkivilága olyan lehet, mint egy elhanyagolt külsőjű, mozgó panoráma: kívül foltos, pecsétetes vázszonburok, belül mennyország!»

Önmagáról megfélelkezve, inkább ömlengett, mint szónokolt most Elemér. Mintha az egész emberiségnek vallomást akarna tenni, felhasználta a költészet szabadságát, a mely nem csinál titkot a szerelemből, hanem napvilágra viszi, szemlére teszi ki, hogy versenyezzen ama világ kiállításán, melyet a költők rendeznek a szemérmes közönség szemei előtt.

Ilona, páholyának rejtekébe húzódva, lázas érdeklődéssel hallgatá e beszédet, mintha neki szólna, s szíve megnyílt, mint virágkehely a napsugarak melege előtt. Az érveket, melyeket Elemér a nevelés magyarázására felhozott, mind olvasta már az Egedi munkáiban, de igazságukat nem érezte, mint mikor egy műcsarnokban kalauz nélkül járunk s a művek becsét, benső értékét nem ismerjük. Hidegen hagyta őt az Egedi okoskodása: annál inkább, mert saját nézeteivel volt eltelve, s más nézetek iránt el volt zárva lelkének méhe a fogékonyság

előtt. De az Elemér heve, mely úgy ment át szávaiba, mint a hímpor, felnyitotta e zárközöttséget s Ilona szinte kéjt érzett, a mint felfogta a szavak termékenyítő tüzeit.

«Éppen úgy tapasztaltam, – folytatá szónok, – az arcizmok fejlődésére más egyéb szenvedélyek, vagy a testi belszervezet rendszertelenségének hatását. Tanulmány tárgyává tettem az arcvonások jelzőit és azt tapasztaltam, hogy az ember benső tartalmának leltárát képezik azok. Ennek a leltárnak felfedezése és biztos olvasása kulcsot ad az ember belsejéhez, s eme kulcs segítségével tudni fogja a gyermekkertész, hogy mely hajtások avagy gyökerek kivannak metszést vagy ápolást, fejlesztést vagy elnyomást.»

«És hogy a vonások léteznek, bizonyosságot szerezhethet magának a laikus is. A természet minden egyes, külön szakosztályának, az ásvány, a növény), és az állatvilágnak, magának a csillagrendszernek is vannak egyes vonásai, melyek az avatatlan szemek előtt is feltűnnek. A földben rejlő vasat, sziksót, sót, meszet, kőszenet, nagyon sok esetben felismeri az avatatlan szem, a növényekben a gyógyszert vagy a mérget; az égen annak a csillagnak a ragyogását, a mely esőt jelent; az időjárást a nap feljövételéről vagy nyugvásáról, a hold udvaráról. Éppen így vannak az emberi arcznak vonásai. Hogy

a feltűnőbbeket megismerjük, ahhoz nem kell tudomány, mint a természet feltűnő vonásainak ismeréséhez, csak érzék és figyelem, míg a mélyebben rejlő, nem könnyen felfedezhető jelek felismeréséhez tanulmányozva juthatunk.»

«Miért nem rokonszenves sőt visszataszító olykor a legszebb arcz is? Mert vagy nincsenek meg benne a vonások, melyeknek a benső tartalom nemesebb részeit kellene jelezniök, vagy oly vonások hatnak reánk, melyek, mint intő ujjak, a benső tartalom kedvezőtlen magyarázói gyanánt lépnek elő. Az alkotás oda tette az ő jelzőjét mindenhová, csak ismernünk kell. Ezen jelzők felismerése nyitja meg előttünk az egész bensőt, a természet minden titkát. S ha most már, ily általánosan feltűnő vonások léteznek, mint azok a csillagok az égen, melyeket szabad szemmel láthatunk, nem feltételezhető-e, hogy a tudomány látcsöve, a rejtett vonások egy egész rendszerét fogja feltüntetni?»

Elemér most elhallgatott, intett a parlamenti kisegítőknak, s azok egy állványon leleplezett képet hoztak elő.

Tetőpontjára hágott a figyelem és kíváncsiság. Az emberek ajkáról az izgatottság sóhajai törtek lők Mint egy hajdani hadtest fegyverei a vezényszóra, úgy villogtak a látcsövek üvegei. Ezer és ezer látcső irányozta a képet takaró fátyolra sugárzó

öblét. Mint a katolikusok szertartásainál, úrfelmutatáskor, oly áhítatszerű áram rezgett a levegőben, kiszivárgott a parlamentből, mint jelzett harangszó, s elnémult a külső zaj is. Senki se vette észre Ilonát, ki e varázslat hatása alatt öntudatlanul ült ki a páholy elejére, mint a habléány, kit Orpheus zenéje a partra csalt, s egész figyelmével a kép lepléhez tapadt.

Egy intés, – és egy név hangzott fel. Aztán a bámulat, a meglepetés és a csodálkozás jaja, mint földindulás moraja: – Árkosi Ilona! Jaj be remek! Jaj be gyönyörű! Jaj be nagy-szerű! Ez egy idealizált szépségi netovább! Tündéri kép!

Nem kellett hozzá magyarázat. A költő, a festő művész azt az Árkosi Ilonát akarta feltüntetni, ki az új nevelési rendszer kezéből került ki. Ugyan azok a vonások, de beajtván ; csipkevirágból a legbájosabb rózsa; a szenvedélyek árnyalatai eltüntetve vagy kiszínezve, elbujtatva vagy kidomborítva; az erőltetett fejlettség rendszeresítve, a túltengés túsorozva: és ott állt egy nő, milyennél szebbet nem bírt alkotni a képzelet.

Teljes volt a diadal! Kezdetben dörömbözött a közönség, aztán orkánba tört ki. Repedezett a boltozat az éljentől. Keresztül tört a vihar a falakon és magával ragadta a külső hallgatóságot, mely

tovább adta a fergetegszerű dőrejt, a térről az utcákra, melyeken végig bömbölt és felriasztotta az *egész* várost. A telephonok trombitái átharsogtak a zajhullámot, ismertették az Ilona képét és a sikert. Nincs többé rútság! Mint forgószél suhogta a várost összevissza ez a jelszó.

És a nagy kavarodásban, tombolásban senki se vette észre a páholya elején ülő Ilonát, ki halotti halványságával ama kép csontvázát ábrázolta. Csak egy mosoly derengett felé a festő ajkairól, mint valami hajnali fény a nehéz álom után, besugározva az ablak redője közt, s az ébredőre hintve világá.

IV. A FÖLDMŰVELŐK.

Az ég zenithjéről leragyogó minden egyes csillagnak a pora úgy lett összekeverve vérrel, mint ezé a mi földünkké? Az emberiségnek mindenütt úgy kellett megszenvedni a létért, mint itt? A társadalmi alap kezdete az ököljog, a kezdő az ököl lett volna mindenütt? A civilizációnak, a haladásnak, az emberiség fejlődésének ököl az őse, az egész elipszisen? Ölni, egymást agyonverni, az egymását elvenni, «vérrel szerezni»: ez lett volna az emberiség feladata? Hogy egyik ember, egyik nemzet reá rohanjon a másikra s hogy az egymását elvehesse, kiirtsa egymást: mindenütt így kezdődött volna a társadalom? Mindenütt erőszakkal és sehol szeretettel? Mindenütt ellensége volt embernek az ember, s hogy megértsék egymást oly sok, sok ezer év kellett

hozzá? Hogy embertársában kiki önmagát lassa, önmagát szeresse; hogy a máson elkövetett igazságtalanság visszahatását felfogja s belássa, hogy az önzés állati ösztönét az emberiség csak önmaga ellen használhatja, oly nagy időre volt szüksége? Csak évezredek értethették meg vele: hogy a mily mértékkel ő mér, neki is oly mértékkel mérnek vissza? Hogy minél fejlettebb az önzés és kapzsiság, annál boldogtalanabb a társadalom, s hogy egyik ember önzése a másik ember önzésének viszonzása? Fordítsatok ezt meg! Tegyetek jót egymással, a jótétemény váljék viszonzássá: hat egyszerre megvan a mit folyton kerestetek, de a hányszor kezetekbe akadt, soha föl nem ismertétek, hanem mint értéktelen kincset mindig eldobtátok, Ez az emberiség boldogsága!

Ezt gondolta az új világ és megfordította az érmet. Évezredek kellettek hozzá, hogy az emberiség a visszás oldalt felismerje!

Nagy ég! Hol volnánk, ha mindjárt ezen az alapon kezdtük volna! Ha nem azon kezdjük, hogy egymást agyonverjük, az egymásét elvegyük, hanem azon, hogy a mi van, egymás közt megosztjuk? Ha ama ijesztő agyrém helyett: hogy egyik nemzet a másiknak helyet adjon, egyik nemzet a másikat pusztítsa ki; hogy az emberiség túl ne szaporodjék, az ember egymást irtsa; ha a fegyver

hatalma helyett a munka hatalmát ismerjük fel: hol vagyunk most?! Ha a pusztítás helyett mindjárt a teremtésre adjuk magunkat, édenkert volna a föld, az az édenkert, melyet az emberi képzelődés a világ teremtésének elejére helyezett.

Hogy mit képes adni a föld, s hogy mit képes abból előteremteni az ember: csak az új világ gazdászata nyújthat róla fogalmat. Hogy mi kincs rejlik levegőben, vízben, szellő szárnyában, napsugárban: csak az új világ tudománya képes megfejteni. Négy száz év óta csak egy tizedrészszel szaporodott az emberiség és tízszer annyit produkál. A tudomány és a találékonyság az ember szaporodását ezer perccenttel előzi meg.

De hát az előtt szégyen volt a munka! Az emberölés volt a dicsőség! Abban a bozótban, mely a kezdetleges emberiség által az élet visszas oldalán vétetett művelés alá, a kiontott vértrágyából, az emberirtás költészete burjánzott fel először: a hősköltemény! Az Achillesei csodatett, a ki legyőzött embertársát diadal-szekeréhez kötötte és úgy hurczolta meg a történelem szeme előtt. És a véres nyomon ezrével hajtott utána a hőcsemete. Csak ölni, csak ölni! Csak győzni akart minden ember! A bölcsőtől a sírig, a dajka dalától a temetési énekig ezzel a vágygyal volt megtelve a levegő. Vágytól, a más vagyona és élete után. Az emberek szívében

gyilokkal kutatni, a mi a föld mélyében van elrejtve; az emberiség tömegén vájni keresztül az utat, melyet a kalapács tört a sziklak alatt. Az embert, a haladás eszközét irtani a haladhatásért; le akarni győzni a nehézségeket és eltenni útból a munkaerőt. A fegyver, a fegyver! Csak az méltó a nemesi, a lovagi kézhez!

Borzalmas tévedés!

Ha akkor egy isteni hatalom valamennyi fegyvert ásókarjává, munkás szerszámmá változtat, s a harci dicsőség szomját a munka üdvének malaszthullásával enyhíti; mennyire más képet tárna most elénk e föld!

Csakis a munka szégyenének eltűnésével változott meg az emberiség arcza, s a munka közössége lett az egyenlőség apostolává!

Hiszen időtöltésből a régi világban is lehetett munkálkodni, csak kenyérkeresetből nem. A fejedelmek szőttek, fontak, varrtak, hímeztek, kertészkedtek; a fejedelmek iparoskodtak, s nem szenteltelenítette meg kezeiket a gyalu és véső, a míg játék volt, csak mint komoly eszköz gyalázta volna meg őket. A szájukkal, a szemükkel, az orrukkal, testük többi részével úgy működtek, mint akárki más és nem hozott szégyent a fejükre, csak a kézi munka volt lealacsonyító, rabszolgának való! Ős emberi fogalom még a szörnyetegek korából, és forradalom kellett hozzá, hogy megdöntse! Azt a

fegyvert, melyhez még mindig jogot formáltak egyesek, ki kellett csavarni a kézből elébb-utóbb és összetörni a kapa fokán. S megsemmisíteni a jogokat, melyeket a fegyverek vindikáltak maguknak, s átadni a munkának, hogy: «Jog a munka!»

S a mi a munkát nemessé teszi: a tudomány! Nem a jármot vonni, hanem az erőt alkalmazni. Bevonni az alkotó természetet a társadalomba és nem erőszakoskodni rajta, hanem barátságba, szövet - ségbe lépni vele, hogy önként tárja fel minden titkát-

Mi volt a régi világ földművese? A természet tetve és balhája, mely csak szívni, csípni és szopni tudott: az új világ földművese a természet dajkája, orvosa és művésze, mely dédelgeti, ápolja és szépíti; táplálja, mint kitűnő szakács, szájaizéhez alkalmazott étkekkel, és képessé teszi a termékenységre.

Az egykori nemes és lovag urak, a gyilkolás, embercsonkítás «nemes foglalkozás»-át gyakorló ősök, a föld művelését reá bízták a legyőzött, meghódított szerencsétlenekre, a rabszolgákká alázott páriákra, kiket egy rangba soroztak barmaikkal, bántak velük baromi módra s igyekeztek rajta, hogy minél inkább elállatiasítsák őket. Ezek kezére bízták a termő anyaföldet, a minden népek és királyok lovagok és nemes urak táplálóját. Mert nekik derogált a földművelés, a mi szorgalommal, fáradsággal járt: könnyebb mesterség volt enni, inni, kéjelegni

és rabolni, magukat az «ősi erényekben» gyakorolni. Ez volt akkor a felfogás, a lovagiasság eszméje: a vérontás! Az emberbaráti engedékenység, a közös emberi hibák elnézése helyett az egymás felkonczolása. Mikor egyik nemzeti család előtt a másik nemzeti család tulajdona csak arra való, hogy rablásra ingereljen, ugyanennek a nézetnek kell uralkodni az egyes családok körében is. Csak egy gondolat uralhatha az emberiséget: meggazdagodni a máséból. Rabolni akárhogy, akármi úton. És eme gondolat elvonta őket a föld gondozásától, hogy annak a termékenysége adja meg nekik, a mihez hozzá jutni rablás, úgynevezett «szerzés» által könnyebbnek vélték. Kezdetben erőszakkal, fegyverrel rabolni, később csalással, rászedéssel, mások gyengéinek, hiszékenységének vagy becsületességének felhasználásával. Ez mind könnyebb, rohamosabban gazdagító mesterség volt a föld művelésénél, tanulmányozásánál, gondozásánál, a természet titkainak kipuhatólásánál, ellesésénél, felhasználásánál. Hát ki gondolt volna arra az ős erőre, mely az életet adja, s a mely ős erőben mind ama kelléknek, mely az emberiséget boldoggá teheti: meg kell lenni! Mikor a másé utáni vágy, lett légyen az bármi, uralta az embereket. Mikor a másé mindig ingerlőbb volt, mint a magunké, a mit még nem bírtunk, mint a mit már bírtunk. Ez a ragadozási vad ösztön, mint a

farkasnál, mely ha valamely juhakolba betörhet és szerét teheti, addig nem nyugszik, míg valamennyi juhot meg nem fojtja. Bírhatási vágyból. Azt hiszi, hogy a míg egy él, addig nem élvezheti őket, hát rakásra öli. Mint az ember, a ki meg akarná szerezni az egész világot, abban a hitben, hogy akkor ő élvezné mindazt, a mit különben az egész emberiség élvez. És rabolja az emberiséget mindig, mindig, mint a hogy a farkas ölné a juhot mindig, a míg csak egyet látna: hogy a csupa rablás, ölés, fojtogatás éppen ne engedjen neki időt az élvezetre.

Így dobta oda magát vad ösztönének, a másé utáni vágy telhetetlenségének a régi emberiség, a mely telhetetlenség csak akkor szűnt meg, a midőn a felvilágosodás szelleme eme gyilkoló lázas betegséget végre felismervén, a kapzsiság szűk útján telhetetlenül rohanók elé oda nem gördíté a sziklát: *«Nincs magánvagyon!»* – A míg e szikla által, az élő kárhozathoz, a földi pokolhoz vezető zsilipet be nem falazta, el nem zárta. Ekkor aztán megállt a rohanó ár és keresett magának más utat. Keresett és megtalálta. A nagy! nagy! tágas és széles ösvényt, az egész emberiséget kiváltság és különbség nélkül magába fogadó kényelmes és hatalmas medert, melyben feltartóztatás nélkül, taszigálás, tolongás és eltiportatás nélkül, bátran haladhatott mindenki: *az általános, munka útját!* Mikor aztán előálltak a

társadalom cherubjai, és összeszedték, ide terelték az emberiséget. A szökni akarókat, a ténfergőket, a henyélni akarókat, a kik még mindig szaglászta jobbra-balra, hogy élhetnének meg dolog nélkül. Hogy bújhatnának el a munka elől most is: a kávéházakba megszorult emberek után kutatni, fülelni, szimatolni. Vagy a bőrzére, egymást nyúzni? Másoktól összeharácsolt tőkék kamataiból, vagy uzsorából vérszopóskodni. Mint földes urak, mint házi urak, munka nélkül heverészni, a szegények verejtékén hízni, a boldogtalanok izzadságában fürödni és a másoké után nyúlálni. És kikergették a henyélőket, a dologkerülőket, a lustákat, a csalókat, a tolvajokat az ő odúikból.. Ki! ki! a világosságra; az általános munka küzdterére! Lovagjátékok helyett a kertekbe, a szántóföldekre; fegyvergyakorlatok helyett a gazdasági gépekhez; háború helyett a földek műveléséhez, dajkálásához! Fel, fel a munkára! A dologra! Az emberiség közös nagy céljának, a boldogságnak kiküzdésére. Talpra magyar! Francia, német, angol, olasz, szláv! Hí az emberiség!

Ebben a pillanatban fordult a társadalom éremé, az ő visszajáról az ő valódi fénylapjára; az eltévesztett cél az ő ferde helyzetéből, az elhibázott emberi élet az ő csavargásából, valódi irányába.

Visszaadták a földnek, a mi a földé volt, a pornak a port: az embert. Évezredekig volt megfosztva

az anyaföld eme gyermekétől. Oly házasság volt ez, a föld és az alkotás közt, mint mikor királyok, fejedelmek, gazdag emberek, csak azért házasodtak, hogy örökösük legyen. Ki a mint megszületett, leszakasztották az édes anya emlőjéről. Aminthogy leszakasztották az emberiséget, rajta hagyva félrevezetésűi egy csomó babot, egy tudatlan rabszolga hadat, egy elnyomorított csöcseléket, mint mikor csibét költetnek pávával, s a büszke anya azonképpen hordozza a béltölteléknek való sereget, mintha saját méltóságos ivadékai volnának.

A félrevezetett föld türelemmel, önmegadással nézte, hogy az úgynevezett művelt emberiség őt csak névleg ismerte anyának, megvetette, mint a hercegi bölcsőbe csempészett, pompában növekedett magzat a szegény paraszt szülőt. Szégyenleni látszók a rokonságot, annál kevésbé érzett magában hajlandóságot arra, hogy e paraszttal, anyával foglalkozzék. A paraszt földdel, a ki csak is parasztokhoz van szokva.

Szegény lenézett anya, ki azért nem szűnt megszeretni! Szeretni és táplálni! Titokban, harmadik negyedik kézen át, hogy a dús terítékű asztalok mellett ülő, ferde neveléssel, ferde nézetekkel, ferde gondolkodással felnőtt gyermek észre se vette, de talán nem is tudta, hogy mindazokat a csemegéket, zamatos gyümölcsöket, mézes illatos nektárokat,

ezüstöt, aranyat, felszerelést, az édes anyaföld küldte neki. Féltékenyen látta ezt, az anyaföld gondozására utalt, műveletlen paraszt testvér, és e méltánytalanság eltöltötte őt gyűlölettel. De nem tehetett róla. Amannál volt a hatalom, míg végre természet, alkotás, haladás, tudomány, igazság, felvilágosodás össze nem játszottak, és a mindjárt kezdetben felfordult világot, mely oldalt úszott az idők hullámain, mint az iránytalanul terhelt hajó, talpára nem állították. Midőn aztán minden az ó valódi helyére került. Megszűnt a rakásra hullt összezsúfolt tolongás. Egyiknél a nagy tágas hely, másoknál az alig megférhetés. Itt száz ember egy talaplatnyi földön, amott egy ember ezerszer és százezerszer annyi helyen. Megszűntek az egymás hátára kapaszkodók dulakodásai. Lehulltak a túltengés által a fejekre rakott koronák. Megszűnt ama bizonytalanság, melyet a sok kicsoda és a sok micsoda úgy felkavart, hogy az emberiség nem tudta magát tájékozni. Összedőlt az a rettenetes Olymp, melyen annyi volt már a hamis isten, hogy az imádkozó alig tudta, melyikhez folyamodjék.

És kiki megtalálta a maga helyét ott, a hova az alkotás által rendelve lett. Visszakapta az ő gyermekeit az anyaföld. Nem az elhanyagolt, háttérbe szorított, lenézett, elnyomorított részét az

emberiségnek, hanem mindazokat, kiket elvont tőle a régi rendszer. Csapatostul, ezrével, százezzrével siettek vissza a szülői karok közé, mint háború után a hazabocsátott katonák.

Művelt, finom, világlátott, tanult emberek, a kik tudták, mivel tartoznak annak, ki nekik az életet és megélhetés lehetőségét adta, a bőség szarujának áldását lábaikhoz hullatja. A kik figyelemmel tanulmányozták az anyaföld természetét, óhaját, igényeit, vagyait, hogy mit vár ő azoktól, kiknek rendelkezése ala bocsátja mindenét: ásvány, növény és állatországát, kincseinek szekrényét, gazdaságának tárhazait? Hogy föld és emberiség megértsék végre egymást és a mivel egymásnak tartoznak. Hogy ne hálátlansággal, durvasággal, szűkmarkúsággal fizesse vissza a gyermek az adományt, a mivel őt az anyaföld elhalmozta. Hogy a minden tehetséggel bíró szülő ne lássa és tűrje évezredről évezredre, hogy az emberiségnek csak is legbrutálisabb része által gondoztatik, hogy a legnagyobb tudatlanságra van bízva, s a legsatnyább figyelemben részesül. Hogy elvesznek tőle mindent, de neki csak kegyelemből dobnak oda valamit. Hogy aknázzák, kínozzák, termésre erőltetik, természetellenes növényzet hozatalára unszolják, nyúzzak, bután és szívtelenséggel. Nem ismerik ízlését, hogy vegyi alkotrészeinél-fogva mit kivan és minek a termésére van hivatva?

Derűre-borúra követelik tőle az adományt, akár van miből adnia, akár nincs.

Nos hát az új világ gyermekei, az új világ «földet művelő állami hivatalnokai», nem tanulatlan eszközök többé, hanem öntudatos, a földet szerelés szenvedélyével bíró egyének, kik a természet ölen, az édes anya keblén keresik a csendes és áldott otthont, a természet költőiséget és virágnyelvét, a mi' őket Isten létezésének szent titkaihoz vezényli.

Olyan volt az alföld, mint egy paradicsom, csak a Hortobágyot hagyták meg történelmi emlékek. Á mint a gyümölcsligetektől, kertektől, ringó kalászerdők smaragdos édenéből az ember erre a nagy pusztaságra bukkant, mint Nabrezinától Triesztnak, egy sík tengert látott maga előtt. A messzeségből árnyékként feltűnő kútágasaival, mint elszórt hajók árbóczaival, délibáb ragyogásán úszó kikötőjével, a hortobágyi csárdával. E mellett világító torony égett a sötét éjszakákon, hogy annál inkább jelképezze a kolomp danája, pásztor furulyák hangjánál elmerengő nyílt tengert, az ősök szellemével benépesített nagy pusztát, melyen kék ingben, kék gatyában, árvalányhajás süveg alól őrizte szilaj ménését, vad gulyáját a puszták fia. Es a Hortobágy szegélyén, mint a prémezetten egy ezüst csatt, áll még Egyek falu, mutatónak; sugár tornyának ablak-szemével úgy nézve a Hortobágyba, mint egykor

a túzok a «Saj-halomról», szárnyai alatt dédelgetvén fiait, a falu népét. Ez a nép meghagyatott kénye kedvére olyannak, mint régen volt: zsírosnak, piszkosnak, izzadságszagúnak és tudatlannak. A budapesti állatkert helyett ide járt a fenkölt emberiség ősi barmot és ősi butaságot nézni, a régi költők ábrándjainak pusztai népét.

Ezen kívül kert volt az ország. Behintve majorságokkal, erdős pagonyok közepén; behálózva hajókázható és öntöző csatornákkal. Minden majorságban egy kikötő, a hol megálltak a hajók, hoztak és vittek. Lobogóik tarka szárnya élénken hímezte a ragyogó vízszalagot.

A majorságokban vízvezetékek, a vízvezetékek ugró kútai közt a nyaralók. Az ugrókutak vízugara forró napokon, a nyaralók fedelére hullt, s az eszterhéjon körös körül úgy permetezett le mint egy vízfüggöny, mely az éltető hűs levegőt a nagy tágas oszlopcsarnokok és verandák szellős nyilasain át az étkező, alvó és társalgó termekbe lehelte.

A földművelő államhivatalnokok hajnal hasadásától, hajnalcsillag feltünésétől, hamvas harmatos légárban dolgoztak, a míg át nem melegedett a levegő, mikor aztán betértek a fürdőkbe üdülni, a csarnokokba pihenni, társalogni, étkezni és aludni boldog álmodni, melybe az ugró kutak esőhullása, balzsamos levegője ringatta őket. És mikor a nap átlépte a

magas ívezetet, mikor a nyugati oldal lejtőjén zománcoz fénynyel, enyhébb meleggel siklott alá, le a földtekéig szórva sugarainak kévés zuhatagát, ismét megcsendült a munka harangja, s élénken, fürgén robbant elő a társaság, mint színes pillangók serege borítván el a buja mezőt.

Ez volt a kép, milyent régente a színpadokon lehetett látni idealizálva. Itt ragyogott most a valóságban, fonnyadt kardalnokok és kardalnoknők festett arcza, gyapottal tömött keble és harisnyája nélkül; eleven «turnúrok»-kel és kicsattanó rózsás ajkakkal. Ez volt aztán a dal, az igazi, mint a mily igaziak voltak a csípők és a vállak, s a lombok sűrűjében a sárgarigó füttye. Ez volt a virágos mezei kinézés, piros rokolyáknak pipacsos fodrú lengése, szellő járta ikrák, melyekre piros csíkú harisnya feszült s a gömbölyű lábakra selyem füzös piros topán. És a férfiak zöld selyem zubbonyai, felszalagozott széles kerületű szalmakalapok magas csúcscsal, mint hajdan a tiroloké.

Úgy érezték magukat a növényzet puha szőnyegén, az ültetvényes táblák zajló mezén, mint hullámzó tengereken a tudományos tengerész, a kí ismeri talajának minden titkát, a légkörnek jelvényes beszédét, és a viharok közepén is otthon van, övéi közt. A kik enyelegtek, barátkoztak, társalogtak a természettel és bizalmas lábra léptek az

alkotással, felfedezvén és ismervén az egymás baját, szükségletét. A kik csereviszonyba léptek a földdel s megnyitották a kereskedelmi vérkeringést, összeköttetést az emberiség és a föld ereiben, szakértelmileg megállapított törvények és egyezmények útján, beszüntetvén a zsarolást, rablást, erőszakot, a régi tudatlanság kegyetlenségét.

Víg kedélylyel, finom érzékkel, ki nem merült izmokkal. Elve bőségben s élvezve az állam, a társadalom gazdagságát, mint akárki más. Ilyenek voltak a földművelők, dolog időben, ünnepeken, ünnepélyeken, mint a társadalom bármely tagja.

Nem volt szárazság és nem volt vízár, esélyeknek nem volt kitéve az emberiség. A mi azelőtt katonákra, háborúkra, fegyházakra, törvényszékekre kellett, a földművelésnek lett átadva, és megértette a társadalom az ő Istenét, ki az ember kárára nem teremtett semmit. Minden a mi ártalmas volt, maga által az ember által lett azzá, a ki az ő boldogságát keresve elment kalandoskodni, háborúzni, vért ontani, megvetve az isteni gondviselés adományát és nem kutatva értékét. A nagy kapzsiságtól, melyet a másénak bírása után kifejtett, nem volt ideje, hogy kutatná a vízáradásban az áldást, pedig előtte volt a Nílus; avagy a viharban az erőt, mely az ő szolgálatára rendeltetett.

A régi emberiség gátakat emelt az áldásnak,

ellentállt Isten akaratának, és szabályozni akarta bőkezűségét. A vízgátakat, szabályozó földhányásokat, a természet irányának korlátozását, egyik évtized a másik után söpörte el és évezredek kellettek, a míg annyi fáradság és oktalan erőfeszítés után megértette a kevesebbet háborúzó ember, hogy nem azért van a vízár, mert nem kell, hanem azért, mert nagyon kell. Mert vannak emelkedések,ombok, fensíkok, mind mind célirányos számításból, a hol kevés, a honnan lefut a víz; és vannak a termelésre és a termés érlelésére szükséges forró napok, mikor a jól át nem ázott föld kiszárad, a munka szorgos és a természet kormányzói gyakori esővel nem akarják zavarni a szorgalmat. Ekkorra és ide kell a vízáradás!

És az új társadalom széthányta a régi vízgátakat, ásott csatornákat és szétvezette az áradatot. A vihart, a szélvész befogta óriási hengerekbe, és felnyomatta vele a vizet a magaslatokra, a fensíkokra, és a mi felesleges volt, azt eltette akkorra, a mikor a régiek imádsággal akarták visszaidézni, a mit elpocsékoltak a tavaszon.

Az új világ társadalma az okot kereste mindennütt, és tanulmányozta a természet irányát, akaratát: hogy a mi van, miért van? Es rájött, hogy semmi sincs ok nélkül. Míg a régi emberiség erre a tanulmányozásra nem ért rá; mert neki a másé

kellett! Neki szerezni kellett, mástól elszerezni, és hogy azt a mást hogy szedje rá, ez volt az ő diplomacziája, mely lefoglalta minden idejét. A régi emberiség egymást szopta. Abból hízott az egyik és attól aszott el a másik. Az anya természet telt emlője nem kellett neki, mert valamelyik ős emberi család a szerzésen kezdte s a reá következő már csak a nyomon haladt. így lett a nyomból kerékvágás, a kerékvágásból árok, az árokból mélység, mely végre elnyeléssel fenyegette az emberiséget, melynek ködben indult meg az eleje. – Voltak aztán, kik felkapaszkodtak az utat két oldalt szegélyező hegycsúcsokra, szétnéztek s innen fűjták meg a vészharsonát: hogy a céltől egészen eltérő irányban halad az emberiség! Hogy messze messze, jobb oldalt hagyták a világrészt, melynek területén az «Edének» és «Eldorádók» virágzanak. A melyek illatát el-el hozta a szellő szárnya, kábító, részegítő illatot, boldogító mámort, de a mely egy pillanat múlva már elszáll, mint egy álom, míg amott örök.

És az a zamat, az az illat, a boldogságnak eme kábító forrása mind mind a földben van, csak meg kell nyitni, de otromba, durva kezek alatt nem nyílik meg, tudatlan fejek nem juthatnak el hozzá. Hanem a mely pillanattól kezdve a földművelés tudományyá, a földműves és földművesnö tanult

emberré lesz, meg fogják nyerni a természet kegyét, a bőség szaruja megnyílik, s a Fortunának egykor képzelt alakjai megjelennek az igaz valóságban.

V.

HOL VAN A GYERMEK?

A régibb kor egyik költője, Petőfi Sándor, a hegyes felföldet oly könyvhöz hasonlította, melynek lapjait szüntelen forgatni kell, míg az alföld egy felbontott levél, mely tele van magasztos gondolatokkal.

És ez a hasonlat akkoriban találó volt. A régi magyar alföld, még csak a 19-ik század elején is, olyan volt, mint egy tenger, s hogy a ki még ilyent nem látott, valósággal tengernek nézze, a verőfény elárasztotta délibákkal. Egy véghetetlen, beláthatatlan síkság, melynek messzeségét nem szabályozta más, csak a láthatár. A nap úgy kelt, úgy nyugodott le, mint az Óceánon, s a magyar alföldség lakóját nem lepte volna meg a tengeri hajnal. A kalászosán hullámzó síkság harmatából, mint fürdőből kiemelkedve, épp oly üde és homálytalan

volt a napfény, mint a tengeren, bevonva a még csurgó víznek csillámló zománczával, mely szívárványszínű ömléssel hullt alá s csepegett le sugáros szakálláról, mint brilliant eső. A távoli kútgémekek mint az ég kékjére rajzolt árboczok, a templomtornyok fehér falai mint fehér vitorlák csillámlottak imitt-amott a megrettentő nagy csendességben, a tágas égűr megható némaságában, melyen, mint tengeri tündérek sóhaja, egy-egy kolomp mélabús danája rezgett át.

Látva azt a végtelenséget abban a némaságban, éppen oly ünnepélyes érzés fogta el az embert, mint a tengeren. Éppen úgy tornyosultak a felhők sötét tömegei, épp oly féktelenül száguldott a fergeteg és kavarta fel a földet, mint hullámot, s hömpölygette maga előtt a por-lavinát. A nehéz felhők leereszkedtek a tornyok keresztjéig, s böm-bölve, villámot okádva, pusztítva horzsolták, söpörték a róna hátát, üvöltő szélvészek martalócz csordáit bocsátva maguk előtt. Hát a milyen csendes, nyugodt és igéző, éppen oly borzalmas tudott lenni mint a tenger!

De hát ez az alföld eltűnt a földszínéről. Belátathatatlansága, helylyel sivársága és kopársága viranyva vált. Májfoltokhoz hasonló szikes, beteges kütegei, rendezett száraz bőrküütései, az apró nyavirga és ritka fűszálak, a sovány szállongó haj-

szálvékony, lenge szörszálakhoz hasonló perjék eltűntek, buja tenyészlet fakadt helyén, a rekkenő, fojtó forráságot felváltotta a gyümölcsfák élenyes lekéből, s virágainak kelyheiből fakadó üde kerti lég. A Petőfi «felbontott levelének» – mutatója gyanánt csak a Hortobágy maradt meg, hanem a léghajó járás, a felföldből csinált egy olyan felbontott levelet, a milyenről a 19-ik század költőjének fantáziája még nem álmodott.

Azok felett az örök hó és jég borította fehér hegycsúcsok felett röpült az ember, léggel töltött szárnyainak méltóságos mozgásával, mint a merengő sas, bele nézve a föld panorámájába, mint egy feltárt emberi szív titkába, mint egy szűznek hálószobájába, hol a vizsgálódó tekintetet nem sejtő fedetlen szépség szédítő bájának egész varázsa feltártan pihegett szemei előtt.

A heglánczok bérezés és szirtes erdejéből felnyúló ormok, mint egy titáni város épületei közül a tornyok, vakítóan, csillogó ezüst fedeleikkel. Sziporkázó fehér hóalakok, büszke merev homlokukon tartva a jégkoronát, a régi emberiség hiúságának e jelképét, az egykori királyok hideg szívének fagyát, legyilkolt milliók végsóhajából megkövesülten, a természet ezen örök múzeumának szobrai és múmiái gyanánt. Itt lebeg most felettük az új világnak polgára, a tudományok felségének hatal-

mával, minden koronánál magasabban. Lábainál a meghódított világ, felhőkig nyúló oszlopainak csarnokával, szikláinak és tengereinek hadával, palotáinak rengetegével, az éjszaki sarktól a déli sarkig az egész földteke, melynek egyes részecskéjeért annyi vért ontott az ősi butaság, s a mely egésznek tulajdonosa gyanánt érzi most magát minden ember.

A mennyit abból a magasból a szem belát, a láthatárig és a láthatáron túl, a meddig a föld tart, több mint a mennyit a kapzsiság sátánja Krisztusnak ígért, ha őt imádja: azon társadalom tagjának a tulajdona, a mely társadalom: az egyenlőség szelleme előtt hódolt meg.

A mit a föld lapályáról nézve hegyláncznak lát a szem, melyen a képzelet nem tudván áthatolni, elfogadja a föld keretének és nem kéreszkedik tovább, az a hegyláncz, az a keret egy hegyvilág, pompásabb, gazdagabb, czifrább és kedvesebb mint minden síkság.

A ki a maga falujából még nem volt kinn, az a falu templománál nagyobb, magasabb, szebb épületet nem tud elképzelni; a ki a természet pompáját az alföldség rónáján kívül más egyéb helyen nem látta, annak nem lehet fogalma arról a meseszerű tündérvilágról, melyet a hegyvidék tár a léghajós szeme elé. Mintha a sivatagból egy világváros

«korzó»-jára lépne, a csodalátványtól megdöbben; meglepi az istentöli félelem és előveszi a leborulási vágy a hatalom előtt, kinek ily magasztos a birodalma.

A hegyes-völgyes változatosság, a gazdag «Tempék»; a lapályok bujaságából kiemelkedő kopár bérez, mint a kéjbe bele unt kopasz fej szerelmésének pamlaga felett ásítózva. A látványossággal és bőséggel eltelt méléző hegycsúcsok, megvetéssel nézve a völgyek terített asztalára, melyről már nem képesek élvezni. Az erdőkkel benőtt halmok örök mosolygása, az örök jólét csiklandozásának nevetetnékje a lombos dudorodású pofok arczokon. A völgyek kéjelgő heverése, a mint belekapaszzkodnak a hegyekbe és csábítanak le magukhoz virágos puha agyba, részegítő, illatozó csokolásra. Es azok a villogó, ragyogó gyémánt nyakékek a gömbölyű vállak felett, szélesen folyó karpereczek, művészi kanyargású források ezüst hálózöve, s a domború keblek mélyedése közt szikrázó melltük, a tavak tükre, melybe a tekintet bele szédül. És a száz meg száz apró tündéerkert a hegyek ölében, mint megannyi gyümölcskosár, melyekben forr a zamat, zubog az ér.

Úgy néz ezekbe a léghajós, mint «egy felbontott levélbe», melynek ez előtt csak részletenként ismert tartalma egy belátható egészszé változott tájképcso-

portok tengerévé, óriási képcsarnokká, a mely él, s a melynek minden egyes példányát isteni fantázia után alkotta az isteni kéz. A mely tájképen susog a lomb, csörög a patak, cseveg a forrás és cseng a kacaj; a hol hűvös az árnyék és meleg a nap, puha az ölelés és csattan a csók.

És ez a kert, ez a tájképmozaik egymás mellé rakottan egy végtelenséget borít be. Bazár az ég kupolája alatt, ezernyi változatossággal, a természet kincseinek bizarr kiállítása emberfölötti ízléssel. Föléje emelkedni és bámulni! Csodálkozni elragadtatással és imádkozni oly áhítattal, milyent csak Isten látása idézhet elő. És abból a magasból letekinteni az alföld mélyére, hol a csatornák hálója közt a lapály és síkság szőnyegének domborhímzése árnyallik: elég egy igézetre.

Megy, röpül az emberrel a léghajó, a légveloczipéd, göröngytelen úton, simán a magas árban, melynek fenekén a világ zsong. Röpül, mint a madár s omlik előtte a messzeség köde, mely alól új és új élet tűnik elő. Földhöz ragadt vonatok dübörgése, vízhez ragadó hajók lubiczkolása hallatszik föl, s a légveloczipéd száll könnyen, mint a testhüvelyétől szabadult lélek, keresztül szelve az ég és föld közötti összeköttetés úthálózatát, melyen a halál, a szellemek, az őrangyalok, meg a villámposták járnak. Kalapot emel előtte még a sas is, ez a lég-

királyi ivadék, de a melynek szintén meg van hódítva és fel van osztva a birodalma. Az ember megüli íme a levegőt, akár a kondor, fölhág Phoebus lovára és ez hátára kapva a föld urát, vadul száguld vele az elyphisen, lobogó sörényét rázza és tajtékzik a teher alatt, de megy. Ellenállása, makranczossága meg van törve.

Cserjési Illés, Ilonával szemben Sziklainál tanúsított magatartásáért erős vádat érzett lelkiismeretében s a mint a nő ártatlansága s gyermekének eltűnése közhírré lett, ő volt az első, a ki talpra állt s a « sasok» társulatát arra bírta, hogy a gyermek felkeresésére induljon. Mint a hogy a régi mese szól: belefujt sípjába, s előálltak a madarak, hogy összekutassák a levegőt.

A legfáradhatatlanabb kutatók egyike Illés volt. villanylámpájának fényét előre szegezve, egész éjen át barangolt a legmagasabb magasban, melyet emberi tudó kibírhat. A ritka légen át feketének látszott az ég s bágyadtan pislogtak a csillagok. Gyenge áramba kapaszkodtak a hajókerekek s a légzés sebességével, különben aczél izmait tikkadni érzé a léghajós. Messze alatta csillogtak a rendes lég-hajójáratok, s csak egyszer érzé magát közelebb a földhöz, midőn a Mátra felett három ezer méter magasban elsurrant, mérnöki látcsövével mérve a távolságot, mely közte, s a hegy kékes ormán,

a léghajósok számára épült világító torony közt létezett.

Egy óra hosszával látta tovább az eltűnő holdat, mint azt a földről látni lehetett, mely felvilágított hozzá s a mint a láthatáron alább-alább csúszott, előtűnteté a föld hajlását, s óriási testének ama részét, melyre halvány sugarai hulltak s melyen egy város dombornyomata látszik.

Aztán felcsapott a mélységből a hajnali sóhaj, a mint az ébredő természet ajaknyílása megpattant, s felderengett a láthatár széléről az első csók pirkadó nyoma. Ez már nem tengeri hajnal volt, hanem hajnal a magas régiókban. Ellesése a napfelkelés titkának, annak az első szerelmi pillantásnak, melyet a planéták háremének ura, egyik odaliszkjére hint, midőn csillagfürdőjéből előbújik. Ellesése az ölelésnek, melyet a sugárkarok a föld hó vállaira borulva véghez visznek, és a szerelmi mámor rezgésének a kéjtől ragyogó szemben. A mint felsugárzik a világosság első nyíllövése a Lomniczi csúcsra, s a visszfénytől csillogni kezd ágya sötétlő medrében a Csorbai tó. A mint a fenyők piramisának hegyén lebbenni kezd a hajnali fénykör, s alább-alább hull, mint a fátyol a hölgy arczáról, míg fel nem tárja a természet egész kecsét.

És kibontakozik a homályból egy bűvös hegyi kép, sugárzó magaslatokkal, sötétlő mélyedésekkel

és öblökkel, melyekből felpárolog a hegyi lég. A világosodó völgyek medre erdő-prémezettel, gazdaságok épületeinek fehérítő falával, vörös tetejével, honnan lobogók üdvözlik a reggeli szellőt.

Tavaszi hajnal, melyben mint méhköpű kezd döngicsélni a felébredt világ. Az erdő fáinak levelére hull a napsugár és átszivárog a sűrű lombon, hogy meglepje álmában az ibolyát, a nefelejcsset. Varázsszlopok világítanak az erdőmélyben, kidomborodva a homályos árny háttéréből és átcsillogva a cserjék bokrán. Harmat permetez a himbálózó lombornyokról a száraz harasztos-mohás földre, melyből, haraszt és moha közt fölfelé tör a gyenge fűszál és napmelegért könyörög, mely végig simul most a gyepes ágyon. Dalossá válik a légkör, bele zendül az apró lakosok ezer ajka s cseng-bong tőle a rengeteg nagy operaháza Csattog-pattog a hajnali ének hatalmas hangverése, melyből kisugárzik a fülemüle szopránja és a sárga rigó koloratúrája; a kendericzék, csizék, stigliczek és pintyőkék baritonához a szarkák basszusa és bankák dobolása szegődik: a mint felhúzzák a hajnali függönyt.

Mennyi boldogság itt a pelyhes bélésű fészkek fölött, a tavaszi melegség e nyitott otthonában! Mily élénkség, kezdve a zöld berkek alacsony földszintjén, fel a büszke tölgyek karjai közé font emeletekig. Sürgés-forgás, szerelmi csicsergés, szárnyak

zizegése, apró család-tagocskák csipogása, tápláló anyácskák, apácskák kiszállása, hazaérkezése; míg lenn a kakukfű szagos virágát tépve kis zera béget. Erdei élet!

S mintha ide tartoznék az Ilona elveszett gyermeke, egy hatalmas tölgy ágai közt alszik a hajó kosárban, míg a hajó gömbje fáradtan imbolyog a fa koronája felett, mint egy lábainál fogva, kelep-czébe került kánya.

VI. A FEKETE GÓLYA.

Hajnalra harangoztak! Magas szürkületben, a légtenger felszínén úszott az Illés hajója, mikor ez a harang-csengés fölhallatszott hozzá a mélyből, mint habléány-ének. Megszállta keblét az áhítat és a hit varázsa, s letekintett az irányba, honnan e zengő harmat lelkére hullt. Alulról fölfelé a mennyország útján, az Istenségig emelkedve. Elhagyva őt, zengve tovább abban a magasban, hová már nem mehetett az, a mi test. És ez imádság-áramban megállítá hajóját, hogy a harangcsengés, mint az eget a földdel összekötő villanyfolyam, az ő lelkén keresztül vegye útját. Elandalgott egy pillanatra és a hajnalok urára gondolt, oda nézve kelet felé, a hol pirkadt már az ég, előre vetve a nap közeledésének bíboros tüneményét.

És lenn, a hol a harang zengett, megszongult az

emberi élet. A hálósobák ablakain át fejek tekintettek a hajnali szürkületbe, szíva a balzsamos élenyt, melyet csak napkeltig lehellnek a fák. A majorságok udvarainak tiszta fővényét locsolni kezdé a vízvezetékek permetege s egészséges megmosott légben emberi alakok mozogtak. Dal is hangzott már innen-onnan, a fiatal életkedv pezsgő dala, fodra a hullámzó életerőnek, mely a munka révében, az indulásra kész hajó oldalához csapódik.

És lassan-lassan feltámadt a zaj, a sürgés-forgás; munkás eszközök villogtak a pirkadó reggben, melyben jó barátok és barátnők üdvözlő köszönése hangzott.

A régi világban törődött, rongyos napszámosok sorakoztak így a piaczkon, mézgas szemekkel, mosdatlanul, fésületlenül, ásítózva és jelét adva a kelleetlen korai fölébredésnek, azért a száraz kenyérért, vöröshagymáért, vagy darabka szalonáért, mely vászon tarisznyában csüngött a vállaikon. Az egész nap munkájában elfáradt, rosszul táplált s a kemény földágyon hevert test nyikorgó mozgása, mint a nyikorogva haladó, rozoga, kenetlen jármű. És; ettől az elcsigázott emberi alkotmánytól kívánták, hogy sokat és jókedvűen dolgozzék kicsi pénzért, olcsó napszámért: mert hiszen mi kell neki? Kevésből megél, nincs igénye, hát hullajtsa verejtékét

azoknak a gyűjtő medenczéibe, a kik sokból élnek, sokat igényelnek.

És mentek a szegény ványadt emberek falkástul a mások földjére, mások érdekében, a mások magtára számára dolgozni, és hallgatni a szitkot, hogy miért nem úgy dolgoznak, mintha maguknak dolgoznának: hogy az élet keserves kenyere mellé, e még keservesebb szatírárt kapják nyomtatéknak.

És hallani a társalgást, a mit ezek tudatlan elméjük szűk látkörének odújában véghez vittek. A csak tanulás által fejlődhető, de elhanyagolt, eldudvásodott, elkorcsosodott észjárást az ő «sajátszerű természetességével», – a mi nem volt egyéb, mint ficzamos botorkálás, tapogatózás a nagy mindenség sötétjében, abban a «camera obskurában», melybe olykor-olykor egy-egy sugár tévedt be, gyarló részleteket mutatva be nekik az életből. Akik tudatlanságuk börtönében elzárva éltek, csak egy szűk ösvényen járva munkára, a mely ösvényből nem láttak ki, se jobbra, se balra; keskeny sziklafalak közt haladtak, mint a szabad levegőt élvező rabok, semmi más céljuk nem lévén, mint az ösvény vége, az a nyilas, mely szemeik előtt világlott, de a melyet nem értek el soha, mert köztük s a nyilas közt volt a sír. Életük abból állt, hogy ebben a szűk sikátorban, meggörnyedve, izzadva, gebedkedve czipeljék mások épületéhez a köveket. De a mi nem

volt állat-, csak emberkínzás, erre pedig nem találtak törvényeket. A művelt társadalom csak azt a kínzást látta, a mit ez a megkínzott, eldurvult lelkű ember, abból az áldásból, melyet a társadalomtól nyert, «per mopsz» az állatnak is juttatott, de hogy a művelt társadalom mily kínzást vitt véghez az emberen magán, azt nem akarta észrevenni.

Mily életkedvvel indult dologra ez az új világi munkás nép! Ezek az erdészeti, kertészeti, állattenyésztő és földművelési államhivatalnokok, tudományuk nyílt mezején kutatva újabb és újabb forrás után, ismeretével a működési körnek, a melyben, és a célnak, a melyért éltek. Egy-egy tudományos kirándulást rendezett nekik minden munkanap, melyen nem csak dolgoztak, de kutattak, eszmét cseréltek és tanulmányoztak. A nehéz munkát a gépek végezték, az ő munkájuk inkább művészeti volt: behímezni a földtekét, minél gazdagabban, és e hímzés módzatai felett törni az észet. Élvezni a szorgalom és a találékonyság jutalmát.

«Ki mint vet, úgy arat.» – mondogattak a régiek, kiknél igen sok eszme megvolt már, de tényleges kivitelük az új világra lett bízva. Nagyon sok olyan ember élvezte a régieknél a «vetést», a ki nem vetett, és millió meg millió nem élvezte, aki vetett. Az új világ szoros értelemben vette a közmondást: mert a ki nem vetett, az ugyan nem is aratott.

Az aratás áldása a vetők közt lett megosztva, a mely vetés a tudomány segélyével harmincz- és százszorosán fizetette

Ami az államé, az az állampolgáraié: felosztva. Az állam kezébe csak azért kerül a jövedelem, hogy kinek-kinek érdeme szerint osztsza szét. Amint a mederbe foly, úgy foly ki a mederből. Az állam fizet mindenkinek, és az államnak fizet mindenki. Igazi vércsere. Fennakadás és megtorlódás nélküli arányos vérkeringés. A tagokból a szívbe, a szívből a tagokba, az ezek arányos térfogatának mértékével mérve, csöveivel szét árasztva.

Hogy lehetett volna egészséges, az ő ezernyi vértorlódásával, a keringés megakadályozásával, felfogásával, vagy félrevezetésével a régi társadalom? A hol egyes tagok fogtak fel minden vért, s az izmok tömegének, mely a társadalom fentartására volt hívatna, alig jutott valami? Vergődés, tengés, beteg mozgás és kínlódás lehetett az, a mit a társadalom régi szervezete az emberiségnek nyújthatott: jólét helyett.

A régi világ fejedelmei az államokat saját tulajdonuknak tekintették s a társadalmat lakónak nézték. A kettő úgy állt egymással szemben és nem egymás mellett, mint a lakó és házi úr. Ha állam és társadalom érdekei kérdésbe jöttek, mindig a társadalom húzta a rövidebbet, mert az államnak rendelkezésére

állt még a «hazafiság» frázisa is, ez a sokféleképpen hajlítható, magyarázható és értelmezhető eszköz.

Állam és társadalom, ez az egymással összenőtt szörnyszülött, a melynek tulajdonképpen egynek kellett volna lenni, ámde két gyomorral, két tejjel bírván, érdekeik is külön váltak, csak ők maguk nem tudtak külön válni. Mikor enni kellett, akkor mind a kettő előállt; mikor fizetni kellett, akkor mind a kettő elhúzódott s a kötelesség teljesítését egymásra toltá. Az állam mindig azt az áldozatot hánytorgatta, a mit ő a társadalomért hoz és viszont. A dolog pedig úgy állt, hogy könnyű volt az államnak a társadalomért a társadaloméból áldozni, a társadaloméban a gyámot adni és mindig saját érdekét tolni előtérbe. Szóval az úr, a parancsoló, a föld birtokosa, a nemes lovag: az állam volt; a kenyérkereső, a szolga, a jobbágy: a társadalom. És ebbe a felfogásba úgy belelovagolta magát a régi emberiség, hogy a köztársaságok is azonképpen cselekedtek: a társadalmat éppen úgy befogták az állam szekerébe, mint a monarchiák. A társadalomnak azzal a morzsával kellett megelégednie, mely az állam asztaláról lehullt. Érdekét, haladását, jólétét az államérdekek és viszonyoknak kellett alárendelnie. És mert az állam molochja telhetetlen volt, hiábavaló volt a társadalomnak minden csetlésebotlása, találékonysága, szorgalma, verejtékének hul-

látása: a moloch mindig többet kívánt, mindig-mindig, a míg a társadalom győzte és ki nem dült a szekérből. Mikor aztán megállt a rozzant régi jármű: se előre, se hátra!

E kkor állt elő a szocializmus és a kommunizmus, mely régen nézte ezt az embertelen munkát. – Ide csak a gyepelőkkel! Mi próbáljunk most már szerencsét!

Amint tudjuk, az örökség beszüntetésével kezdte. Az államot pedig kibecsülte a birtokból s önnön-magának adta át a társadalmat. Az *«állam és Társadalomból»* lett: *«társadalmi állam»*. Nix *politikai!* Élég volt hordani ez átok súlyát! Es ezen a sark-ponton fordult az ó-világ az új világ jegyébe; a tél a tavaszba; a sötétség a világosságba!

A közös, az egyenlő vérkeringést akadályozó gátak, zsilipek, zugok, határok, várak, sorompók széthányattak; a külön-külön állami és magán vértfogó medenczék betömettek; a közös vért szét-hordó erek, véredények megnyitattak, s a föld, a birtok, egyesek nevéről az emberiség nevére lett átkebelezve.

Így dolgozott a maga javára minden ember, így változott át a kényszermunka igyekezetté, a sivár föld és a sivár társadalom paradicsommá. A társadalmi állam jövedelmének és kiadásának kezelői a társadalom sáfárai valának, nem hatalmas urak,

hanem «compossessorok», közös birtokosok, társulajdonosok, üzlettársak.

Egy élet, egy vidámság volt az, melylyel hajnalhasadását az ébredező munkások üdvözölték, kik éppen úgy, mint a városok lakói, külön-külön lakosztályokat bérelhettek s tetszésük szerint étkezhettek. Mindenki szorgalmához és keresetképességéhez mérten. Ez volt a verseny ösztöne.

A mezei társadalom virradása, tovább folytatása az álomnak a valóságban, az ébredés keserű ize nélkül. A régi társadalom kínzott emberei nehezen váltak meg az álom világtól, mert ami őket a valóságban várta, nyomor vala és szenvedés. Nem álmovagy bilincselte őket az ágyhoz, hanem az ébredéstől irtózás, szerették minél hosszabbra nyújtani azt a kis boldogságot, a mit nekik az álom adott. Olyan volt a régi világban a hajnal, mint az idézést hozó szolga; s az új világban? mint a pénzeslevélhordó.¹:

A szép Mariska, a ki után Cserjési Illés epekedett, erdész nő volt, és ebben a pillanatban férjtelen. Ő is itt volt most e majorságban. Erdész társaival és társnőivel az erdőre indult, gondozni az ültetvényeket, elősegíteni csírázásukat és kelésüket, a kikelteknek fejlesztését és növényét. Víg csevegéssel haladtak a balzsamos reggeli légben, még egyszer oly könnyedén, mint azok a régiek, kik saját egyéni-

ségük súlyán kívül, olykor, a majdnem elviselhetlenné vált életterhet is magukkal hordták. Ezt csupa tiszta bölcsességből rakta és varrta rajok a régi társadalmi rendszer, mint a katonára a «bagázsiát».

Az erdő felett, melyhez Mariskáék közeledtek, egy nagy fekete madár lebegett. A fekete gólya. A régi világ mesemondái azt tartották a tarka gólyáról, hogy gyermeket hoz, a feketéről, hogy elviszi. Szegény ártatlan gólya madár. A világon sincs ennél türelmesebb és lemondóbb jószág. Az ő vékony és hosszú lábszáraival és az ő hosszú orrával, melyről csak a szemüveg hiányzik, nagyon hasonlít egy kiéhezett falusi tanítóhoz. Oly búsán állva mereng a kiszáradt üres tó felett, mint üres tal felett amaz, és békén szeretne tisztába jönni a természettel az iránt: hogy miért üres az a tál?

Nagy fekete szárnyait kiterjesztve és megsuhogtatva, úgy nézett ki ott az erdő felett, mint egy fiók-fergeteg. Ezt a rettenetes kinézésű szegény fekete gólyát a léghajó kergette ki fészkeből, ő maga levén a gólyanemzetségből, a ki fára szokott telepedni.

Fél lábon állva fészke felett, a csillagos ég alatt, kicsinyeinek csipegését hallgatva, nyugodtan szunyókált a csendes éjben, mikor egyszerre csak recsegett a feje fölött valami, és habár tapasztalt madár volt, országokat, világrészeket járt be, földrengéseket

élt át: soha ilyet nem látott. Mintha az ég szakadt volna reá, alig volt ideje, hogy kibújhasson alóla. Aztán nagy rémületében, az éjjeli sötétben hova lenni nem tudván, felkapaszkodott a szomszédos fára. Itt virrasztotta át az éjnek még hátra levő részét remegés és anyai aggodalmak közt, kicsinyeinek sorsa felett tünődvén. Mellette pedig ott sötétlett az a valami, ami leszakadt az égből, hasonló egy lehullt óriás emberi fejhez, mintha bizony fejeztek volna oda fenn.

A szegény gólya madár, az ő nagy ijedtében, rémlátásában sok mindent összegondolhatott. Tágra meredt szemlencsékkel nézett a kísérteties tárgyra, de nem tudta kitalálni, hogy mi lehet. Csak a hajnal szürkülete fejtette meg a rejtélyt, s a huszonharmadik század civilizált gólyája felismerte a léghajót.

A kis gólyák összehúzott nyakkal ültek az ágak közé szorult hajókosár alatt, és kivéve a nagy ijedséget, nem volt semmi bajuk. Az anya gólya kérdő kelepelésére sipegéssel feleltek, s meg volt a nagy öröm mindkét részről. Az öreg felszállt a fáról, s kezdte a helyzetet, gyermekei kiszabadításának lehetőségét stratégicze megvizsgálni, s mindjárt kezdetben észrevette a hajókosárban alvó Miczut, a ki olyan kis ember volt, hogy gyermeknél egyéb nem lehetett.

Az öreg gólya rosszat sejtett. Szántszándékos

merényletre kezdte a dolgot magyarázni, nagyon jól tudván más világrészen szerzett tapasztalásból, hogy a fészkeket a gyermekek szokták bolygatni. S a madarak gyanakvók, félősek. Sok megteszi közülök, hogy a megbolygatott fészket nem keresi fel többé.

A gólya mama nagy bölcselkedésbe kezdett esni, és sokáig kóválygott a fészek felett. Hadi terveken törte fejét. Azon gondolkozott, vajjon a gyermeket nem tudná-e elijeszteni onnan. Ha például megcsipkedné, szárnyaival megverdesné, hiszen még csak olyan apró. És oda-oda szállt a kosár fölé, hogy annál jobban megvizsgálja, támadásának tervét annál jobban kifőzze.

És a kis Miczu mélyen aludta a boldogok álmát. Elszórt csemege tárgyak, sütemények heverték körölte, mivel még a púpos látta el őt. Arczán el volt mázolja a sírás és nyitott ajkakcskáin édesdeden szívta a lélekzetet. A gömb szellentyűjének zsinórja lábacskaiba volt akadva, s hihetőleg ennek a véletlennek köszönhető menekülése. Kezdetben sírással tölthette idejét, s mert a magas kosár párkányára felkapaszkodni nem tudott, nem eshetett ki belőle. Sírás közben étkezhetett is, végre kimerült és elaludt. A gömb szellentyűje, amint öntudatlanul rángatta, fel-felnyílt, kiszállt a könny és leereszkedett a hajó. Ez lehet menekülésének magyarázata és

története egészen addig a fejezetig, melynél a fekete gólya vállalta magára a folytatást.

Amint a hajókosár az ágakban megakadt, kissé félredült, hogy a gyermek most már kimászhatott belőle. Ez képezte a veszedelmet.

Cserjési Illés látcsövén át kereste a magasból a hajnali harangszó forrását, megfélekedve egy pillanatra a gyerekekről, kit, mint egy, a széna kazalba esett gombostűt, hiába keresett a nagy mindenségben. És most, mikor nem kereste, a mint az rendesen lenni szokott, – mintha megvillant volna látcsöve előtt a gombostű. Lélekzete elállt, s egész lényével a látcsőbe bújt volna, hogy annal jobban nézhessen. Ha ki lehetett pótolni a sas szárnyait, miért ne lehetett volna kipótolni a szemeit is, melyekkel a végtelen magasból nagyon jól kiveszi a földön futó nyulat és ürgét.

«Léghajó gömb!» – kiáltá Illés lázasan és megbocsátotta a szellentyűket. Hirtelen kezdett esni a veloczipéd. Illés kibontotta a légfogó ernyőt (mellyel az esést egy pillanat alatt meg lehet állítani), hogy kéznél legyen, és egészen felnyitotta a szellentyűket. A veloczipéd szédületes sebességgel rohant alá.

Már ekkor Mariskáék az erdőben voltak, és siettek a hely felé, hol a fekete gólya a hajó, de kivált Miczu elleni támadásait megkezdte és javában csap-

dosott le a magasból, ismét és ismét a hajó fölé kerekedvén.

Hes! te gólya madár. Hes, hes, hes!

Ne bántsđ azt a kis gyereket! Ártatlan kis párát, nem akar az véteni a tieidnek! Elveszett kis jószág, anyja sír utána, repedez a szíve, bűg a zokogása! Hes te, hes te, gólya madár!

De a gólya madárban nincs kegyelet. Nem gondol a búra, más anya szívére akkor, mikor az övé sajog. Gólya anyának gólya fiú a legdrágább. És megsuhogtatta nagy, lomha szárnyait, és lecsapott újra, újra meg újra. Kezdetben csak a léggömböt verdeste, a míg az kiadva magából a szusz nagy tömegét, összeesve félre löttyent, mint egy üres dohányzacskó, még ferdebbre rántván a hajókosárt, hogy a gyerek majd kifordult belőle. De az a félredőlés még nem lett volna baj, ha fel nem ébred a kis Miczu és meg nem látja a nagy madarat, a mint kelepelő hosszú vörös csőrével, hosszú vörös lábaival, nagy fekete szárnyaival ott zihog felette, mint egy ördög.

– Ni, ni! – kiáltá Mariska és fölmutat a fiúra. Mindannyian oda néznek és senki se tudja hirtelen meghatározni, hogy mit lát. Csak úgy a levegőbe kérdezik: Ni, ni! Mi az?

Lehallik a fáról a gyermeksírás és a társaság meglepetve tekint össze. Arczuk egyszerre kifejezi

a fölfedezést, melyet e felkiáltás követ: A léghajó!
Az Árkosi Ilona gyermeke!

Hiszen a telefon elvitte a hírt mindenfelé. Közbeszéd tárgyát képezte a «sasok» vállalkozása, az ezer veloczipéd, mely az eltűnt gyermek keresésére indult. Tegnap este, lefekvés előtt, a majorság egész személyzete erről társalgott, sőt a budapesti rendőrség részéről minden város és minden telep rendőrsége fel volt híva, hogy a léghajókat látcsövezzék, s ha kormánytalan, gyanús mozgású léghajót látnak, azonnal jelentsék, s a rendelkezésük alatt álló léghajókkal elfogására induljanak. S hogy a kérdéses léghajó, ezen intézkedések dacára is kikerülte a számtalan figyelő telep látkörét, úgy magyarázható meg, hogy mindjárt kezdetben hegyek fölé került nem magasan, s hozzá csak kis helyen lebeghetett.

– Ott a gyermek! – kiáltja most valamelyik, s ujjával a félredőlt hajókosárra mutat, melyből egy kifelé emelkedő gyermekfejet lehet látni.

Egy suhanás, szárnyverés, és a fekete golya előtűnik. A mint kitátott vörös szájjal a gyermekre csap, dühösen és krátyogva, örült fúriához hasonlít. Kétségbeesése pedig annál nagyobb, mert fiai a félredőlt kosár alatt láthatlanokká lettek, és a szerencsétlen azt hiheti, hogy annak nem más az oka, mint a gyermek és ádáz dühe csak fokozódik.

– Ki, ni! Micsoda nagy madár az? Fekete gólya.. Hes, te gólya! Gyorsan fel a fára valaki! Hes, te gólya! Az a madár kicsípi a gyermek szemét! Hangzik alul és a gólya még ijedtebb lesz, még jobban eszt veszti. A kis fiú pedig sír, jajgat, kétségbeesetten s a kosárból kifelé kapaszkodik.

Hes, te madár, hes! Ki megy a fára? Fel a fára sebesen! Nagy ég! Az a gyerek kiesik a kosárból. Hes gólya, hes!

De a madár közepén van az ütközetnek, s az ütközet hevében se lát, se hall, csak támadásait ismétli. Észleli, hogy a gyerek kifelé mászik, sőt talán azt is gondolja, hogy leesik a kosárral együtt és fiai mentve lesznek. Csak tüzelni, tüzelni kell és omlik a rés! Rohan a hős anya, mint az eszt vesztett!

Ilyen az érdek! így tör egyik anya a másik anya gyermekének vesztére! Ezért volt az új társadalomnak arra gondja, hogy az érdekek egymás mellett és ne egymással szemben haladjanak, mert akkor egymás ellen törnek, képviselje bár őket egy gólya madár.

És hogy e kifejezéssel éljünk, a társaság hajaszála égnek állt. Egyik férfi, jó famászó és jó tornász, már ledobta zubbonyát és neki indult a mászásnak, de egy másodperc is nagy idő volt. A kétségbeesett szegény kis fiú minden pillanatban

lezuhanhatott, hiszen a kosár szélén ült már. És alatta tíz öles mélység! Ha látta volna Hona! A mint kicsinye jobbjával magát védelmezte, s baljával a kosárba kapaszkodott. Öntudatlanul, csak ösztöne sugallatát követve s talán nagyobb veszélynek tartva a lezuhanást a gólyánál. A sírást is elhagyta már, bizonyítva amaz állítás igazságát, hogy a kétségbeesés nem tud sírni és hőssé teszi még a gyermeket is.

Egész odaadással hadakozott. A hányszor a gólya ecsapott, a kis teremtés mindannyiszor közel volt, a lezuhanáshoz, de újra és újra visszakapaszkodott helyére. A földön állók vérző szívvel nézték az erőfeszítést, melylyel ez a csepp gyermek életét megvédeni és fentartani igyekezett. Ámde pillanatról pillanatra kimerültebbnek s kétségbeesettebbnek látszott. Attól lehetett félni, hogy elveszti öntudatát és leszédül. Csak az alulról felhangzó biztatás tartotta még. – «Ne félj, kis fiú, ne félj semmit! Megy a segítség, mindjárt ott lesz. Csak tartsd, magad. Ne félj semmit!»

De mintha ez a biztatás a gólya erejét is mekkéztette volna. A kosár, mely a gyermeknek félig-meddig védbástyája volt, már majdnem ki lett taszigálva az ágak közül s lefordulással fenyegette a nézőket, kiknek ajkán elhalt a szó. A mászó csak lassan kúszhatott fölfelé a sok ág és bogtól. Bizonyosra lehetett venni, hogy a míg ez oda felér, a

kosár nem tartja ki. És elnémult a biztatás. Rémületes csendesség lett egyszerre, milyen a katasztrófák pillanatában, a sikoltást megelőzően szokott lenni. Mikor a fegyverek a golyó által elítélt homlokának s szívének vannak szegezve és a néző sereg a durranást várja.

A kis fiú úgy ült a lefelé fordult kosár szélén, hogy nem kellett neki csak egy csusszanás. Látni lehetett egész alakját, s a mint magát a leeséstől visszatartani igyekezett. A golya pedig ott kóválygott felette, huzamosabban, mint eddig, mintha azon törné fejét, hogy adja meg az utolsó kegyelem-lökést?

És ott áll egy csapat ember, meredezve, hüledezve, remegve és tehetetlenül. Egy egész éjen, egész napon át hordozta a léghajó a kis fiút összevissza, hegycsúcsok s talán felhők felett, magas régiókban, emberektől távol és nem görbült meg egy hajaszála: a gondviselés örködött felette. A gondviselés, kinek ott kezdődik hatalma, a hol az embereké megszűnik, és kinek igen sok felé levén gondja, örül, ha egyik-másik védenczétől megszabadul s visszaadhatja az embereknek. Megtörténik a nagy sietségben, hogy elbocsátja, mielőtt új gondnokai megfoghatnák. Nem egy eset fordult elő, hogy a nagy veszélytől megszabadul s a kicsinynél nyakát szegi.

Most egy eget rázó sikoly s a földön állók befogják szemeket. Hatalmas zuhogás ver hullámokat a levegőben, mint mikor szélroham töri az ágat s bukdácsolnak a lombkoronák. A szomszédos nagy fák elfödtek az égre nyíló kilátást és nem volt látható a légveloczipéd esése, mely úgy hullt alá a magasból, mint egy prédájára csapó kondor. Egyszerre csak kiterjesztette szárnyait és megállt. Ekkor kötél gömbölyödött alá a légfogó ernyő rúdjáról, melyen, mint pókháló szálán a pók, ember csüngött. És az ember egy pillanat alatt ott volt a fán. Mire a szemek felnyíltak, már ölében tartá a gyermeket.

Ez volt aztán a léghajózási és tornászati remek! Ilyenre nem volt képes, csakis Cserjési Illés! Ha Kőszáli Elemér látná, a mint ott a facsúcson állva szívére szorítja a mentett fiút, oly festménynyel lepné meg a világot, melyen férfi helyettesíti a szűz Mária alakját.

VIII.

A TÁRSADALOM BECSÜLETE.

Nemes törekvés lett volna a vagyonszerzés, cím- és a rangszerzés, ha, amint feltéve volt, az érdem lett volna általuk jutalmazva. Az erény lobogója alatt csoportosult ugyan a szerző felek mindegyike, hiszen minden lobogó erényt jelképezett, csakhogy az árnyék nélküli lobogó nem volt megtalálva a régiéknél, s ebben az árnyékban mindig több gabszág húzta meg magát, mint a mennyi erény a verőfényen csillogott.

Ha a vagyon a szorgalom, igyekezet, tanulmány, s amint akkor tartották, a takarékoszág erényének jutalma lett volna; ha a rang a cím, a becsületnek, tántoríthatlanságnak, az igyekezetnek, a közjó érdekében kifejtett tevékenységnek lett volna megjutalmazása: áldásos találmánya lett volna ez a megkülönböztetésnek, az érdemtelenég és léhaság fölé

emelt gyarapodásnak és kitüntetésnek. A szorgalom, az igyekezet, takarékoság, becsületesség, megvesztegethetlenség, tanulmány megérdemelték volna a koszorút aranyból, vagy dicsfényből, ha a hamisítás nem lépett volna fel e téren is.

Ha a társadalom nem úgy lett volna szervezve, hogy a dolog nehéz oldalát kerülő emberiség könnyebb oldalát kereshesse, és találhassa fel mindenek; ha a hamisítás nem oly sikerrel járt volna, mint a valódiság, ha a talmi ember nem érhetett volna el oda, a hova az arany elért. De mikor az első talmi, az első aranyat megelőzte, utána már tíz talmi vállalkozott hasonlóra; a tíz után száz, a száz után ezer, s feleslegessé kezdett lenni a valódiság. Tolakodóké lett a világ, s mert az érdemnek az a tulajdonsága, ami a nemes éreznek, hogy mélyen elrejtje magát s keresni kell, míg bele botlól az értéktelen fémbe, a leggyakrabban ahhoz nyúlsz, mely kezéd ügyébe esik; hát rang, vagyon, cím és gazdagság minduntalan ahhoz ragadt, aki leginkább hagyott nyúlkálni magához, s visszanyúlkált, mikor szerét tehetted. így lett háttérbe szorítva a valódi nemes, és szaporítva a hamis; aranyozva az ólom s elfeketedve az arany. Nem volt csoda, lia a legtöbb ember amaz után kapkodott s eldobta ezt, ha a kezébe akadt. Így csalta a társadalom

önön magát, azt hitte, hogy nyer a csalással, s elkorcsosodott.

Kinek lett volna kedve a becsületességhez? A nehéz úthoz, mikor könnyű is volt. Könnyebbnél könnyebb. Annál könnyebb, minél kevesebb tisztesség volt hozzá csatolva és legkönnyebb a meztelenség. A rimaság még könnyebb, mint az ágyasság; a csalás, mint a rászedés, a lopás, mint a csalás. A becstelenséget könnyen lehet fokozni.

Ha egyenlő diplomája van a becsületnek és becsstelenségnek, plane ha becsesebb ez, mint amaz, s könnyebben teszi magát értékessé, hát könnyebb ííz útja, mert lefelé vezet. Ha a jutalmat a pokol adja, s csak üdvöt a menny, könnyebb a legurulás, mint a törekvés fölfelé. Hiába volt Isten a Jézus Krisztus, ha fölfeszítették, s hiába nem Isten a pápa, ha ő hozzá könyörögnek. Hiába kínálták az erény s megvesztegethetlenség jutalmául az üres elismerés koszorúját, s a megvesztegethetőség árául a tele erszény piszkos bankjegyét, ez utóbbinak volt csábosabb hatalma. Ha, aki a másét el nem vette, szegény s lenézett maradt, míg gazdag és tekintélyes lett, a ki fosztogatott, miért ne tette volna azt? Ha az egyik ember fel volt szabadítva a másik ember vagyona ellen, ha az élet feladata «hajsza» volt, a jelszó nem lehetett más, mint: «hajrá!» Visszája egy helyes társadalmi rendszernek.

Mire valók voltak ily társadalomban a törvények? A hol a fogalom nem volt becsületes, a törvény bizonynyal nem tette azzá, és csakis a még létező néhány becsületes ember terhére hozatott. A gazemberek kezébe adott fegyvert, kik fel tudták használni mások ellen, rajtuk pedig ritkán fogott az ereje. Az uzsorás megnyúzta vele az adóst, de az uzsorást csak az ezredik esetben találta el. A ki csalni akart, azt már a szerződés vagy kötelezvény kiállításakor vagy előtt megtette, s a törvény a betűk szerint határozott. Szóval a törvény, száz eset közül kilenczvenszer a gazembert támogatta. A gazember hitelezőt a becsületes adós ellen, és gazember adóst a becsületes hitelező ellen: nem mint cél, hanem mint eszköz.

A gazember, mielőtt gázságát elkövette volna, előbb a törvényekkel alkudott meg. Nem a nyílt gazember, hanem a titkos. A becsületesség álarca alatt szabadon mozgó emberi ragadozó: a vampir! Ezek használták a törvényt leggyakrabban mások ellen, sikerrel; s ezek ellen használták mások, a leggyakrabban, sikertelenül. A törvényt az egész társadalom fizette, de háromnegyedrészen ezeket a ragadozókat szolgálta. A peresek aránya úgy viszonylott, mint egy a százhoz: száz becsületes embernek egy, egy gazembernek száz. Ebből állt a törvénykezés! Ez oltalmazta a társadalmat!

S hogy az állapot tökéletesen elfajult legyem még csak az ügyvédek kellették hozzá, egy egész társadalmi osztály, melyet a becsületes embereken nyúzott pénzből, nagyrészen a gazemberek tartottak ki. Osztály, mely nem kérdezett mást, csak ezt: Ki fizet? S védelmezte. Zsoldos had, a milyen nem volt több, mert ez törvényesen adhatta el lelkiismeretét, ma ide, holnap oda. Akár száz elvet vallhatott és tagadhatott meg egyszerre. Száz egyenlő pernek a felében lehetett vádló, a másik felében védelmező: a törvényesség és becsületesség palládiuma alatt: de mindig pénzért. S ez nem megvesztegethetőség volt, hanem «jogászság», és «tudorság».

Így akarták helyettesíteni a becsületességet törvényességgel, és ellenőrizni a gázságot a törvényekkel, a becsületességet helyettesítették is, mert csakis a törvényesség volt az irányadó és szóba sem jött a becsületesség; becsületérzéséhez csak az önző folyamodott azontúl, az okos pedig a paragrafusokat nézte, és a mit a becsületérzésből nem lett volna képes kiolvasni, ezekből kibetűzte: s feloldozva érezte magát. Elkövette, a mit el nem követett volna, ha lelkiismeretétől kér szabadalmat. Ilyen ellenőr volt a törvény, felmentette az embereket amaz isteni sugallat követésétől, melyet «becsületérzés» elnevezéssel jelez a szótár, s felnyitotta előttük a törvényes utak tévesztőit.

Így lett a becsületesség még csak nem is harmadnegyedrendű, hanem a legutolsó, vagy éppen nélkülözhető kérdéssé. Ha valakit ismerni akartál, első kérdésed ez volt: Ki az? Iparos, kereskedő, hivatalnok, földbirtokos stb. Hogy áll? Szegény, jómódú, vagyonos, gazdag? Miféle hivatalt visel? Tekintetes, nagyságos, méltóságos úr? – Ez érdekelte az embereket: az osztály, a vagyon, a rang! Becsületességgeddel nem törődött senki, az már vele járt a vagyonnal és a ' ranggal. A szegény ember nem számított.

Hát mire való volt oda a becsület: a hol a törvény helyettesítette, vagyon és rang kipótolta? Miért törekedtél volna a becsületesség babérja után, mikor az vele járt a vagyonnal és a ranggal, éppen úgy, mint a szegénység és a nélkülözés a becstelenséggel. A társadalom így gondolta ezt ki a legbölcsebben, így nyitott tért a gazembereknek a becsületességre, és a becsületes embereknek a gazemberségre. Nagyon nehéz kenyérnek tartotta a becsületességet magában, hát azonképpen vélte kiegyenlíteni a dolgokat, hogy: legjobb lesz, ha kvittelünk!

S az emberiséget nagyon könnyen reá lehetett bírni a kvittelésre. Mire való az a tiszta jellem, mikor sokkal könnyebb a zavarosban halászni. És addig-addig zavartak, kavartak, halásztak és vadász-

tak egymásra, hogy végre felkavarodott, zavarodott, az egész jellemtisztaság fenekestül, és lett belőle: posvány! . . .

Hogy ez a pocsolya kiszáradjon, nyoma tűnjék: más rendszer, más emberiség kellett. A régi dekorációkat, jelvényeket, rangokat, címeket, megkülönböztetéseket, s kiváltképen a magánvagyon, az erkölcstelenség epidémiájának e fészkeit el kellett törölni a földszínéről; fölétetni a régi világ minden nemes levelét és rendjelmaradványát, mint az egykori járványok betegeinek ragályos hagyatékát. Csakis a történelemből ismerje az új emberiség, hogy voltak idők, melyekben az ember becsét nem az emberi benső érték, hanem mint a hizlalt tulokét, vagy a felmálházott tevéét, a külsőleg hozzáragasztott vagyon, rang és dekoráció adta meg, s tehetségét, becsületét, mindenki ezekre igyekezett felváltani. A becsület és jellem üresen maradt helyét aztán kitömték frázis-korpával, ruganyos kaucsuk találmányokkal; az önérzetet helyettesítették göggel az emelt homlokot felemelt orral: jellemparóka, jellemturnúr. «Ecce homo», csakhogy nem koppasztott, hanem kitömött kétlábú állat.

Kétezer és háromszázban élünk! Mi más fogalom, mi más ember! Mi felséges, mi magasztos az, mikor a méltóságot, a tiszteletet, a nagyrabecsülést, semmi más idegen hatalom, hanem . az ember adja meg

önmagának. Az anyagi kincset elhányja magától és kikel, mint a vetés, a szellemit pedig gyűjti, mint gyűjtötték azelőtt az aranyat. Azelőtt lehetett az ember üres, csak az erszénye lett légyen tele, és mindenfelé felkarolták, most az üres embert eldobják, mint az üres erszényt azelőtt. Értéked szellemi, erkölcsi kincseid szerint emelkedik, s a ki tisztel, a ki becsül, nem lovoidat, ökreidet, juhaidat, sertéseidet tiszteli, becsüli benned, hanem az embert; a ki kalapot emel, az nem a melléd képzelt arany borjú előtt, hanem előtted emeli meg. A ki meghajtja magát előtted, az nem czímed és rangod, dekorációd, hozzád ragasztott ál értékeid, hanem a benned rejlő érdemek előtt hajlik meg. A ki köszönt, a ki üdvözöl, nem vár érte protekció-alamizsnát, nem akar adót szedni a tisztelgésért; rokonszenvét, ragaszkodását nem adja pénzért, hanem ő adózik, ő fizet ama tekintélynek, melyet tetteiddel vívtál ki.

És mindezekért nem versenyzesz a nélkülözőkkel, a fősvénykedőkkel, a hízelkedőkkel, az alázatokodókkal és az alávalóskodókkal, hogy győzzön a rosszabb; hanem a jókkal, hogy győzzön a jobb!

A hivatalokban, alkalmilag, magukból a hivatalnokokból alakult választmány döntött a felett, hogy ki legyen, – nem felebbvalójuk, hanem vezetőjük. A régieknél volt osztályfőnök, most osztályvezető. Nem parancsolhat, csak figyelmeztethet. Mindenki

tudja a maga kötelességét, s a ki nem végzi el, ott a fegyelmi tanács. De felébb való nincs, a ki előtt árulkodni, áskálódni, cselszövösködni, s a kinek hízelegni lehessen. A miniszter is csak olyan államhivatalnok, mint a többi. Előléptetés nincs, csak jutalmazás. Minden szakosztálynak megvan a maga jutalmi tanácsa, mely hétről-hétre más tagokból alakul. A hét utolsó napján ül össze, mikor a kiszabott dolgon felüli haszonhajtásért a jutalom, vagy a nyereményszázalék részlete kiosztatik.

Olyan társadalomban, melyben az emberi méltóság fogalma, a tisztelet, nagyrebecsülés, jutalmazás, jólét, az erkölcsök és érdemek szerint alakul, ott erősebb a fegyelemnek egy hajszála, mint a milyen volt a békó és a rabláncz a régiéknél. Hiszen már akkor élt e közmondás: «Becsületes embernek nem kell törvény». Csakhogy akkor alig lehetett becsületesnek lenni. Maga a rendszer, maguk a viszonyok, maguk a körülmények működtek a becsületesség ellen; és ugyancsak ezek működtek az új világban a becstelenség ellen. Hát itt meg alig lehetett becstelenné lenni. És ha mégis volt ilyen, az rendesen egymagában állt, mint valamely fa a pusztán. Be lehetett látni, fel lehetett ismerni már messziről, mert elhúzódott tőle az erdő.

Sőreg László, a természettani szakosztály hivatalnok volt, s hivatalnok társai ülték a törvényt

felette, honnan csak a parlamenthez volt felebbezés. Es a parlament törvénykezési szakosztályának még is alig volt tenni valója.

Mikor valamelyik társadalmi szakosztály tagjainak valamelyike felett törvényt ült, az épület homlokzatára kitűzték a fekete zászlót. Ha a vádlott felmentetett, kicserélték fehérrel, de ha fel nem mentették, ott lógott az három napig, mint azelőtt a ragályos betegek lakásai felett.

Éppen ezért minden szakosztály idegesen féltékeny volt hírnevére. Mindenütt lengett a fehér zászló, tisztaságuk jelvénye, s a hol feketével lett kicserélve, ott az egész szakosztály gyászt öltött: halottja volt.

Sőreg Lászlót, – az éjszaksarki telepre, – száműzetésre ítélték!

VIII. A MEGVÁLTÁS PILLANATA.

Az új társadalom tavaszi dicsfényében fürdött, pacsolt a társadalom, mint kacsza a vízben. Feszítette tollait a jólét, kilátszott a boldogság a mozgásából, örült, tapsolt az életnek, mint a ki el van tőle ragadtatva. Elmúlt a családi élet, de meg volt az igazi testvériség, melyben a szülő nem kényezteti el egyik gyermeket a másik rovására, a hol nincs kedvencz, mert a legfiatalabb; majoresko, mert a legöregebb; és irigykedés azok közt, kik sem legfiatalabbnak, sem legöregebbnek nem születtek.

Családi élet! Testvéries czivakodás! Hát ez volt a nagy boldogság a régi világban? Nem inkább ráfogták-e, mint érezték? Lehet boldogság egyetérés nélkül? És vájjon hány családban értett egyet eleség és férj? Szülőjével a gyermek és testvé-

révei a testvér? Nem czivódás volt-e a legtöbb családi bensőség és inkább az együttélés megszo-
kása mint szeretése? És a hol vagyon volt, a czivó-
dás folytatása az életben; a hol nem volt, a
megfeledkezés egymásról. És mindig a jobb sorsban
élő testvér feledkezett meg a szegényebbről, a kit
félt, nehogy alkalmatlanságára legyen. Csak akkor
voltak jók egymáshoz, ha nem szorultak egymásra.
A szegényebb testvér rendesen több testvériséget
követelt, mint a mennyiről a jobb módú tudni
akart. Nem ritkán fetrengett nyomorban az egyik,
mikor jólétben úszott a másik. És az ilyen testvé-
rek nagyobb ellenségek voltak, mint a milyen az
idegen tudott lenni idegenhez.

Hát mikor a vagyonos szülők sokáig éltek, nem
élt a gyermek keblében valami titkos vágy, a mit
nem mert magának bevallani? A mit csitított, mint
valami rossz szellemet, mintha az ördögöt érezte
volna magában, mely segélyére jött a társadalmi
rendszernek és segédeskedett hol itt, hol ott. Kiesz-
közölte magának az indigenátust és nem meneked-
hetett tőle a legnemesebb lélek sem. A fióküzlet,
melyet a föld felületén nyitott, kifizette magát busá-
san. Legjobb üzleteit a családi élet szentélyeiben
csinálta. A gyermeki ragaszkodás bensőségét csakis
a szárnyrakelésig tűrte, aztán megteremtette a vissza-
vonást és a széthúzás; és ha az örökség a gyer-

meket csak a szülő halála után várta, hogy ó meg a szülő halálát óhajtja és borzadjon meg önmagától.

Az emberek szaglászta egymásban a rokoni vért, hogy megcsapolhassák. Hogy egyik rokon kiperelje tulajdonából a másikat, s ha csak kiveheti, kivegye szájából a kenyeret. Regényeket, színdarabokat írtak a «peres atyafiak»-ról. Soha ember ember után nem szimatolt jobban, mint rokon a rokon után, és soha ember embernek alkalmatlanabb nem volt, mint gazdag rokonnak a szegény rokon. Annyival jobban félté, mint az idegent, amennyivel az jobban számított reá, mint az idegenre. És ha az örökség felett dulakodni kezdtek, annál a dula-kodó pernél még csak egy lehetett különb: a valóper. Hát ez volt az a boldog családi élet?

Annyi igaz, hogy ezt a boldog családi életet nélkülözte az új világ, de azért nem imádkozta vissza. Hogy a társadalmat ismét oly családokra, és a családokat ismét oly családtagokra különítse, kik ismét érdekeiket különítsék el s helyezték az egymás érdekével ellentétbe: még gondolatban is rettegett. És mert ezekkel az ellentétes érdekekkel barátságban, egyetértésben beszélni lehetetlenség volt, hát meg kell itt fordítani a tételt: *nem egymás ellen, hanem egymás mellé!*

Hiszen az érintkezésnek ezt a rendszerét a régi társadalom is gyakorolta az utczákon; a szemmel

látható és kézzel fogható forgalmi érintkezések és összeütközések terén, hogy egyik ember, egyik jármű neki ne menjen a másiknak. Itt el tudta magának képzelni azt a zűrzavart, azt a csetepatét, verekedést és a haladás akadályait, melyet egy felszabadított egymásnak való nekimenés idézett volna elő; de nem bírta elképzelni, hogy ez az egymásnak való nekimenés, felfordítás, verekedés, legyűrkölés vagy éppen az egymás elpusztítása az érdekek láthatatlan és kézzelfoghatatlan érintkezésének terén egyre foly; hogy az emberiség az egymás testén gázol keresztül, az erősebb eltapossa, leveri, megcsónkítja, szétmarczangolja a gyengébbet; hogy egymást eszi, pusztítja, gyilkolja; hogy iszonyú és hajmeresztő kegyetlenségeket visz véghez! – Ezt nem tudta elképzelni! Pedig egyre hallotta a zajt, a zshivajt, a jajszót, a mint az emberek egymást tépték; a segítség után való kiáltást, a mint egymást nyúzták; a panaszok fergetegét mint mikor a szélvész sívít be a kulcslyukakon. De ezt igen természetesnek tartotta, mert a dolgok megváltoztatását, hogy az érdekek érintkezésének utcáin és terein is hasonló legyen a rend, mint a milyen a közlekedési utakon és tereken, – nem tudta elképzelni. Hogy vájjon ezt a figyelmeztetést: «Balra hajts!» – mivel lehetne helyettesíteni amott? Ezt az egyszerű

Kolumbus tojást, melyet az új társadalomnak ez a jelszava képviselt: «Egymás mellett!»

Mily iszonyú kinszenvedés, mennyi szerencsétlenség és boldogtalanság lett e jelszó által beszüntetve! Mily egyszerre más alakot öltött az érdek, ez a vad szörnyetege, fékenszakított dúvada a régi társadalomnak. Hogy meg lett szelídítve, jámborítva. Hiszen még az oroszlánt, tigrist, hiénát, farkast is el lehet tartani egy ketreczben és etetni egy tálból, ezt a lélek és belátás nélküli, csupán az ösztönnek élő, vért szomjazó állatot: hát az ember? Ez az isteni képmás, az ész csodálatosságának tulajdonosa, a belátás felkentje és minden jónak, helyesnek felismerője: ez ne tudna kivetközni állatiasságából? Ez ne tudta volna belátni amaz isteni cél: hogy a világnak ura, használója, a természet minden kincsének szabad élvezője, ki a testi ösztön érzékeinek kielégítésén felül magasztosabb érzelmek édelésére van hivatva: nem az egymás elleni harcra, gyűlöletre, irigykedésre, hanem az egymás melletti haladásra, s a természet adományainak közös egyetértéssel való legboldogítóbb alkalmazására.

«Szerezz az emberiségnek, mert magadnak szeresz! Versenyezz az emberiség jóléteért, mert a magad jóléteért versenyzesz!» Ide lett fordítva a régiek ama felfogása: «Boldogítsd magadat, mert akkor az emberiséget boldogítod». – Csakhogy ez

az *egymás elleni*» küzdelmet jelentette, amaz pedig az *«egymás melletti»* küzdelmet jelenti.

Kézzelfogható, szemmel látható monumentális magyarázója volt annak: Az új világi bazár! Annak a nagy versenynek, melyben egymás mellett küzdött az emberiség.

Ez volt a versenyek rakodója. Egy örökös világkiállítás! A pompának, a nagyszerűnek, a változatosnak, a természet gazdagságának, az emberi nem találékonyságának, a *művészet* fenségének csokrosítása, bokrétába kötése. Koszorúba fűzése az alkotó kéz pazarlásának, létrehozása az állandóan gyönyörűnek. Egy parkírozott város, az építészeti és kertészeti ízlés versenyének remekeivel, az éjszak és dél, kelet és nyugat csoportosításával: a földteke extraktumainak központja.

A mit ég és föld alkotni, az emberiség létrehozni képes, az itt megvolt. Óriási rotundák, csarnokok, üvegpaloták, pavillonok, kioszkok, keleti és nyugati, éjszaki és déli stílusban, a világrészek termékeivel, ipar és műkincseivel megtöltve, az ízlés hatalmának megragadó ügyességével berendezve.

Az örökös világpiacz, a honnan az állam fiók bazárjai lettek mindenekkel ellátva; egy cziszternába foglalt tenger, bevezető és elvezető csatornákkal, melyekbe nemcsak bele folytak a kereskedelem Dunái, Tiszái, Drávái és Szávái, mint gyűjtő meden-

czébe, hanem ki is folytak belőle, táplálására az államtestnek. A dübörögve érkező ezernyi vonatok nemcsak folytonosan hoztak, de folytonosan vittek is. Ez volt az állam gyomra, tüdeje, szíve, a hova a táplálék begyült, s a honnan a felszívó edények és véredények felosztották az államtestben. Az állami élet ama tökéletes egysége, mely nincs millió magán üzerek kezeiben, milliók elkülönített, magán gazdagodás! kapzsiságának gyomraiba aprózva; s onnan kimérve, hamis mértékkel és hamisítottan, aránytalanul egynek nagyon sok, másnak nagyon kevés; a társadalom egyes testrészeinek hizlalására és a többiek elsoványítására. Egyik vidéknek bővebben mérve, mint a másiknak. Hanem innen kapja az állam valamennyi fiók bazárja, a fiók bazárokból kapják az egyes tőzsdék, a mint az a régi társadalomban a dohánynyal történt. Valamennyi kereskedő államhivatalnok, az államét árulja, amiért neki rendes hivatalnoki fizetése, azonfelül száza-léka van.

Az állam vesz át és az állam árusít el minden produktumot, az állam fizet mindenkit és az államnak fizet mindenki. A vér kimegy a szívből és vissza megy a szívbe minden idegen beavatkozás nélkül, semmiféle magán zsilipen el nem vezetettve, magán gyűjtő edények által fel nem fogatva; arányosan és pontosan, a mint azt a társadalom táplálkozásának

igénye megkívánja. Be vannak töltve és el vannak pusztítva a régi társadalom kazamatái, ezernyi titkos utai és gyűjtő medenczéi, a melyek elittak a verejték-forrásokat, elvezették a vérereket, ezer és ezer vértömlő mesterséges szivattyúja szívta el az életnedvet a millióktól. Ezeknek vége! Tisztán, zavartalanul, arányosan beosztva csergedeznek a források mindenütt és él az emberiség gondtalan, rettegés nélkül, mert nincsenek rablók, zshiványok és tolvajok, csalók és a íráséra áhítozók, kik embertársaik szájából kivehetnék a kenyeret.

A Gerő neje műkereskedelmi hivatalnok volt, a képcsarnokban alkalmazva, éppen abban az osztályban, melybe az Ilona arczképét szállították. Ötszáz ezer forintért vette meg az állam, és reá volt írva: «Nem eladó». – A művészet remekei nem voltak eladók, ezeket az állam a társadalomnak tartotta meg. A festészet és szobrászat alkotásai, melyek az emberi lélekben lakó fenség előidézésére vannak hivatva, át voltak adva a nyilvánosságnak, hogy meggyűjtsák az ihletet azokban, a kikben létezik és fogékonyrá tegyék az emberi érzéket a magasztos iránt. Hogy a porból való kiemelkedéshez szárnyakat adjanak, s ne hagyják a lelket bele ragadni az anyagba.

Ide vitték Ilonát szórakozni. Az asszony egész idegrendszere fel volt korbácsolva. Bensőjében egy

ismeretlen, átláthatlan chaosz támadt, a milyen az alakulásokat, vagy újjáalakulásokat előzi meg; az a bizonyos vegyi zavarosság, melyet valamely idegen elemnek közbejövetele okoz, a mely összeolvaszt avagy szétválaszt, de minden esetben felkavarja az alkatrészek parányait.

Az az érzés, melyet Kőszáli Elemér egy eszme tulajdonosának érzelmei, s az anyai fájdalom közvégyített, a tompultságnak, a nehezen emészthetőségnek egy szédítő nemét idézte fel, mely nyomást okoz az emberi agyban s a míg az emésztés a rendes lefolyást el nem éri, képtelenné teszi a gondolkodásra. Mikor az ember sűrög-forog és vergődik, mint a világot magára nehezülni érző lázas beteg, és nem tud szabadulni a nyomástól. Tompa félelmet keltő borzongatások rázzák meg idegeit, mindig és mindig az agyvelőbe ütve, mint a villám.

Éppen úgy ült Ilona a Gerő nejének, Clotildnak páholyában (a milyennel a csarnokok kiárusítói bírtak), mint tegnap a parlamenti páholyban. Hátrahúzódva, láthatatlanul, tekintetét arczképére meresztve, mely a páholylyal szemben, a többitől elkülönítve, egy emelvényen volt felállítva.

A kép előtt nagy csoportban álltak a látogatók és keresték benne azt a csodát, melyet a lapok bírálatai hirdettek, és föl is találták: ki a fülén, ki az orrán, ki a száján, ki a szemén. Egyiknek a

szeme volt olyan, mintha valósággal nézne; másinak a szája, mintha valóságos hús volna; harmadiknak az orra, mintha valósággal lélekzenék; negyediknek a füle, mintha valósággal hallana. Kiki fitogtatta a maga mű érzékét egyik a fül, másik a szem. iránt bírván nagyobb vonzalommal, csak azt nem akarta elárulni senki, hogy a dologhoz nem ért. A művészet akkor is olyan fogalom volt, hogy mindenki érteni vélte és akarta. A mit szemtől-szembe látni lehet, hogy nem lehet azt megérteni? A mihez csakis a szemnek van köze, hogy nem lehet azt a szemmel megbírálni? Hiszen furcsa is az! Ott van a kép az ember előtt és az ezredik sem látja rajta, a mi kiveszi sodrából a szakértőt, fellelkesíti, elragadja a bámulásig!

Egy csúnya nőt szépnek festeni? Megtették már ezt nagyon sokan, de hogy az a kép legyen az eredeti s maga a nő a másolat: ebben volt a génusz! Ezt bámulták a szakértők tátott szájjal, ezt az emberteremtési új kezdetet, utánzását a biblia Istenének, a ki előbb alkotta az agyag szobrot, az emberi képmást, s csak azután mondta neki! «Ádám! Te vagy!» Kőszáli Elemér pedig, az egykori «legnagyobb magyar»-nak szavaival élve kiáltott fel: «Az emberiség nem volt, hanem lesz!»

Ez az az isteni szikra, mely látnokká teszi az emberi lelket és belenézet vele a jövőbe, hogy

megadja a jelszót és megsemmisítse a csüggedést. – Felkiáltás, mint a milyen az Amerika felfedezésére indult hajón a kétségbeesés pillanatában hangzott fel: «Föld!» – Mikor a gyarló ember azt hinné: elvesz a világ, akkor kiált fel a látnók: «Még csak lesz!»

Mikor az új társadalmat meglepte az aggodalom, hogy a boldog egyetértést meg fogja zavarni a mindinkább szaporodó csúnyák széthúzása, hogy az emberiség hanyatlik, ekkor előáll az ihletett művész, fest egy emberi mintát, reá mutat és felkiált: «Szépség! Te: vagy!»

Ilonáig csak tompán hatottak a megjegyzések, mint a vár falára szórt golyók ütései arra, ki a vár kazamatáiban rablánczait csörgeti, és szabadítását várja az ostromtól. A ki úgy érezte magát, mint valami befalazott, elátkozott lélek, várva a perczet, melyben a fal leomlik, és valósággal ő lesz az az Ilona, kit most, mint valami varázsképet, lát maga előtt ragyogni.

És hallga csak! Mint mikor Mózes az ő csodáttevő vesszejével kétfelé nyitotta a Veres-tenger hullámain: «Mi zengi azt a bűvös éneket? Mi táj az ottan, túl a vizén?» – Ah! Mintha elandalodnék az Ilona lelke, s csendes altató halk morajjal esnék a napsugár, mint az eső!

«Az Árkosi Ilona fiát meglelték. Ép, egészséges.

Nem történt semmi baja. A ki meglelte: Cserjési Illés»; – beszéli a csarnokokban a «központi hírtadó iroda» telefonja. Klotild Ilonához rohan. Hona ájultan hever a páholy pamlagán. Aluszsza a boldogok álmát!

A megváltás pillanata megérkezett!

IX. A FELTÉTEL.

Illésnek, ott mindjárt az erdő ózonában, a hajnali verőfény fiatal melegében, mint a milyen az első szerelem, kijutott a dicsőségből. Gazdák és kertészek körül fogták és reszketve a meghatottságtól, szorongatták, mint valami kedvest, nem is tudták, hogy mit szóljanak, csak kiabáltak, a mint a szájukra jött, hogy: Éljen!

De hát miféle jutalmat vélnek az emberek ebben az «éljen» szóban? Nem éppen úgy élne-e az illető a nélkül is? Mégis mily zengzetes és mily sok kifejezés van benne. Reá lehetne-e ezt kiáltani minden emberre, tiszta szívből? Mi különbség van a gyártott és az igazi «éljen» közt, s a megéljenezett emberek közül vajjon hány kapja az igazit? Nem olyan-e az igazi éljen, mint a valódi gyémánt és a hamis, mint az imitált üveg? Nem többet ér-e

egyetlen egy ily, a szívek mélyének hevéből feltörő szikra, mint ha tele fecskendik az embert üvegcsővel? És az a gyémánt vájjon, az a tömörült széneny, nem az égő keblek megkövesült éljene-e? S vájjon nincs-e súlya az éljennek? Nem érezzük-e, a mint kitör, hogy ez csak olyan porzónak való; ez már «solitaire»; és nem oly ritka köztük a «kohinor»? A milyeneket a Washingtonok meg Kossuth Lajosok kaphattak. Hány aranygyapjas, térdszalag- vagy elefánt-rend érhet fel egy ily «Kohinorral»? Pedig ilyent kapott Illés is! Ha volt a szívek fenekén nagy jutalmakra tartogatott, megfizethetetlen «éljen», most kilökték magukból, mint a tűzhányók, és ha látni lehetett volna, a mint ragyog, úgy nézett volna ki Illés, mint a hogy Vénuszt ábrázolják: csillaggal a homloka felett.

Hanem a mi a leg és legnagyobb jutalom volt reá nézve, nagyobb még az igazi, a legnagyobb éljennel is, az a titkos kézzorítás, mely végig futott egész valóján, mint valami kéjjé olvadt üdvösség, s mely a Mariska villanytelepének vezetőitől, ujjaitól származott. Ezért a kézzorításért sok imaszerű óhajt elsóhajtott már a jelen pillanat hőse, és ha valaha tette gondolt volna, a mit elkövethet, soha nem bírt volna kigondolni nagyobbat, mint a melynek – ilyen lehet a jutalmazása. Ő, a ki már évek óta reménytelenül szeretett, a ki boldogságát

e földön elérhetőnek nem hitte, mert a Mariska vonzalmát nem remélhette: ő, a reménytelen most üdvözült. Mert ebben a kézszorításban benne volt a delej, mely csak szerelemnek lehet a kisugárzása, s mely egy pillanatra elkábítja az embert, mint a villám!

Az új világnak is volt tehát kárhozata és üdvösége; démona és égi jelensége, mely megszületett egy oldalbordából, mint a hogy a biblia mondja, s mely örök kifejezést fog találni e szőj árasban: «Keresd az asszonyt!»

Az új világnak is volt szerelme! Mit is ért volna a nélküli De örök szerelme nem volt, annak sem. A szerelmes ember ott is olyan volt mint a villany-palaczk, telve kéjjel, és majd szétrepedt a míg villanyosságát ki nem adta. Aztán megszűnt villany-palaczk lenni, csak palaczk lett. És ebben az esetben nem volt arra kényszerítve, hogy a kire szerelmi kéjét kiadta, akarva, nem akarva, azután is, és mindig csak arra gyűjtögesse. Két hónap múlva, ha szerelme tárgyában az ideált elvesztette, nem volt hozzá csatolva többé.

– Látod Illés? – monda Mariska, mikor néhány óra múlva már a megtalált gyermekkel együtt Budapest felé száguldott velük a vonat. Mariska jó barátnéja volt Ilonának s részesülni akart az örömben, melyet az anya ki fog sugárzani magából.

Aztán más célja is volt még . . . Látod Illés, még csak tíz napja, hogy férjnél voltam s kissé pihenni akarok. Fél évet szántam a pihenésre. És, – szólt Illésre tekintve, a mely tekintetből a kaczérság szédítő és ingerlő mosolya tüzelt ki, melyet olykor nem bírunk kiállni, mint a napfényt és lesütjük előtte szemeinket – el vagyok már telve a szőkével. Négy szőke férjem volt egymásután, mert az előtt *meg* barnák voltak. Most ismét barnára vágytam, de . . . És a nő tekintetéből sustorékkolt Illésre a szikra, mint puskapor az izzó vasról, s a férfi ideget vonaglottak az égető tüztől – mert te is szőke vagy ... a nő hangja susogásba, szavai forró, vért korbácsoló lehelletbe mentek át, – lemondok érted a barnáról . . . Szemkápázatatóan repült a vonat, s Illés úgy vélte, hogy egyenesen, – egyenesen az ég felé ... De . . . susogá a nő . . .

– De? . . . lihegte Illés öntudatlan.

– Egy feltétel alatt.

– És az?

– Előbb «egy házasságra» (két óra) nőül kell vinned ...

– Kit? – kérdé a férfi, kinek forró homlokát oly hidegen érinté e szó, hogy megizzadt.

– Ilonát! – És röpült a vonat még sebesebben, őrzöngve, mint a villám, mely lecsap az elért mennyországba, mielőtt ízlelni lehetett az üdvözülés báját.

X. A KÍSÉRTET.

Egy nagyon szép szép és egy igen nagy parknak pázsitos ligetei, illatos cserjéi és virágos fái közül emelkedett magasra, a VIII. számmal jelzett nagyszerű pavillon, az úgynevezett «nők csarnoka». Fehér olvasztott márványból öntve, mint valami rengeteg virágtartó a fehér porcellánéhoz hasonló zománczszal, aranyozott árnyalatokkal és dombormű czifraságokkal.

Keleti modorban épült bizarr szépségű nyílt épület, mint a milyenekről az arab regék meséltek. Szintén lengeni látszott mint valami fátyol, művészi redőkbe szedett beduin öltözet, világ rejtélyt takarva. Karcsuan magasra nyúlt, merészen a fák koronái fölé emelkedve. Oszlopai mint fehér karok, kaczer ívezetekkel, s az ablakok redői felett szívdarvány alakú gazdag aranyozás mint szőke szemöldök, mely alul

csintalanul csillog elő a « becsali » fényes szempár. Az egész épület olyan kéjt lihegő pongyolás asszony, izgató álmom után puha ágyon heverészve, s gömbölyű, forró izmaiból kilövelt a csábos meleg. Úgy hajlott fölé a tető, mint valami repkény lombozata, fönatos ágakkal, sötét árnyú levelekkel, melyek titkot ígértek és szerelmet susogtak. Elandalító stíl! Feslésein át virít az épület belsejének piros márványa kitakart női idomhoz hasonlóan, és búvöl, mintha élne és élni vágnék. Az építészet költői felfogása elődbe állít egy házat és te bele szeretsz. Karjaiba dőlsz, nem törődve azzal, hogy belsejében mi éghet.

Az égbolt nyugati láthatárán átverődött már a piros alkony. Kép, melyhez hozzá lehet fűzni egy egész mesét.

Bizonynyal jó keresete volt a napnak s a teli kulacscsal mámorosan ballag haza felé, talán megbotlott a küszöbön s végig öntötte az udvart piros nedűvel. íme, hogy hasal neki a felhősereg, a szomjas cselédség, szedi csuporra, s szívja magát tele, mint a szivacs. Csak aztán zenebona, ne legyen, mint ily piros alkonyat után lenni szokott. A kive-resedett arcú berúgott tábor nem megy aludni, hanem tombolni kezd. Elveri a földet, mint részeg ember a feleségét. Vágja fejéhez a villámló csuprot s ömlik a maradék a föld nyaka közé.

Hús alkonyati szellő suhant végig a bokrokon, mint mikor a hajfürtökön puha kéz babrál, s villanyos áramot érez a test. Rajzani, mozogni kezdett a végtelen utczák hosszú sora, A mily üresek az utczák-napközben, dolog időben, oly élénkek reggel, délben és este. Bezzeg nem látsz ácsorgó pimaszt, aki a «Backfisch» lesi; petyhüdt arcú agglegényt, kiélt gavallért ránczos arczczal bő nadrágban, a melylyel fonnyadt lábszárát maszkírozza. Vén kéjenczeket festett hajjal, göndörített parókákkal, a kiknek már csak a bajuszuk van hegyesre fenve. Mas nejére kacsintgató férjet, gyermek leányokat gusz-taló nagyapát vagy «módis» asszonyt, ki becsületén veszi a divatot. Kitömött nőket, kik feszítenek a bélés alatt és fel akarnak ingerelni buja tekintettel - kisimítják arczuk redőit pasztákkal, mint a hogy a kopott bútorok repedéseit szokták főszzel. Nem látsz itt hamisított embert kívülről-belülről, hogy azt hinnéd automatáké a világ. Meg van itt mindenkinek a maga dolga s nem üli meg a kávéházat reggeltől estig az uzsorás pók, hogy legyet fogjon, a kávéházi vampir-arczok e quodlibete, mely az ablakok keretéből az utczára les. Hamis kártyások nem czikáznak, mint a denevérek, hogy bele ragad-hassanak valakibe. Senki se gondol arra, hogy csaljon-lopjon; húzzon-nyúzzon; nem kifordított tengerfenék a társadalom, emberalakú szörnyete-

gekkel. Nem futkosnak emberek az utcán, hónapok alatt iratcsomagokkal, hatósági szolgák idézésekkal, emberüldözésre bérelt hadak. Ügyvédek és ügyvéd-bojtárok egyik bíróságtól a másikhoz, hogy itt ízigazat a csaló ellen, amott a csalót az igaz ellen védelmezzék. Böbeszédű ügynökök, hazugságok találgatásába mélyedve, mint a vak legyek, nem ütköznek beléd. – Bukni akaró kereskedők és kereskedőket buktató adósok nem kerülgetik a hitelezőt. Nyílt a tekintete mindenkinek, nem kerülik a szemed fényét, hogy lelkeikbe világítson. Az új világ Diogeneseire könnyű feladat várna itt.

A csarnok felé közeledett most lassú lépésekkel, lehajlott fejjel, Cserjési Illés. Nem ízlett neki az Hat, mely körül hullámozta, a mint belépett a park kapuján, s bele csimpaszkodott, mint valami láthatatlan gyermekserég az érkező jóismerősbe. Szerette volna lerázni magáról. Még a szíveslátás is nehéz akkor, ha nyomja valami az ember lelkét. Aztán ez az illat! . . . Hátha az ő lehe is benne van? Brrr! Még a rózsa-illat, a jazmin-illat is lehet undorító? Az ígézetnek még egy ilyen csarnoka is lehet visszataszító? A hangulattól függ minden!

Pedig a csarnok csodaszép! Igéző a külsője, bájos a belsője. A mint beléptél a magas ívezetű kapun, melynek könnyed szivárvány boltozatát, mint valami dicskoszorút karcsú odaliszkek emelik a fejed

fölé, a mint az igézet küszöbét áthaladtad s a lépcső-'
csarnok nyúlánk oszlopai körül ölelnek. Az alkonyat
aranyos homályának varázsa titokzatosan csillog
előtted, ott mindjárt a puha szőnyegre omolva,
álmodni szeretnél tündér Ilonáról, a ki hozzád
ereszkedve ajkaidra szorítja csókját.

A csarnok kupolája úgy lebeg fejed felett, mint
virágkosár, márvány és aranyfonata himbálódzó
repkény ágakkal, leveles lombokkal befutottan, me-
lyeknek hosszú indái mélyen lenyúlnak mint függő
erdő, s az egész mennyezetet árnyalva méltóságosan
inognak az illatos légáramban.

Folytatása ez a parknak, süppedező szőnyegek-
kel, melyeken a pázsit bársonya zöldek Közbe
hímzett viránynyal, melyből kiemeli bimbós fejét a
tavaszi flóra, s szűzi hártya repedez a bimbó ajkán.
Cserjék és bokrok képezik a lépcső karját, s hát-
terében tropikus növények büszke tábora sötétlik,
széles leveleik lehajlott ernyőivel, mint az érkezőt
üdvözlő lehajtott lobogókkal.

Így halad az ember virágágyak között, oda kép-
zelve a heverésző tündért, a mint reá mosolyog.
Fák és bokrok tisztelgő sorfala előtt, melyek lombos
fejeiket hajtogatják s megigézik, a míg e bűvös
folyosón végig lépdél s a nagy előcsarnokba jut,
melyben elkábítják a tükörfalak. Beláthatatlan tér-
ségek nyílnak meg előtte, fény világ, a milyenek

léteznek, – talán – a napban, s tele szöve tündér alakokkal a fényözön. Másolata a hurik paradicsomának, a milyenről az építő költészet csak álmodott.

Elrejtett zene a lombok közt és a falakban, olvadozó dallam, mely kifelé csalja a lelkedet a testből s üdvözülni hív elevenen. Érzed a mennynek lehet, s feltárod bensődöt az ihlet előtt. Szeplőtelen szerelem nyílik a szívben s már-már szárnyra kelsz, hogy elválj a földtől, mikor átvillámlik rajtad a mámor, a kék, s leszédülsz az égi régiókból. Érzed a nők melegét, a mint ott lebegnek a tükrök tűzében, kigyúlt villany lángok tengerében fürödve s te közéjük merülsz, mint a rózsafáról tóba hullt, részegedett méhe. Női idomok parazsától forr a vér, csábos sugarak ömlenek ki a testből, s piheg előtted a női keblek szédítő mélye.

S átcsattog a kárpitokon a dévaj kaczaj, a társalgó terem női zaja mint üveg harangszó, csengtyüző hangszer a zenében. Kísértetiesen csalogat az uszályok titkos susogása, mely letakart rejtelmeket ír a légbé, s elfedett kecsekről csábosán beszél. A légűrt átszövi a szenvedély, melyet férjtelen fiatal asszonyok szemei szórnak, s behat a póluson az izgató «éter».

Ez a csarnok a férjhez menni akaró fiatalabb nők csarnoka volt, húsztól harmincz évig. Ezekben

a csarnokokban gyűltek össze estenkint s ide jöttek a férfiak, kiknek feleség kellett.

A húsz évtől harminczig. Ilyen csarnok volt Budapesten ötven. Harmincztól negyvenig: száz. Húsztól harminczig fél annyi volt a változatosságot kereső férjtelen asszony. Negyventől ötvenig: száz. Ötventől hatvanig: harmincz. Hatvantól százig: öt!

Ötventől vagy azonfelül, férfiak és nők, már nem igen kapkodtak jobbra-balra, megmaradtak a legutóbbival, vagy felkeresték, kivel leginkább rokonszenveztek a sok között, hogy életük alkonyát együtt töltsék.

A csarnokba lépő férfiak közt látjuk tehát Illést is, elegánsan, tisztán, magán viselve a divat varázsának lehet. Arczához, hajához, szeméhez kitudta választani a színeket, bokrétába kötötte magát, nélkülözve mindent, a mi az izlést zavarhatná. Szép, daliás alak volt, «modell»-je a szabóművészetnek. Testének megtelt, ruganyos idomához hozzá simult a finom szövet, mintegy látni engedvén izmait, a férfias erő díszét, a mi után rajong a nő, mint a női «molett»-ség után a férfi. Habár semmi nincs is belül, szükséges, hogy legalább a kirakat legyen csábító. S mert érezte erejét, kaczer volt. Kihívóan nézett a nők szeme közé, mint a ki nem retteg a párbajtól. Ez a tekintet szokta meghódítani a nőket és fellázítani a férfiakat.

Belépett a csarnokba, a nélkül, hogy figyelt volna valakire. Nagy feladat várakozott reá, oly hatalommal kellett megküzdenie, melyet nem érzett erejéhez méltónak. Herkules megverekedett az orosz-lánnal, de elfutott volna a békától. Az undor volt az, a mi Illésre várakozott. Óriási bér ama kéjért, ínelyet a Mariska bírása ígért neki, s mint a régi kor mesés hősei, ő is e jutalomra gondolt a küzdelemért, melynek meg kell felelnie.

A mint a csarnok levegője megcsapta, mint egy légvonat a miazmákat, kisöpörte gondolatai közül Ilonát, s csak a Mariska közelségét érzé, a mint feléje hozta az illatos szellő. Röpködtek előtte a szép nők, mint aranyszárnyú pillangók; susogott a titokszerű zaj, mint távoli vízesés morajából kiváló orgona bugás, mely a nymphák dalát kíséri. Körülte csapkodott az uszályok örvénye s habzott a termekben a kéjes lég, mint a pohárból kiduzzadó pezsgő. Öntudatlanul haladt előre, mint valami Milton hídon, lépésről-lépésre mélyebben elmerülvén, noha gyakrabban gondolt arra: vájjon ne térjen-e vissza, hisz kelepceze ez. Beszívásra nyújtott álomlég, hogy aztán csinálhassanak vele, a mit akarnak. Meg-megállt, hogy majd visszafordul, de álltában is csak csúszott, csúszott lefelé. Egyszer csak lég után kapott, mint kinek ajkán fut már be a méz, de még egy csuszamlás, és összecsapott a feje felett.

Olyan bűvös tó volt ez, a melybe bele kellett fúlni a férfinak. Úgy volt kiaknázva, kiásva, hogy ezernyi volt benne abból a sötét veremből, melyet szerelemnek nevezett Petőfi. Nem férfi volt, kinek lélekezete, ezek közt a hullámok közt egy-egy pillanatra fenn nem akad, s nem érzé torkán a diadal-maskodó nemiség fojtó kezét.

Illés is tudta most már, hogy a visszatérésre nincs többé erő, hogy bele van süppedve a bűbájba, s hogy e hínárból nem vezetheti ki, csak női kéz. Ilona! Huh! . . .

Valaki befogta az Illés szemét. Kéz, melynek bársonyán a vér tüze lángolt keresztül, s a mely kéz az Ilonáé nem lehetett. Illés érezte, hogy nem az. Felborsózdott a bőr a hátán s apró villanyszikrák perczegtek testén. Találgatnia sem kellett, hogy ki az: hiszen látta volt. így felkorbácsolni vérét egy pillanat alatt! . . . Nem lehet más, mint... És Illés felkiáltott:

– Mariska!

– Hah! – viszonzá a nő egy leheléssel, s a másik pillanatban két hosszúkás kék szem, sűrű, nehéz, fekete selyem ernyők alól, az Illés szívébe szúrta nyilát.

– Mariska! – sóhajtá Illés, a mely sóhajtás nagyon hasonlított egy elfojtott felkiáltáshoz, s hozzá oly tekintettel kíséré e felkiáltó sóhajt, hogy a nő

csak nagy nehezen tudta magát visszatartani a kaczagástól.

– Savanyú alma? – súgta oda Illésnek, s oly kaczer tekintettel kíséré a «savanyu» szót, kicsucorodó ajkain oly czukrosnak tűnt föl az «ó» hogy Illés, habár egy kárhozat árán, de szerette volna lecsókolni. És meg is járta volna ez a régi világban,, melyben a «kárhozat» számlájára sok minden történt, míg az új világ «tisztesége» szigorúbb volt a régi poklánál. Egy nőt, a házasság korlátain kívül megcsókolni annyi lett volna, mint meglopni; pimasz cselekedet, mely elég volt arra, hogy az illetőt a társaságokból kizárja. Hát azt a czukrot lenézte, ezt már engedte neki Mariska, hogy delectálja magát. Szótlatlanul hagyta éldelegni pár pillanatig, aztán egyet csattantott nyelvével, mintha azt akarta volna mondani: «Be jó volt». – És most elég! Menjünk! . . .

– De Mariska ...

– Nos?

– Nem múlhatnak el tőlem a keserű pohár?

– Bohó ember . . . Mindössze két hó . . .

– Rettentő idő! Kínpadon lenni egy perczig is sok. Nem tettem én meg Ilonáért, a mit . . .

– Pszt! ... És Mariska intőén emelé föl rózsás ujját. – Mindjárt elveszed most a becsét. A nemes cselekedet csak szüzen hódít, a ki felhányja, az

megfertőzteti. Olyan, mint a havasi hó, csak addig ragyog, míg ott fenn van és le nem hozzák a mindennapi sárba. Nem szabad emlegetni.

Illés elpirult, szemei kápráztak és szóltanul követte e nőt, e varázsló fejedelem asszonyt, ki magas karcsú alakjával, a sűrű gazdag hajtekercek éjfélelből hátra világító fehér nyakkal, ezzel a fehéren izzó ponttal, úgy tűnt föl előtte, mint csábos szellem bolygótűz burokban, a hínár felé lebegve. A termék magas mennyezetéről aláfüggő csillárok, a számtalan lángbokkrétát visszugárzó tükrök, s az ugróutak felsustorgó üstökéinek milliárd hulló csillaga, csak a sötétséget terjesztette e kábult férfi szemei előtt, ki nem látott mást, csak e lidérczet. Tündér mesében úszott az úszó tanár, vagy inkább az áradat vitte, pillangó szárnyakkal bíró habok, habléány kacsintással, szerelmi örvénynyeltele szöve; szédítő mosolyok tűzajkak felett virítva, s szirmaik közt mint tündérharmat rezgett a csók. Déli érésben piruló arcok, várva a leszakasztást, meg a keblek alma növése: és ő nem látta csak Mariskát.

Ment, ment, három-négy termen keresztül, a mint a lidércztűz bolyongva vitte. Agya, szíve, bénulva volt, mint ki eladta magát a démonnak és rohan a kárhozatba, le a mennyországból a Milton hídján, süllyedve és süllyedve mindig, a míg el nem éri a gyehehnát.

XI.

«A MENNY!»

S föl merték írni a fölé az ajtó fölé, mely a «házasság» termébe vezetett: «A menny»! És pedig parlamenti határozat szerint törvénybe iktatva, egyhangúlag mondta ki a társadalom e szót, a mely egyedül méltó arra, hogy ama terem bejárata felett ragyogjon.

Mily meggyőződés kellett ahhoz, hogy a házas emberiség ki merje mondani maga felett az ítéletet! És mily érzelem uralta azt a sok millió szívet, mely belenyugodott az ítéletbe?

Mikor az ajtó előtt megálltak, Illés feltekintett a villamos betűkre és sóhajtva monda:

– Hazudtok!

– Pszt! – feddé Mariska és ajkaira tette mutató ujját: Ne vétkezzél! – Ezzel benyitott a «mennybe».

Magas ívezetű terem volt az, gazdagon kárpi-

tozva a falak, ablakok, ajtók, hogy be ne hathasson rajtuk a zaj s ne zavarja az isteni csendet.

Szemben a benyíló ajtóval, egy hat méter magas és négy méter széles festői remek pompázott, a Kőszáli Elemér műve: az úr Istent ábrázolva, a mint földgömbünket, mint egyik alkotását kezében tartá és gyönyörködött benne, mintha mondani akarná: «Ez sikerült!» Az úr Istent, ezt a megfoghatatlan hatalmat és erőt, kit a festő az emberi alakba nemcsak beleképzelt, de belefestett. Nem azt az alkotót ábrázolta, a ki egy «*legyen*» szavával teremt mindeneket, hanem a ki gondolkozik műve fölött. A ki számít és tervez, tekintetével benéz a mérhetetlenségbe, a végtelenségbe, és ennek számára készíti világát.

Kőszáli Elemér Istent festett és nem embert. Ha már alakra nézve nem tudunk különb lényt képzelni magunknál, de ismerjük fel benne az emberfelettséget. Hiszen azért költő a költő, azért művész a festő, hogy a költészet és művészet szárnyain közelebb tudjon emelkedni az éghez. A maga mindenhatóságából és teremtő erejéből az embernek is juttatott az úr egy szemernyit. A mit meg bírunk érteni, azt meg is tudjuk alkotni. Csak az esik hatalmi körünkön kívül, a mi általunk megérthetetlen, és ha mindent megértenénk, mindenhatókká lennénk. De idáig már nem ment az úr. Magához

hasonlót nem akart, avagy már ő sem tudott alkotni.

Lehet, hogy mikor az embert megteremtette, ő is csak másolt, Isten helyett egy isteni alakot istenség nélkül, mint a hogy festőink és szobrászaink másolnak embert – lélek nélkül. A legkitűnőbb arczkép és az eredeti közt éppen annyi lehet a különbség, mint ember és Isten között. Az arczkép is, az ember is az ő alkotóját ábrázolhatja. Hogy az arczképből, a szoborból ember legyen, csak annyi kellene hozzá, mint ahhoz, hogy az emberből Isten legyen.

Nos! Hát Kőszáli Elemér arra a merészségre vete-medett., hogy Istent fest. Rafael megfestette a Madonnát, egy testet, a ki szellem; a ki mikor szárnyak nélkül ég felé emelkedik, olyan könnyű, hogy elhiszszük neki. Elhiszszük a festőnek, hogy igen is, van lélek, a ki mikor a testből kivál, hüvelyét elhagyja és láthatlanná lesz, az Isten szemével tekintve reá, így nézhet ki. Hát a Rafael kedveért megtette az úr, hogy a míg festett, oda kölcsönözte neki tekintetét. Oh, vannak az úrnak ily kiválasztottjai, kiket olykor a megérthetetlenek bebizonyítására használ fel és a milyen volt Elemér is!

A ki belépett a «mennybe», az maga előtt látta az Istent, a kit meg akart tagadni, mert nem volt képes felfogni. Megdöbben felséges alakja előtt és

első gondolata imádság volt: «Bocsásd meg a mi bűneinket». Es az Isten megbocsátott. Ki is bírta volna őt így elképzelni, még mielőtt Kőszáli Elemérrel lefestette volna magát?

A mint a földgömről félig felemelt tekintetével a belépőre nézett, az ebben a teremtő erejű, a végtelenbe látó, megmérhetetlen mélységű szemekben, mint egy, az égről reá mosolygó csillagot, felismerte bocsánatát és másik gondolata ez volt: «Hozsánna és hála neked mindenható atyám!»

Es a terem valódi menynyé változott előtte, megszállta lelkét az áhítat, a testtől elváló szeretet, és az a boldogító, biztató, üdvözítő hit, melyet Isten jelenléte ébresztett.

A terem csendes és méla volt, mint egy kápolna. A szőnyeggel bevont talapzaton nesztelenül haladtak a léptek. Elborította az ajtókat a nehéz selyem gazdag redője, s elzárta a csendet a zajtól. Az ünnepélyes némaságban több alak mozgott, s a nagy éjjeli gömb, mint egy holdvilág, titokzatos fényt hinte le rajok.

A mint Illés a nagy fényességből ebbe a félhomályba lépett, mintha elvágták volna a visszatérhetést háta megett, megszakadt a zaj. Egy szempillantás, és el volt szigetelve a külső világtól. A mi sötét volt előtte: az volt a mennyhatár!

Megfogta a kezét egy kéz, de nem asszonyi, s elvezette egy asztal elé, melyre tolvajlámpa vetett világot. A lámpa fényében úszott egy ív sápadt papíros, már kitöltve. Kísértetiesen feketéllettek rajta a betűk: «Házasság». – A rendes hivatalos ív. – Már ismerte Illés. Szép Írással tisztán, de nem kívánta elolvasni. Hogy minél hamarabb keresztül essék rajta, tollat ragadt, s mint egykoron Mephistónak Faust, aláírta kárhozatát: Meg van! Aztán szétekintett rémedezve, mintha mondaná: «Ide most már a feleséggel! Ha sárkány tejet szopott is! Foggal vagy fejkötővel jött a világra! Ha Medúza maga!» És a mint szemsugárai félhomályba merültek, mint horgok a vízbe, hogy kihúzzák abból a tengeri szörnyet, világosodott a láthatár.

Hajnali szellő lebbent, s pirkadt a «menny». Kék ívezetére Auróra sütött föl Világ derült a kárpi-ton, s mintha emelnék a függőnyt, kábító fény ragyogott ki alóla. Egy új világ! Csodák csodája! Feszült Illésben az ideg, s hajszálaiból szikra pattant. Mi bűbajos látvány! Marsika az oldala mellett, felnézve rá szerelemmel, ajkán a csók mint érett gyümölcs a fán s hozzá Illés még át van ölelve!...

Ilona balra. Keze a Kőszáli Elemér kezében s Illésre nevetnek. Mily nevetés! Mintha a boldogság fakadna belőle.

.– De hát mi ez? Igézet talán?! – kiáltja Illés.
– Dehogy. A tükör – válaszolja Mariska. –
Nem látod, hogy előtte állsz.
S alágördült a függöny!

TARTALOM.

	<i>Lap</i>
I. A gyár	3
II. Az iskola	23
III. Ilona arczképe a parlament előtt	45
IV. A földművelők	74
V. Hol van a gyermek?	92
VI. A fekete gólya	102
VII. A társadalom becsülete... ..	120
VIII. A megváltás pillanata	130
IX. A feltétel... ..	142
X. A kísértet	146
XI. «A menny!»	157